

AZ
ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KIADVÁNYAI

SZERKESZTI: RÉDEY TIVADAR

— VII. —

MAGÁNKÖNYVTÁRAINK

A XVIII. SZÁZADBAN

(FŐPAPOK ÉS FŐURAK, NEMESEK
ÉS POLGÁROK GYŰJTEMÉNYEI)

IRTA:

SZARVASI MARGIT

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NEMZETI MŰZEUM ORSZ.
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

Magyar Széchényi Könyvtár Kiadványai

Ez a sorozatban eddig megjelent:

Edith: A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyv-
illuminált kéziratai.

- II. Széchényi Albert: Régi pesti könyvkereskedők.
- III. Goriupp Alisz: A Magyar Nemzeti Múzeum Hírlap-
osztálya fennállásának első félszázadában. 1884—1934.
- IV. Iványi Béla: Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Ma-
gyarországon. 1531—1600.
- V. Hubay Ilona: Missalia Hungarica. Régi magyar mise-
könyvek.
- VI. Trócsányi Zoltán: A XVIII. század magyar nyomtat-
ványainak meghatározása.

AZ ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
KIADVÁNYAI

SZERKESZTI
RÉDEY TIVADAR

VII.

BUDAPEST

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT.

1939

MAGÁNKÖNYVTÁRAINK A XVIII. SZÁZADBAN

(FŐPAPOK ÉS FŐURAK, NEMESEK
ÉS POLGÁROK GYŰJTEMÉNYEI)

IRTA:

SZARVASI MARGIT

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NEMZETI MŰZEUM ORSZ.
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

Felelős kiadó: Szarvasi Margit.

A nyomdáért felelős: Wessely Károly igazgató.

I.

A könyvtár művelődéstörténeti jelentősége Magyarországon a XVIII. században.

A magyarországi könyvtárak történetében a XVIII. századot egészen külön hely illeti meg. Önálló, ha nem is teljesen egységes korszak ez: a század kezdő és végső évei határok a könyvtárügy fejlődésében is. Talán nem túlzás, ha — különösen a század utolsó harmadát — a könyvgyűjtés aranykorának nevezzük. Mondhatjuk a megelőző időszakhoz viszonyítva az újrakezdés, a XIX. századhoz képest az alapvetés korszakának is, anélkül, hogy az utóbbiak jelentőségét lekicsinyelnénk. Voltak korábban is könyvgyűjtőink, szép könyvtáraink; nem is kell Mátyás király világhírű Bibliotheca Corvina-jáig visszamennünk, hogy ilyenekre találjunk. Ismeretes, hogy a XVI—XVII. században a könyvgyűjtés terén európaszerte észlelhető élénk mozgalom Magyarországon is számos, igen nagybecsű iskolai könyvtárat hozott létre.¹ Ekkor nekilendült protestáns könyvtáraink fénye éppen a XVIII. század folyamán halványult el. Nevezetesebb magánkönyvtárról azonban csak gyéren van tudomásunk az újkor első két századából. Mátyás király fényes könyvtára, biztos pusztulásra ítélve, török kézre került s nem akadt utód, aki helyében új királyi könyvtárnak vetette volna meg alapját. Hiányoztak a magyar fejlődésből a német viszonyokra annyira jellemző territoriális fejedelmi udvarok művelődési középpontjai is.

¹ Hóman Bálint: Múzeumok, könyvtárak, levéltárak. (Magyar Zoltán: A magyar tudománypolitika alapvetése. Budapest 1927. 300. l.)

Helyüket Magyarországon a főpapoknak és a főuraknak kellett volna betölteniök: egyedül ők rendelkeztek a könyvkultúra ápolásához szükséges anyagi erőkkal. A török idők vérzivatarai közepette azonban a magyar nagybirtokos nem áldozhatott nagyobb összegeket kulturális célokra, könyvgyűjtésre. Jórészt az ő vállára hárult az ország megvédésének megszervezése, anyagi terhe; a török elleni küzdelem szolgálatában állt birtokainak népe és jövedelme egyaránt. S a könyvgyűjtésnek nemcsak anyagi, hanem lelki előfeltételei is hiányoztak a három részre szaggatott, külső és belső ellenségtől örökösen nyugtalanított, marcangolt országban. „Inter arma silent musae”: a török idők főúri várai a fényes vitézi életnek középpontjai, de nem a könyvkultúráé is egyszersmind. Az ellenség torkában, szüntelen veszélyeztetett területen csak olyan rendkívüli ember alapíthatott könyvtárat, mint a költő Zrínyi Miklós; híres csáktornyai bibliotékája, magyar földön alig ismert, klasszikus és olasz íróival, éppoly különálló jelenség ebben a korban, mint tulajdonosuk kivételes egyénisége. De ha a többi XVII. századi neves könyvtárra gondolunk is, a sárospataki Rákóczi-könyvtárra vagy a Nádasdyak nádasdladányi gyűjteményére, — hogy csak a legnagyobbakat említsük — egyik sem éri el sem gazdagságban, sem értékben a XVIII. századi nevesebb alapításokat. Egyébként a török hódoltság másfél évszázada nemcsak a már meglévő könyvtárakra mért helyrehozhatatlan csapást, hanem megmaradt magánkönyvtáraink fejlődésének s az új alapításoknak is útját vágta.

A rég áhított békességet, minden kultúrmunkának ezt az elengedhetetlen feltételét a XVIII. század teremti meg. A szatmári béke után végre megindulhat az építő munka a füstölgő romok helyén, melyek a könyvtárügy terén is annyi szép kezdeményt temettek maguk alá. A szüntelen hadiállapot lidércnyomása alól felszabadult ország népe csendes, kitartó aprómunkával építgeti az új, magasabb igényű élet alapjait, melyeken majd későbbi, dinamikusabb korszakok lendülete emel ragyogó épületeket. Az első évtizedek még zajtalan, erőgyűjtő

munkában telnek el, nem hoznak csillogó eredményeket; előbb az emberhez méltó élet legelemibb feltételeit kell megteremteni, csak aztán jöhet a kultúrszükségletek kielégítése. A török idők nagyurainak rombadőlt várai helyén csak lassankint, de aztán egyre erősebb lendülettel épülnek fel a fényes főúri kastélyok és főpapi rezidenciák, az új, békésebb kultúrellet központjai. Ezekben kap szárnyra apránként a könyvgyűjtés. Az 1700-as évek elejéről még nincs adatunk nagyobb, jelentősebb könyvtárak alapításáról. Bercsényi Miklós és II. Rákóczi Ferenc könyvtára egyrészt még jobbára az előző század kultúrmunkájának köszönheti eredetét, másrészt, különösen az utóbbi, a száműzetés magányában elkülönülve, nem jellemző a magyarországi viszonyokra. De a XVIII. század második felében egyszerre megszaporodik az új könyvtárak száma.² A gyűjtés is tervszerűbbé válik s a könyveknek a korábnál jóval nagyobb tömegét halmozza fel egy-egy új alapítás keretén belül. Az új gyűjtemények mindinkább elvesztik magánjellegüket: a század vége felé nagy könyvgyűjtőink szinte egymással versenyezve rakják le ma is meglevő értékes közkönyvtáraink alapjait. Valóságos aranykora ez a könyvgyűjtésnek és csíráiban már magában hordozza a XIX. században megvalósuló eszméket: a nyilvános könyvtár s általában a közgyűjtemény gondolatát.³ Nem versenyezhet a XIX. századdal a könyvtárak számában és sokféleségében (városi, hatósági, egyesületi stb. könyvtárak), de a megindulás, a kezdeményezés dicsősége mégis az övé, a XVIII. század utolsó harmadáé. A modern könyvtártudomány és bibliográfia is ennek a kornak a szülötte. Innen már töretlen, egyenes vonalban vezet a fejlődés gróf Széchényi Ferenc „országos könyvtárának“ megalapításáig, az új korszakot nyitó 1802-es esztendőig. A századforduló egyébként is pontot tesz a magyar könyvtárügy XVIII. századi fejlődésére: egy 1799-ben kibocsátott rendelet meg-

² „Das achtzehnte ist das Jahrhundert der großen Sammler und Bücherliebhaber...“ Travnik, Eu.: Zur Entstehung der kirchenfürstlichen Bibliotheken Ungarns im 18. Jh. (Német Philológiai Dolgozatok LX. Festschrift für Gedeon Petz. 184. l.)

³ Hóman B. i. m. 302. l.

szünteti a kölcsönkönyvtárakat,⁴ az utolsó évtizedek e nagy művelődéstörténeti jelentőségű vívmányát. Ezzel egyidőben a cenzura megszigorítása⁵ szinte elvágja az országot a külföldi könyvtermeléstől. A XIX. század küszöbére érve, mintha ismét ellanyhulna egy kissé a könyvgyűjtés buzgalma. A nagynevű alapítók utódai már nem pártolják olyan fokozott igyekezettel a könyvtárak továbbfejlesztésének ügyét. Még a nagy főúri könyvtárak is egyszerre elapadnak, vagy már csak sekélyes munkákkal telnek meg; ami igazi érték bennük, az jobbra az előző századból, a könyvgyűjtés klasszikus korából ered.⁶

A XVIII. század tehát önálló egész a magyar könyvtárügy történetében. Keretét egyfelől a szatmári békével meginduló békés kultúrmunka, másfelől a könyvbehozatal és könyvkölcsönzés válsága s a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárának megalapítása adja meg. A kezdő és a végpont közt a fejlődés vonala nem egyenletesen emelkedő: eleinte nehezen, lassan halad felfelé s csak az 1770-es években lendül merészebb ívbe. Szinte azt lehetne mondani, hogy a XVIII. század a könyvtárügy szempontjából két, egymástól eltérő időszakra válik külön. A század első, nagyobbik fele az alapvetésnek eredményekhez csak fokozatosan vezető munkájában telik el, míg a könyvgyűjtés tulajdonképeni súlypontja a század utolsó évtizedeire esik. De a különbség nem pusztán mennyiségi: a könyvgyűjtés egész jellege más és más a század derekán innen és túl. Mindez mélyebb okokkal függ össze; a század szellemi arculatának kettősségével. Míg az első időszak könyvtáralapításai a barokk lelkület jegyeit viselik magukon, az utolsó évtizedektől kezdve könyvgyűjtőink tevékenységét egyre inkább a felvilágosodás szelleme hatja át.

A *barokk*,^{6a} ez az iskolai eredetű műveltség, európaszerte

⁴ Kassics, I.: Enchiridion seu extractus benignarum ordinationum regiarum. Pestini, 1825. III. 60. l.

⁵ Kassics i. m. III. 334. l.

⁶ Szekfű Gy.: Tizenkilencedik és huszadik század. (Hóman—Szekfű: Magyar történet. I. kiad. Budapest, (1934) VII. köt. 32. l.)

^{6a} A barokkra általában l. Szekfű Gy.: A tizennyolcadik század. (Hóman—Szekfű: Magyar történet. I. kiad. Budapest é. n. VI. köt.)

maradandó nyomokat hagyott a könyvtáralapítások terén. Egész lényé talán nem forrott össze annyira a *könyvvel*, mint a humanizmusé, vagy akár a reformációé. De a *könyvtár* s különösen annak díszes, monumentális keretekbe ágyazott formája: a teremkönyvtár, elválaszthatatlan kísérője a testestől-lelkestől barokk szellemiségnek. Ez a szellem már a XVI. század végétől kezdve nagyhírű könyvtárak megalapítására ösztönzi Európa nyugati felének fényes udvart tartó uralkodóit és fejedelmeit. Magyarországon, mint már említettük, nem voltak fejedelmi mecénások s hiányzott a kultúrmunkához elengedhetetlenül szükséges nyugodt légkör is. Hazánk, mely még az újkor legelején is oly híven s oly hamar befogadja és magáévá teszi a Nyugat szellemi áramlatait, a XVI. század közepe táján egyszerre megtorpan, szinte kulturális mozdulatlanságra kényszerül s aztán — mondhatni egy évszázadon át — a barokk szellemet sem tudja befogadni a maga teljességében.

Vége a XVIII. század elején birtokába veheti a barokk szellem az egész, felszabadult Magyarországot. Kifelé teljes a béke, a török veszedelemnek szinte még az árnyéka is eltűnt a magyar földről; s az ellenreformáció talaján nevelődött barokk szellemiség megújult erővel lát hozzá, hogy befelé is eltüntessen minden akadályt sajátos kultúrájának diadalútjából. A kultúra fegyverével, de ha kell, erőszakkal is gondoskodik arról, hogy az Istentől rendelt katolikus uralkodó s az általa hathatósan támogatott katolicizmus egyeduralmát rendi és protestáns megmozdulás, úgy mint a multban, többé ne zavarhassa. Ez a törekvés a könyvtárügy terén is eleven erővel érezteti hatását. Régi protestáns könyvtáraink fénye elhalványodik, az új alapítások terén pedig gazdag birtokadományban részesült katolikus főpapok és főurak kezébe kerül szinte minden kezdeményezés.

E negatív vonásnál azonban fontosabb a barokknak a magyarországi könyvtártörténet szempontjából igen nagy jelentőségű pozitív, serkentő, építő hatása. Az új erőre kapott, sőt döntő fölénybe került katolicizmus kitermeli s beleviszi a köztudatba a *Regnum Marianum* gondolatát, a magyar állam

keletkezésének és csodás fennmaradásának transcendens magyarázatát. Magyarország Mária országa, az Isten különös kegyelme őrökdi felette. Ez a tudat egyre fokozódó öntudattal és magabízással tölti el a hívő ember lelkét, s a török és kuruc-labanc időknek Isten sújtó kezét panaszló kesergése helyén derűs optimizmust, bizakodó tettvágyat fakaszt a szívekben.

Erre a szellemre szükség van ahhoz, hogy az ország újjáépítése gyors léptekkel haladhasson előre. Nem elég a külső béke s a katolikus térhódítás zavartalan biztosítása, fontosabb ennél, hogy a magyar végre szilárd talajt érez a lába alatt s nyugodt önbizalommal tekint a jövőbe. Már nem fényűzés a tudomány, irodalom, művészetek iránt érdeklődni, könyveket gyűjteni, könyvtárakat alapítani s az utókorra hagyományozni, amióta a magyarság végre otthon érzi magát ősei földjén. Mintha az egész, nagy lendülettel meginduló kultúrmunkának lenne szimboluma az a kép, mely Bél Mátyásnak az újból hazává lett ország igazi megismerésére megindított, páratlan méretű vállalkozását, a „*Notitia Hungariae novae*“ első lapját díszíti s amely a kitűnő tudóst, tipikus barokk keretben, könyvtára előtt ábrázolja. De a könyvtár nemcsak a tudomány emberének ad méltó keretet, hanem a nagyúri életforma kérdésévé is válik. Összefügg ez a barokk tekintély-kultuszával, pompaszeretetével és monumentalitásra törekvésével. Korábbi századokban a hősiesség, a fegyver, a hű katonák ereje emelte az egyéniséget az egyszerű nép tömegei fölé; most, a békés munka századában a műveltség s annak külső jele: a könyvtár is egyik fontos eleme annak a keresztény-heroikus barokk életeszménynek, melynek követése a nagyúrnak méltóképpen kölcsönöz tekintélyt népe szemében. A könyvtár lassankint elengedhetetlen tartozéka lesz minden főúri kastélynak s főpapi rezidenciának. Gyűjteni, sok könyvet összehalmozni, bár az értékelésben szigorú mértéket tartva, nagy anyagi áldozatok árán ritkaságokat szerezni, mindezt díszes, ragyogó kötésekre öltöztetni s nagyszabású architektonikus háttérben, külön erre a célra épített, fényűző gonddal díszített teremben tetszetősen elhelyezni, természetes velejárója a barokk pompaszeretetnek. Ha belépünk egy ilyen díszes,

barokk teremkönyvtár falai közé, melynek mennyezetéről európai hírű művészek freskói tekintenek ránk s körös-körül aranytól csillogó fehér pergamenkötések kápráztatják szemünket, önkéntelenül is az az érzésünk, mennyire kifejezi mindez annak a kornak lendületét és hajlamait, melyben oly sok áldozatkész mecénása volt a kultúrának. Csak ezzel a szellemmel lehet megmagyarázni, hogy ebben az időben többen nagy vagyonokat áldoztak könyvtárak összegyűjtésére és fényűző elhelyezésére.

A barokk-korszakban bőkezű gonddal, mélyen és szilárdan megvetett alapokon a *felvilágosodás* szellemi áramlata épít tovább egyre fokozódó s egyre szélesebb körökre kiterjedő lendülettel. A kettő között nincs éles határvonal, a barokk s a felvilágosult gondolkodás egyidőben, egymás mellett is megtalálható s hatásuk hosszabb időn át egybefonódik. A „Siècle de la Lumière“ egész Európát rabul ejtő francia szellemiségének termékei már korán utat találnak Magyarországra. Károlyi Sándor már 1724-ben meghagyja fiának, hogy „a vadászat és gazdászat közben a francia könyveket és compositiókat se mulaszd el“. 7 1767-ben már rendeletet kell hozni a libertinus, vallásgúnyoló könyvek terjedésének meggátlására.⁸ Viszont még a 80-as években is élnek a barokk szellemnek makacs képviselői, Gvadányi-típusú, régi jó magyarok, akik nem győzik ócsárolni az újmódi világot, melyben mindenki a francia divatot majmolja, „franciául nyissa száját beszélésre“, a „Kátékésis“-ről tudni sem akar, s Gyöngyösi szépséges versei helyett „Ruszsót“ és „Voltért“ olvassa „Frantzia nyelvével.“⁹

Valóban, a felvilágosodás¹⁰ francia talajban gyökerező eszméi ekkorára már egész Európát meghódították. A józan ész hidegen sugárzó fénye behatolt a magyarság széles rétegeinek

⁷ Szekfű i. m. VI. 340. l.

⁸ Kassics i. m. I. 170. l.

⁹ Idézi Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Budapest, é. n. (1924.) 63—64. l.

¹⁰ A felvilágosodásra általában l. Eckhardt i. m., Szekfű i. m. VI. k. III. rész és Thienemann Tivadar: Irodalomtörténeti alapfogalmak, Pécs, 1931. 163. s. kk. II.

gondolatvilágába is, igyekezve háttérbe szorítani mindent, ami a homályosnak látszó múltban gyökerezik és útját állja az ész diadalának. A racionalista és utilitárius felfogás elsősorban az egyházzal fordul szembe, ennek ködös misztikája, hagyományos megkötöttségei és a felvilágosodás eszményétől távol álló szerzetesség ellen küzd. Ezzel az egyház, mint kultúrtényező, elveszti barokk-korbéli vezető, szinte egyeduralkodó szerepét. Nem kapcsolódik ki teljesen a szellemi mozgalmakból: a felvilágosult szellem termékei eljutnak főpapi könyvtárainkba is, pl. Verhovác, a szabadkőműves hírében álló szentéletű zágrábi püspök ládászám hozatja a forradalmi szellemű műveket s buzgón olvassa azokat cáfolataikkal együtt.¹¹ De a világi elem, s különösen ennek legfelsőbb, főúri rétege egyre döntőbb módon jut szóhoz a szellemi életben, közelebről a könyvkultúra terén.

Az új műveltségnek ugyanis a könyv a legfőbb fegyvere az elmaradottság ellen, a betű közvetítésével terjeszti a világgosságot s hirdeti racionalista, utilitárius, materialista, deista, antiklerikális, forradalmi elveit. A felvilágosodás a humanizmusnál és a reformációnál is irodalmibb mozgalom, még inkább a könyvekből nőtt ki, sokkal inkább a könyvhöz kötött szellem terméke, mint amazok. A felvilágosult racionalizmus benső vonzódást érez az írott szóhoz, benne keres és talál kifejezést, általa igyekszik felszabadítani az embereket. A felvilágosodás teszi a nevelésügyet, az írni-olvasni tudás kérdését állami gondoskodás tárgyává, Mária Terézia és II. József iskolapolitikája is a felvilágosodás eszméiből táplálkozik. Az első Ratio educationis megalkotói még tipikusan felvilágosodott módon panaszoznak, hogy az ifjak nem kedvelik a könyveket s erőszakkal kell őket ránevelni az olvasásra.¹² De alig telik bele egy-két évtized, máris gyökeresen megváltozik a helyzet. A közömbösség helyére valóságos olvasási láz lép, s a könyvgyűjtés és olvasás, ami korábban alig több kimagasló egyéni-

¹¹ Eckhardt i. m. 115. l.; v. ö. Mályusz Elemér: Sándor Lipót főherceg nádor iratai. Budapest, 1926. 153. l.

¹² Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777—1848. Budapest, é. n. I. 369. s. kk. II.

ségek fényűzésénél, most egyre szélesebb rétegeket hódít meg. A felvilágosodás szelleme nem ismer kiváltságos egyéneket és rétegeket; nagyot és kicsinyt egyaránt fel akar világosítani, az egész közvélemény kialakítására és megnyerésére törekszik. S ennek elérésére nincs hathatósabb eszköz a nyomtatott betűnél, kivált, ha az a könyv mozgékonyabb formáit: röpirat, vagy éppen folyóirat, sőt újság alakját magára öltve indul hódító útjára. A barokkal ellentétben a felvilágosodás mozgékony szellemiségére tipikusan jellemző a röpiratok s a hírlapok nagy felvirágzása s elterjedése. A felvilágosult ember belőlük nemcsak a világ, elsősorban a nagy figyelemmel kísért francia forradalom eseményeiről szerez tudomást, hanem az új könyvekről is. Bámulatos, milyen gyorsasággal terjed a felvilágosodás egy-egy jellemző terméke. Egy jászberényi nemes 1792-ben Pesten megvételtre keresi s meg is találja Thomas Painenek az előző évben megjelent egyik munkáját; pár nap múlva már vagy tízen keresik, sőt egy jurátus már magyar fordítását viszi Strohmeier könyvkereskedőhöz kinyomatásra. Egy másik könyv 1791-ben rövid néhány óra leforgása alatt kerek száz példányban fogy el ugyanennél a könyvkereskedőnél.¹³ A 80-as és 90-es években valóságos szellemi középpont egy-egy könyvkereskedés, a könyveket elkapkodják bennük s mindjárt el is beszélgetnek, vitatkoznak természetjogról és társadalmi szerződésről.¹⁴ A könyv most már nemcsak gyűjtőszenvédély tárgya, hanem mohó szellemi érdeklődés kielégítője is, s a társas érintkezés során körülötte, mint középpont körül, folyik a vélemények kicserélése. Egyre többen vásárolnak könyveket, olvassák, idézik s lehetőleg gyűjtik is őket. A főurak Párisból jegyzék alapján, Pestről szekérderékkal hozatják a könyveket;¹⁵ nemes jurátusoktól tucatszám koboznak el forradalmi műveket;¹⁶ ügyvédek lakatosmesterekkel leveleznek a felvilágosodás szellemétől áthatott könyvekről;¹⁷ sőt már korcs-

¹³ Eckhardt i. m. 113, 116. l.; az újságokra u. ott 100. s kk. ll.

¹⁴ U. ott 45. l.

¹⁵ U. ott 92—93., 122. l.

¹⁶ U. ott 121. l.

¹⁷ U. ott 115. l.

márosok is forradalmi röpiratokat olvasnak fel vendégeiknek.¹⁸ Sándor Lipót főherceg nádor 1795-ben már arról panaszkodik, hogy „in allen Klassen die Leswuth so sehr überhand genommen hat“.¹⁹ Mindez mutatja, hogy mit tett s milyen eredményt ért el a felvilágosodás néhány évtizede a magyarországi könyvkultúra terén.

Jelenti azonban ez egyúttal a barokkhoz viszonyítva a könyvgyűjtés körének nagyfokú kiterjedését is. A 80-as évek régi vágású, verselő magyarja biztos pillantással látta meg az új szellem egyik legjellemzőbb vonását abban, hogy mindenki (francia) könyveket olvas; de azt is megfigyelte, hogy az újmódi ember könyveit „Frantzia kötésben szépen békötteti: A' farkát aranyos tzi-frával festeti, Selyem pántlikából hosszan ereszteti Jegyzőjét, 's Levelek közibe téteti“ — úgy forgatja aztán.²⁰ Vagyis a felvilágosodás embere nemcsak olvassa, hanem szereti is a könyvet, nem dobja el, miután kiolvasta, hanem gondosan megőrzi, s a szép kötésre sem sajnálja a pénzt. Ez annál feltűnőbb, mert most már nemcsak nagyvagyonú, előkelő mecénásokból telik ki könyvgyűjtőink sora. Az első hely többé nem a főpapoké, hanem a főuraké, s mellettük jelentékeny szerep jut a köznemességnek, sőt már a polgárság képviselői is megjelennek a könyvtáralapítók között. De nemcsak a gyűjtők száma szaporodik meg, hanem a gyűjtött könyvek mennyisége is. Összefügg ez a könyvtermelés nagyarányú fokozódásával: nyugatról, főleg francia és német földről a nyomtatott munkák addig soha nem látott tömege özönlik be, és serényen dolgoznak a hazai nyomdák, köztük egyes nemes urak magánnyomdái is. Sokkal több könyv jelenik meg, mint az előző korszakban s átlag mindegyik jóval nagyobb példányszámban; kiállításuk sem olyan fényűző többé, hanem olcsóbb, tehát szélesebb körök ízléséhez és igényéhez alkalmazkodó. Lassankint nemcsak az előkelő, gazdag úr juthat hozzá a könyvekhez, hanem a lakosság széles rétege is; a könyvgyűjtés kezd a nagyok fényűzéséből tömeg-

¹⁸ U. ott 112. l.

¹⁹ Mályusz: Sándor Lipót, 848. l.

²⁰ Eckhardt i. m. 63. l.

szenvédélyé válni, s a könyv fényes barokk teremkönyvtárak lakójából általános kultúrszükségletté.

Ennek megfelelően alakul át a könyvgyűjtésnek nemcsak köre, terjedelme, mennyisége, hanem egész jellege is. A barokk teremkönyvtárak hozzátartoznak ahhoz a fényes, nagyszabású, monumentális életkerethez, mely tulajdonosukat rangjánál, méltóságánál, vagyonánál fogva megilleti. A felvilágosodás korának gyermeke már, túl minden egyéni kedvtelésen és pompa-szereteten, meglátja a könyvtár mélyebb, egyetemesebb jelentőségét. Ő már átérti a könyvtár kultúrközvetítő és műveltségterjesztő szerepét s igyekszik is azt érvényre juttatni, könyvgyűjteményét az emberi művelődés szolgálatába állítani. Kész tervvel fog a könyvtáralapításhoz, céltudatosan fejleszti könyvtárát, igyekszik megszerezni minden munkát, mely a közműveltség emelését szolgálja. A közhaszon és a nyilvánosság eszméje lebeg előtte, amikor egész életét a könyvgyűjtés szolgálatába állítja. Igyekszik sokak, mindenki számára hozzáférhetővé tenni a nagy anyagi áldozatok árán összegyűjtött szellemi javakat, olvasótermet állít fel a művelődésre szomjazók számára, könyvtárost alkalmaz, akinek nemcsak a könyvekre való vigyázás a feladata, hanem aki a gyűjtésben is segít, sőt katalogizál is s ennek révén a könyvtártudománynak, sőt a bibliográfiának is megveti alapját. A felvilágosodás korának jellemző alakja a vagyonos és nagyműveltségű főúr, aki nem csupán a maga kedvtelésére, hanem a köz hasznára, a nemzeti kultúra fejlesztésére végzi, jóformán egész életén át, tervszerű könyvgyűjtő munkáját, egész vagyont áldoz erre, így alapozva meg nagy nemzeti kincseinket, később nyilvánossá vált közkönyvtárainkat. Elmondhatjuk, hogy a „zárt vagy csupán korlátok közt használható könyvtáraknak és múzeális gyűjteményeknek közgyűjteményekké való átalakítása a felvilágosodás korának érdeme.”²¹ Művelődéstörténeti szempontból a többi között ez teszi olyan nevezetessé a XVIII. század utolsó évtizedeit.

De fordulópontot jelentenek történetünkben ezek az év-

²¹ Hóman i. m. 302. l.

tizedek azért is, mert ez a korszak hozza el a magyar nyelv, a magyar irodalom, a magyar művelődés újjászületését. A barokk latinnyelvű, nemzetközi jezsuita-kultúrája nem volt alkalmas a nyelvében is, szellemében is magyar művelődés fejlesztésére. Végső elemzésben általános emberi, tehát kozmopolita volt a felvilágosodás is, de — hogy Concha Győző²² szavaival éljünk — saját dialektikája előbb-utóbb nemzetivé tette. Rá kellett jönnie, hogy eszméinek széles körökben való elterjesztésére a latinnál sokkal alkalmasabbak a nemzeti nyelvek. Így lett a felvilágosodás nálunk is a rendszeres nemzeti irodalmi élet megindítója. A magyarság teljes öntudatra ébred, felismeri nemzeti mivoltát s igyekszik érzéseinek minden módon kifejezést adni. A magyarságot mindenképen hangsúlyozni törekvés jellemző erre az időre. S lehet-e a felvilágosodás korában, mely elsőnek ismeri fel igazán a nyomtatott betű közvéleményformáló erejét, fontosabb eszköze a nemzeti érzés és művelődés terjesztésének a könyvnél? Nem véletlen, hogy a magyar nyelv, magyar ruha, magyar szokások propagálásával egyidőben születik meg nagy Széchényi Ferencünknek az a gondolata, hogy csak olyan könyveket gyűjtsön, melyek magyar vonatkozásúak. Ezzel új fejezet nyílik a magyar könyvtárügy történetében. A könyvtár jelentősége már a század elején előtérbe lépett, de akkor még inkább csak az tette fontossá, hogy hozzátartozott a barokk előkelő életformájához. Most már a könyvtár nemzeti érdek. Kincseket gyűjtünk, könyveket gyűjtünk, hogy nemzeti műveltségünk szintjét emeljük, hogy ne érezhessük elmaradottságunkat a körülöttünk gyors léptekkel előre haladó nemzetek között. Ez ad fokozott hangsúlyt könyvtártörténetünkben a XVIII. század második felének. Ekkor gyűlnek össze azok a kincsek, amelyek megszerzésére a későbbi korok talán már képtelenek lettek volna. Hiába szaporodott fel könyvtáraink anyaga óriási arányokat öltve a későbbi századokban, bennük az igazi értéket mégis, most is a XVIII. századi gyűjtemények jelentik.

Könyvtáraink fejlődésének rohanó lendületét egészen váratlanul, hirtelen állítja meg a reakció a XVIII. század

²² A kilencvenes évek reformeszméi. Budapest, 1885. 62. l.

utolsó és a XIX. század első éveiben. Mikor a könyvolvasás és gyűjtés láza már-már a legszélesebb rétegeket is hatalmába keríti, amikor már a falusi jegyzők révén a parasztságra is kezd kiterjedni a nyomtatott betű hatása,²³ akkor lép közbe az államhatalom s igyekszik cenzurával és a kölcsönkönyvtárak, olvasótermek bezárásával gátat vetni a forradalmi gondolatok terjedésének. Alig húnyja le szemét II. József, II. Lipót személyes intézkedéssel máris a legszigorúbb cenzurát vezeti be, s eltiltja az újságokat a franciaországi hírek közlésétől.²⁴ Jellemző, hogy ekkorra a felvilágosodás hatása mennyire megérlelte kormánykörökben is a könyv, az irodalom fontosságának tudatát. A bécsi udvar nemcsak a cenzura segítségével igyekszik elejét venni a rá nézve káros eszmék terjedésének, hanem maga is igénybe akarja venni az írott szó hódító erejét, zsoldjába akarja fogadni az akkor divatos politikai írók egy részét, hogy ellenpropagandára használhassa tollukat az állam érdekében, ennek szájaíze szerint.²⁵ Ez az ellenséges állásfoglalás teljes virágjában találja a magyarországi könyvkultúrát s érzékenyen érinti annak letéteményeseit. 1793—95-ben a cenzura újabb szigorításának híre már a megyékben is nagy nyugtalanságot kelt; több megye, különösen Gömör és Bihar, síkra száll a sajtószabadság mellett, nyíltan hirdeti, hogy a nemes embernek joga van saját nyomdát tartani, s abban bármit kinyomatni, és vitatja, hogy a sajtó és cenzura felségjogok lennének.²⁶ De hiábavaló minden tiltakozás és vitatkozás, a cenzura egyre szorosabban fonódik a magyar könyvkultúra megizmosodott törzsére s lassankint gúzsba köti szellemi életünket. Mire a századfordulón meghozza legszebb gyümölcsét gr. Széchényi Ferenc nagy alapításában, addigra véget is ér a magyar könyvtártörténet legragyogóbb korszaka.

Ahhoz, hogy világos képet kaphassunk arról, mit jelentett

²³ Mályusz: Sándor Lipót, 848. l.

²⁴ U. ott 82—86, 211, 848. l.

²⁵ U. ott 211, 227, 848. l.

²⁶ Mivel róluk tételes törvény nem rendelkezik, ezek a jogok a nemzetet illetik — mondják. U. ott 692, 649, 655, 662—3, 832. l.; Eckhardt, 58. l.

a könyvtár fogalma a XVIII. századi Magyarországon, legjobb, ha vizsgálat alá vesszük: kik gyűjtöttek akkor és milyen könyveket? Az első kérdés rendkívül fontos minden könyvtár életében. Ez a kis tanulmány is könyvgyűjtők szerint tagolja anyagát az alábbiakban, mert a gyűjtő mindenkor, de ebben a korban különösen, elhatározó módon nyomja rá egyénisége bélyegét a könyvtár keletkezésére, fejlődésére, további sorsára.

XVIII. századi könyvgyűjtőink között az első hely a főpapokat illeti meg. Ők járnak elől a kultúrmunkában, az országépítés feladatából elsősorban ők veszik ki részüket. Rendszerint külföldet járt emberek, sokan közülük Rómában végzik tanulmányaikat, s ott európai műveltséget, mélységes tudomány-, művészet-, és irodalom pártoló hajlamot szívnak magukba. Általában nagy tudású, nagy koncepciójú egyéniségek, akikből nem hiányzik a szervező erő s az anyagiakkal bőven bábni tudás sem. Óriási jelentőségű ekkor a katolikus főpapság szerepe a könyvkultúra terén is. De nem maradnak el mögöttük bőkezűségben s a művészetek pártolásában főuraink sem. Sok köztük az idegen származású, aki eleinte nem érzi magát otthon az országban, jórészüik külföldön is él; az ő műveltségük is idegen eredetű, őket is a külföldi példák ösztönzik. De lassankint mind többen és többen építenek közülük magyar területen fényes palotákat s díszítik azokat többek között teremkönyvtárakkal. Jelentőségük — a főpapsághoz viszonyítva — különösen a század második felében, a felvilágosodás korában domborodik elő. Köztük is találunk egészen rendkívüli egyéniségeket, akik európai hírű kincseket hagynak az utókorra. Bőkezűségben, nagyvonalúságban itt sincs hiány. A főpapokon és főurakon kívül természetesen vannak más gyűjtők is. Az iskolai gyűjtemények, melyek eredete túlnyomó részt az előző századokba nyúlik vissza, szintén nagy lendületet nyertek a XVIII. század folyamán. Már meglévő gyűjtemények lévén, továbbfejlesztésüknél bizonyos mértékig tekintettel kellett lenni kialakult jellegükre. Mint ahogy eredetüket többnyire egy-egy mecénás gazdag adományának köszönhatték, úgy most is az befolyásolja fejlődésüket, hogy akadnak-e bő-

kezű támogatóik. Külföldön az uralkodók vetik meg a nemzeti könyvtárak alapjait, gondoljunk csak XIV. Lajosra. Nálunk a Habsburg- királyok szerepe csak negatív. Egyedüli tettük, amellyel a magyarországi könyvtárviszonyokba beleszólnak, a cenzura elrendelésén kívül az egyetemi könyvtár megnyitása 1777-ben, az egyetemnek Budára való áthozatala után, és a szerzetesrendek feloszlásának következtében a kolostori könyvtárak anyagának az egyetemi és egyéb főiskolai könyvtárakba való bekebelezése. Igen jelentős csoportját adták ugyanis könyvtárainknak a szerzetesrendi és egyházi gyűjtemények. Az egyház, a szerzetesrendek kezdettől fogva elsősorban való őrzői voltak a könyveknek s ez a hagyomány, halványabban bár, élt még a XVIII. században is.

Szólnunk kell végül a könyvgyűjtők egy igen lényeges csoportjáról: a köznemesekről s a polgárokról is. Ezeknek jelentősége éppen a XVIII. század második felében kezd emelkedni. Szinte egészen újszerűnek mondható jelenség ez. Könyvszerető királyaink, főuraink, főpapjaink vannak az előző korokból is, de köznemesek, s főképp polgáraink között igen ritka a rendszeres könyvgyűjtő. A század vége felé elterjed az irodalommal való foglalkozás s ezzel együtt a könyvgyűjtés élvezete is. A parlagiassággal vádolt magyar köznemesek kúriáiban is igen gyakran találunk a „könyvek requisitum“-aira. A könyvgyűjtőknek ez a csoportja a legszínesebb. Megtaláljuk közöttük az enciklopédikus ismeretekre törekvő, mindent gyűjtő tudóstól kezdve a tisztán bibliofil hajlamú szépkedvelőig és a konzervatív gondolkodású, jogi érdeklődésű emberig a könyvgyűjtő minden fajtáját. A könyvtár gondolata leszáll a palatinális magasságokból a vidéki udvarházak meghitt csöndjébe is.

A gyűjtők seregszemléje után lássuk most már a második fontos kérdést: milyen könyveket gyűjtöttek a XVIII. században?

Valamennyi gyűjteményben — egy-két kivételt leszámítva — a vallásos irodalmat, a *teológiát* találjuk legerősebben képviselve. Éspedig nemcsak a főpapi, egyházi, szerzetesi könyvtárakban, hanem a világi gyűjteményekben is. Együtt-

jár ez a barokk szellem mély vallásosságával, egyházi tekintély-kultuszával, örökösen élő érdeklődésével a teológiai problémák iránt. De még a század második felében, az egyház „sötét hatalmával“ szemben a józan ész világosságát hirdető felvilágosodás hatása alatt is, csak lépésről-lépésre csökken a vallásos-egyházi jellegű munkák jelentősége. Középponti helyet foglal el a Biblia. Ügyszólván nincs könyvtár, amelyből hiányoznék, sőt nem egy helyen igen számos kiadásban, latin, héber, görög stb. nyelven is megvan, jeléül annak, hogy milyen előszeretettel gyűjtötték különféle kiadásait. A sokféle szentírásmagyarázat, hitvitázó, aszkétikus, apologetikus munka igen sok könyvtárnak alkotja majdnem kizárólagos anyagát; de ha egyéb nem is, legalább egy zsoltáros könyv minden házban található.

A második hely a *történeti* munkákat illeti meg, kivált a barokk évtizedeiben. A barokk szellem előszeretettel fordul a múlt dicső tettei, az elődök lelkesítő példája felé; ezt állítja az újjáépítés terhének hordozói elébe, hogy növelje önbizalmukat. A letűnt idők hőseinek vonzó képe az öntudatra ébredt magyarság lelkében még erősebb vágyat fakaszt a múlt bensőbb átélésére, alaposabb megismerésére. A történelmi kutatás óriási fontosságra jut ebben a korszakban; az adatgyűjtés, a szigorú forráskritika hőskora ez. Az európaszerte felvirágzó tudománytörténeti iskola hazánkban is fellendíti, tudományos színvonalra emeli a történetírást. Buzgó művelői bámulatos szorgalommal fognak hozzá az oklevelek összegyűjtéséhez, másolásához s egyéb források feltárásához,²⁷ kéziratos köteteik egész könyvtárakat töltenek meg; nyomtatott munkáikat: az egyremásra megjelenő Monumentákat és feldolgozásokat nagy előszeretettel szerzik meg könyvgyűjtőink. Mire eljön a felvilágosodás kora, mindent a józan észből származtató, a történeti fejlődést semmibe vevő gondolkodásmódjával, addigra már annyira megizmosodott történeti kutatásunk s annyira meggyökerezett a közönség történelmi érdeklődése, hogy az új szel-

²⁷ Hóman Bálint: Tudományos történetírásunk megalapítása a XVIII. században. Budapest, 1920.

lem már nem szoríthatja háttérbe a történelmi munkákat könyvgyűjtőink polcain.

Hasonlóan élénk könyvgyűjtőink érdeklődése a jogi művek iránt. Elsősorban köznemeseink azok, akik bonyolult pereskedéseik során nagy előszeretettel fordulnak a különféle törvény- és táblai döntvénygyűjtemények, magyarázatok, magánjogi munkák stb. tanácsához. Ennek megfelelően könyvtárukból ritkán hiányzanak a Corpus Juris Hungarici fóliánsai, Werbőczy Tripartitumának különféle kiadásai és magyarázói, de a külföldi jogtudósok munkáit is megtaláljuk XVIII. századi könyvgyűjteményeinkben.

Nem lanyhul a történeti és jogi érdeklődés — különösen köznemeseink körében — a felvilágosodás évtizedeiben sem. A főurak és a műveltebb köznemesség könyvtárait azonban ebben az időben valósággal elárasztják a különféle *filozófiai, az államberendezést és társadalmi rendet bíráló könyvek* és röpiratok, a felvilágosult szellem legsajátosabb termékei. Ezek a könyvtárak a szó szoros értelmében modernnek nevezhetők a XVIII. század utolsó évtizedeiben: bámulatosan hű keresztmetszetét adják az egész Európát megrázó szellemi mozgalmaknak. Megtalálható bennük a francia forradalom egész szellemi fegyvertára Montesquieutól kezdve Rousseau-n, Voltaire-en keresztül egészen d'Holbach sívár materializmusáig. A *szabadkőműves irodalom* termékei sem hiányoznak a főurak igen nagy részének könyvespolcairól. Van rá eset, hogy egy-egy főpapunk mesterségesen igyekszik megakadályozni egy-egy veszedelmesebb libertinus szellemű munka terjedését, pl. Batthyány primás összevásároltatja Trenck Frigyes „Bilanx“-ának példányait,²⁸ de a rengeteg forradalmi nyomtatvány beözönlésének a II. József halála után bekövetkezett reakció is csak a század végére tud gátat vetni.

A történeti, jogi, filozófiai-politikai érdeklődésnél kisebb, de így is jelentős XVIII. századi könyvgyűjtőink érdeklődése a *természettudományok* iránt. A haladottabb természettudományi ismeretek terjesztésében jó példával jár elől a katolikus

²⁸ Eckhardt, i. m. 87. l.

egyház. Különösen a piaristák tűnnek ki a matematika, fizika, csillagászat művelésében, Newton és mások újszerű tanításainak terjesztésében.²⁹ Főleg a csillagászat érdeklí e kor embezeit; nem véletlen, hogy három híres püspöki könyvtárunk csillagvizsgáló toronnyal épült. De az említetteken kívül az orvostudomány nevezetesebb képviselői is helyet kapnak XVIII. századi könyvtárainkban.

Egészen külön hely illeti meg e korból való könyvgyűjteményeinkben a *földrajzi* munkákat. Az ország felszabadítása s a magyarság önmagára ébredése elemi erővel kelti fel az ősi táj megismerésének vágyát. A barokk kor embere szinte magához akarja ölelni a szabaddá lett és egygyé vált magyar földet múltjával és jelenével, minden természeti kincsével együtt, hogy többé sohase veszítse el. Nagy előszeretettel gyűjti könyvtárába Bél Mátyás hatalmas „Notitiá“-jának köteteit, az ennek nyomán készült Compendium-okat s a magyar tájak egyéb leírásait. De figyelme kiterjed az ország határain is túl s a magyar könyvgyűjtők érdeklődése idegen tájak, útleírások felé is fordul. A földrajzi leírásoknak és szótáraknak s a „Reisebeschreibung“-oknak egész sorozatai maradtak fenn könyvtárainkban ebből az időből, kivált a század második feléből.

A legmostohább szerep XVIII. századi magyar könyvtárainkban a *szépirodalmi* műveknek jut. Ezek voltak a legkevésbé fontosak enciklopedikus hajlamú s inkább a tudomány elsőbbségét vitató gyűjtőink szemében. Idegenkedett ezektől a barokk könyvgyűjtő, mert a forráskritika, tudománytörténet és legfeljebb klasszikus írókat olvasgatók korában a széppróza, kivált a magyarnyelvű, alacsonyabbrendű szellemi terméknek tűnt fel. Még inkább megvetette a szórakoztató szépirodalmat a felvilágosodás racionalista embere. Ahol a józan ész a forrása minden világosságnak, ott nincs szükség érzelmes történetekre. Jellemző erre Kovachich Márton nyilatkozata. Szánakozással ír egy jóérzésű ember magánkönyvtártervezetéről, mert csupán két útleírás volt benne, a többi „csupa érzékeny Juliska, Katinka, Lottika, Gondolatok, Észrevételek,

²⁹ Eckhardt i. m. 166—167. l.

Eszményi Utazások és efféle zсібárú“.³⁰ A felvilágosodott ember szemében csak az a fontos, ami a tudomány szempontjából érték, a többi: a gyönyörködés, szórakozás, mellékes.

Mindez magyarázatot ad arra is, miért van a XVIII. századi magyar könyvtáraknak látszólag csekélyebb jelentősége a magyarnyelvű szépirodalom történetében. Tudvalévő, hogy az 1711—1772-ig terjedő időszak a magyarnyelvű szépirodalom szempontjából általában igen terméketlen, hanyatló kor az előző és utána következő korokhoz viszonyítva. Nincs Balassink, Zrinyink ebben az időben, ha van is nevezetesebb szépírónk, azt sem ismeri az egykorú magyar: Mikes finom kidolgozású, költői lendületű szépprózáját nem olvashatták a kortársak, hiszen csak 1794-ben jelent meg nyomtatásban. A felújulás kori magyar irodalom csak a század végén szólal meg, s termékei már nagyrészt a következő századok gyűjteményeiben nyernek helyet. Az idegenszellemű műveltségre jellemzően a francia, német, sőt olasz és angol szépirodalom is gazdagon van képviselve, különösen főúri és köznemesi könyvtárainkban. Racine tragédiáit, Lafontaine meséit, Molière vígjátékait, Goethe, Schiller, Lessing műveit, Young „Éjtszakáit“ stb. olvassák, de a XVIII. század előtti magyar irodalomból legfeljebb Pázmány műveit, Balassi istenes énekeit, Gyöngyösi „Murányi Venus“-át és a „Porából megéledett Phoenix“-et találjuk e könyvgyűjteményekben, de már Zrinyi nevével alig találkozunk. S valamint a mai komoly könyvgyűjtő megveti a ponyvairodalom termékeit s eszébe sem jut, hogy azokat gyűjtse, éppúgy a XVIII. századi könyvtárakból jóformán teljesen hiányzik az úgynevezett szórakoztató irodalom, a népkönyvek: Pontianus, Salamon és Markalf históriája stb. Pedig hogy ilyen és hasonló könyvek akkor is nagy népszerűségnek örvendtek, világosan látható az egykorú nyomdászat történetéből. E nyomdák termelése „süllyedő tendenciát mutat a megelőző korhoz viszonyítva... Üzleti érdekből tekintettel kellett lenniök a köznép, a ponyva alacsonyabb igényeire.“³¹ A XVIII.

³⁰ Eckhardt i. m. 93. l.

³¹ Hóman Bálint: Adalékok a magyar nyomdászat XVIII. századi történetéhez. (Magyar Könyvszemle, 1920—21. 155. l.)

századi nyomdák termékei között fontos hely jutott a népkönyveknek és a szórakoztató szépirodalomnak. Tehát olvasták a ponyvát, de nem gyűjtötték, mert gyűjteni csak azt gyűjtötték, amit értékesnek tartottak. A pécsi könyvtár 1760-tól 1837-ig összegyűjtött 35,000 kötete egyúttal az 1837-ig megjelent 35,000 legjobb mű.³² Ez adja meg egyszersmind a XVIII. századi könyvtárak nagy művelődéstörténeti jelentőségét. Mai szemmel nézve sajnálatos a könyveknek ez a megrostálása, mert ezáltal a régi irodalomnak igen sok jellemző terméke veszett el az utókor számára s ma már jobban örülnénk, ha könyvgyűjtőink nem lettek volna olyan szigorúan válogatósak.

Általában elmondhatjuk, hogy a hazai irodalmat, főként a barokk korszakban, a latinnyelvű tudományos könyvek képviselik. A magyarnyelvű szépirodalom gyűjtése csak a későbbi időkben lép előtérbe, de azért a XVIII. századi könyvtáraknak is megvan az az irodalomtörténeti jelentősége, hogy egypár fontos régi vagy első kiadást megőriztek számunkra s e részben megmutatták, mit tartott az egykorú szemlélet értékesnek az akkori magyarnyelvű irodalmi termésből.

Összegezve az elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy a könyvtár művelődéstörténeti jelentősége igen nagy a XVIII. századi Magyarországon. A szellemi színvonal emelkedésére jellemző, hogy a könyvolvasás propagálása, a könyvgyűjtés szeretete, a könyvtár fontossága előtérbe lép. A könyvtár elfoglalja az őt megillető helyet a kultúrintézmények sorában. A könyvek beszerzésével járó állandó külföldi kapcsolatok nem engedik elmaradni a magyarság művelt rétegét az európai műveltség haladásától. Ha idegenből kerültek is hozzánk az eszmék, megtelnek itthon magyar szellemmel, magyar zamatmal s hozzájárulnak a XVIII. századi magyar műveltségi képfényének emeléséhez.

³² Fitz József: A könyvtár gyűjtőköre. (Magyar Könyvszemle, 1937. 274. l.)

II.

Főpapi könyvtárak.

„A tudományok fejlődéséhez szükséges segítő erőkben nem volt hiány Magyarországon; püspökök, káptalanok, főurak, nemesek... versenyeztek könyvtárak, érem- és ásványgyűjtemények alapításában“¹ — írja Wallaszky *Conspectus*ában. E felsorolásban az első hely méltán illeti meg püspökeinket. Valóban igen nagy a jelentősége annak a munkásságnak, amit történetünk folyamán a művelődés érdekében kifejtettek. Minden időben elsősorban a papság vette ki részét a műveltség fejlesztéséből; ezzel függött össze kiváltságos helyzete. Amíg a klérus híven teljesítette ebbeli feladatát, meg is tartotta vezető szerepét.² Kevés korszakban volt annyira előtérben álló és magától értetődő ez a vezető szerep, mint a XVIII. században, mégpedig különösen a század első felében. A katolikus restauráció tökéletes diadalrajutásával a papság igen nagy hatalomra tett szert s az országépítő munkában is elől járt jó példával. Később, a XVIII. század derekán gyökeret vert a rokokó ideál s a papság helyett már a nemességre várt a műveltség fejlesztésének feladata.³ De a nagy munka megindítói elsősorban mégis kiváló püspökeink voltak. E munkára bizonyos helyzeti adottságok is kötelezték őket. Nagy kiterjedésű területek urai,

¹ Wallaszky, Paulus: *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initiis regni ad nostra usque tempora delineatus. Posonii et Lipsiae, 1785. 414. l.*

² Mályusz Elemér: *A Rákóczi-kor társadalma. Rákóczi emlékkönyv, halálának kétszázéves fordulójára. Budapest, (1935). II. 40. l.*

³ Mályusz i. m. 40. l.

tekintélyes jövedelmek kezelői, egyházi hatalmukhoz egyszerűsmind világi is járult. Klimó György nemcsak a pécsi egyházmegye püspöke, de Tolna-Baranya örökös főispánja is. Gr. Esterházy Károly váci, majd egri püspök: helytartótanácsi tanácsos, Patachich Ádám nagyváradi püspök, később kalocsai érsek a hétszemélyes tábla ülnöke, hogy csak egy pár példát említsünk. Egyfelől a nagy hatalom, az anyagi függetlenség, másfelől az olcsó nyersanyag és olcsó munka⁴ kétségtelesenül igen kedvező helyzeti adottságok, de az már egyéni érdem, hogy ki mit alkotott a segítségükkel.

Az anyagi erőkből megfogyatkozott, mesterségesen visszazorított protestantizmus védekező állásba kerül a hivatalosan is pártfogolt, új anyagi s a kiteljesedett barokk szellemben új szellemi erőforrások birtokába jutott, diadalmas katolicizmussal szemben. Az államhatalom igyekszik nemcsak anyagi, hanem szellemi erőforrásaiktól is elvágni a protestánsokat. Mindez a könyvtárügy terén is eleven erővel érezteti hatását. A század harmincas éveitől kezdve egyre-másra jelennek meg az „akatholikus“ könyvek és bibliák behozatalát tiltó rendeletek.⁵ A cenzurabizottság, melynek tagjai közt két jezsuita is van, gondosan ügyel arra, hogy be ne hozhassanak, vagy ki ne nyomtathassanak olyan könyvet, melynek tartalma az államot, a jó erkölcsöket, a katolikus fejedelmeket vagy a klérust sérti, vagy általában a hívő katolikust megbotránkoztatja. Ez a magyarázata annak, hogy protestáns könyvtáraink a XVIII. század folyamán alig gyarapodnak értékes, a kor színvonalán álló munkákkal, s hogy a körükbe vágó külföldi irodalom termékei helyett, melyek addig akadálytalanul áramlottak felénk, hazai, sokszor kéziratban maradt egyházi művekkel telnek meg. Protestáns iskolai és egyházi könyvtáraink jelentősége a XVIII. században is nagy, ha fejlődésük nem is tudott lépést tartani a hasonló katolikus gyűjteményekével. De XVIII.

⁴ Az egri liceum épületébe pl. Esterházy Károly gyönyörű fehér és zöld fayence kályhákat állíttatott, amelyek darabja 26 frt-ba került. L. Szmrecsányi M.: Eger művészetéről. Budapest, 1937. 107. l.

⁵ 1731, 1743, 1747, 1748, 1754, 1782-ben. L. Kassics i. m. I. 23., 45, 169, 170—2. l.

századi protestáns főpapjaink között nincs olyan kimagasló könyvgyűjtő egyéniség, mint a katolikus barokk vezető egyházi képviselői között s ezért kis tanulmányunkban részletesen nem is térünk ki rájuk.

A sors különös kegyéből igen sok egészen kiváló, széleslátókörű, nagyműveltségű katolikus püspökünk munkálkodott a XVIII. század folyamán. Legnagyobbbrészt külföldön tanultak, a római Collegium Germanicum et Hungaricum vagy a San Apollinare kollégium tudományos levegőjének ösztönző hatását szívhatták magukba.⁶ Hazatérve, valamennyien azon igyekeznek, hogy egyházmegyéjüknek mind gazdasági, mind művelődési fejlődését elősegítsék, ha kell, nagy áldozatok árán is. Templomok, püspöki paloták építése vagy restaurálása, plébániák szervezése, papneveldek, szemináriumok felállítása, az alsóbbfokú és felsőbbfokú oktatás fejlesztése stb. mind az ő nevükhöz fűződik. Egyes városok, mint például Eger, Pécs, Veszprém, vagy Vác jóformán teljesen a jötevő püspök kegyéből épültek fel a török dúlások okozta pusztulásból.⁷ A művészetek és tudományok pártolásával természetszerűen együtt jár a könyvtáralapítás is. A magasabb műveltséget hordozó és terjesztő egyházmegyének elengedhetetlen velejárója a jól felszerelt könyvtár. Az előző századokból a könyvkultúrának a legtöbb helyen jóformán semmi nyoma sem maradt s így a kezdetben talán csak öröklött hajlamból, a tanulmányok és környezet hatása alatt kifejlődött kedvtelésből, egyéni szenvedélyből elkezdett könyvgyűjtés tervszerűvé vált.

Minden főpapi székhelyen van könyvtár a XVIII. században, de alapítása, megőrzése, továbbfejlesztése az egyházmegye gazdagságától, a vezető főpap bőkezűségétől s egyéni hajlamától függ. Nem lehet célunk, hogy e rövid tanulmány keretében a korszak valamennyi főpapi könyvtárát részletesen bemutassuk. De ki kell emelnünk legalább azoknak a fontosságát, melyek ma is különösebb értéket jelentenek számunkra.

⁶ Szmcrcsányi M.: Gr. Barkóczy Ferenc egri püspök (1745—61), a barokk-rokoko korszak mecénása. (Magyar Művészet, VIII. 220. l.)

⁷ Szekfű Gy.: A tizennyolcadik század. (Hóman—Szekfű: Magyar történet. VI. 151. s. kk. II.)

Nehéz ezek között a püspöki könyvtárak között valamilyen sorrendet felállítani. Talán a leghelyesebb, ha első helyen az *egri*, a *pécsi* és a *gyulafehérvári* könyvtárat tárgyaljuk. Ezek a XVIII. században keletkeztek, terjedelemre, értékre nézve talán a legnagyobbak s alapításuk, fejlődésük történetében igen sok a közös vonás. Mind a három könyvtár a XVIII. században élő, nagy hírű püspökök gyűjtésének eredménye s ha van is bennük beolvadt előbbi püspöki hagyaték vagy káptalani könyvtár, állományuk legnagyobb részének összegyűjtése az ő fáradhatatlan munkájuknak gyümölcse. Mind a három püspökség élén nagyműveltségű, nagykonceptiójú egyéniség áll. Kettő közülük: *gr. Esterházy Károly* (1725—1799), az egri líceumi könyvtár és *gr. Batthyány Ignác* (1741—1798), a gyulafehérvári Batthyáneum megalapítója, előkelő, főúri család sarja; a művészetek és a tudomány pártolása már mintegy velük született. Az Esterházyak művészetpártolását számtalan gyönyörű műemlék: a tatai kastély, Eszterháza, Kismarton stb. hirdeti ma is. Gr. Batthyány Ignác is családjának abból az ágából származik, amelyből a nyomdaalapító Batthyány Boldizsár, az írói hajlamú Batthyány Ádám és a bőkezű mecénás Batthyány Imre, Ignác atyja is eredt.⁸ A pécsi püspöki könyvtár alapítója: *Klimó György* (1710—1777) nem dicsekedhetett ilyen fényes nevű ősökkel. Egyszerű jobbágy-családból származott, de ez csak még inkább növeli érdemét s bizonyítja tanulmányi évei nagy jelentőségét. Ezek ébresztették fel a kétségkívül nagytehetségű jobbágyivadéokban a könyvek szeretetét. A két főúri püspöknél a tanulmányok helye is megegyezik. Mind a kettő a római Collegium Germanicum et Hungaricum-ban nyerte a magasabb kiképzést, mint főpapjaink legtöbbször. Az örök város csodálatos gazdagsága, művészeti és tudományos értékei kitörülhetetlen nyomokat hagytak lelkükben. Klimó nem járt Rómában; nála az első ösztönzéseket a nagyszombati tanulmányi évek adták, majd később az esztergomi oldalkanonokság ideje. Életrajzírói egyhangúan felteszik, hogy már Esztergomban hozzáfogott a könyv-

⁸ Varjú Elemér: A gyulafehérvári Batthyány könyvtár. (Magyar Könyvszemle, 1899. 153. l.)

gyűjtéshez (ex-librisét⁹ 1741-ben készítette); talán nem járunk messze az igazságtól, ha nála gr. Esterházy Imre hercegprímás hatását is döntőnek tekintjük.

A velükszületett adottságok s tanulmányi éveik így keltik főpapjainkban a könyvgyűjtés vágyát. Amint elfoglalják püspöki székhelyüket, hozzálátnak, hogy tervszerűen kialakítsák a püspöki palota egyik fődíszét, a könyvtárat. Esterházyban és Klimóban közös vonás az, hogy főiskolát, egyetemet szeretnének püspöki székhelyükön felállítani. Ez a vágya Klimónak utolsó éveiben sem halványult el s igen elkésérette őt, hogy tervét nem tudta megvalósítani. Esterházy szerencsésebb volt, sikerült felépíttetnie az e célra készült „Lyceum“ gyönyörű épületét. S ha a négy fakultás II. József tilalma következtében nem is tarthatta benne előadásait úgy, amint azt az alapító tervezte, a díszterem mennyezetének freskója ma is hirdeti Esterházy nagyszabású elgondolását.¹⁰ A két püspök az alapítandó főiskola érdekében törekedett megfelelő könyvtár felállítására s ez magyarázza meg azt is, hogy könyvtárunk anyaga nem kizárólag egyházi jellegű, hanem enciklopedikus volt. A gyulafehérvári könyvtárnak minden irányú tudományos művekben való gazdagsága is valószínűleg összefüggésben van alapítójának egy tudományos, történelmi jellegű társaság szervezésére irányuló szándékával. Mind a három könyvtár-épülethez, a kor általános szokása szerint, csillagvizsgáló torony is járult, igen jellemzően a XVIII. századi tudományos érdeklődésre. Varjú Elemér szerint Batthyányt Esterházy Károly ösztönözte mind a könyvgyűjtésben, mind a csillagvizsgáló felállításában.¹¹ Valóban, a két püspök igen jó barátságban volt egymással. Batthyány Ignác, mielőtt gyulafehérvári püspök lett, prépost volt Egerben Esterházy Károly mellett. Az egri püspök még azt is megengedte, hogy Batthyány sok,

⁹ Varjú Elemér: Az Iparművészeti Múzeum ex-libris kiállítása. (Magyar Könyvszemle, 1905. 234—246. l.) A XVIII. századból igen sok esztergomi kanonok ex-librisét sorolja fel.

¹⁰ A freskó leírására l. Szmrecsányi i. m.

¹¹ Varjú Elemér: A gyulafehérvári Batthyány könyvtár. (Magyar Könyvszemle, 1899. 153. s. kk. II.)

különösen számos régi magyar könyvet magával vigyen könyvtárából.¹² A csillagvizsgálók felállításában a korszellem, a sok külföldi példa vezethette egyházfejedelmeinket. Ezekhez például Esterházy Angliából hozatta a műszereket¹³ s Batthyány a bécsi Hellhez küldte tanulni a csillagvizsgálóhoz kinevezett tisztviselőjét.¹⁴

A három könyvtár közül időrendben az első Klimó püspök alapítása. Nagyjelentőségű esemény volt, mikor 1774-ben megnyitotta addig csak a papok által használt gyűjteményét a nyilvánosság számára,¹⁵ ezzel is jelezve az akkori viszonyokhoz mértén igen modern gondolkodását. Mint Vasskó Ilona megállapítja, ezzel hazánkban az első nyilvános könyvtárat nyitotta meg. Az egyetemi könyvtár ugyanis csak az egyetemnek Budára való áthelyezése után (1777) vált nyilvánossá, míg Nagyszombatban volt, addig csak a tanárok és tanítványok számára volt nyitva, mások csak a prefektus engedélyével látogathatták. Hogy Klimó minden módon igyekezett a könyvkultúrát fejleszteni, azt bizonyítja az általa alapított első pécsi nyomda és papírmalom.¹⁶ Azt viszont, hogy könyvgyűjteményéhez éremtár és természetrajzi ritkaságok tára is járult, megmagyarázza az ebben a korban általános felfogás, mely a könyvtárat ha nem is tekintette múzeumnak, de szerette gazdagítani múzeumi tárgyakkal, a reprezentálás kedvéért.¹⁷

¹² Varjú Elemér: Adatok az egeri érsekmegyei könyvtár ismeretetéséhez. (Magyar Könyvszemle, 1902. 27—49. l.)

¹³ U. ott.

¹⁴ Varjú Elemér: A gyulafehérvári Batthyány könyvtár. (Magyar Könyvszemle, 1899.)

¹⁵ Az akkori könyvtáráépületen elhelyezett márványtábla szövege: „Has aedes Georgius Klimo episcopus Quinque-Ecclesiarum e fundamentis excitavit, multa omnigenae eruditionis litterariae supellectile complevit, cleri primum ecclesiae suae, tum publicae omnium utilitati dicavit, aperuit an. Do. MDCCLXXIV.“ Közli Vasskó Ilona: A pécsi püspöki könyvtár francia nyomtatványai és kéziratai. Pécs, 1934. 6. l.

¹⁶ Nyakas Sarolta: Az első pécsi nyomda története. Pécs, 1934.

¹⁷ Fitz József: A könyvtár gyűjtőköre. (Magyar Könyvszemle, 1937. 273—297. l.)

Esterházy előtt elsősorban a líceum fényének emelése lebegett. A felállítandó főiskolához szükséges könyveket tartalmazó, nagyszabású gyűjteményét 1793 december 28-án nyitotta meg. Batthyány 1789-ben kelt latin alapítólevéllel az erdélyi egyházmegyének adományozza gyűjteményeit, nagyhírű könyvtárát a csillagvizsgálóval együtt. A könyvtár és a csillagvizsgáló 1792-ben Gyulafehérvárt a régi trinitárius zárda templomába került. Ebben a háromemeletes alakított épületben a földszinten nyomda volt, az első emeleten a könyvtáros és csillagász lakása, a másodikon a könyvtár s a harmadikon a csillagvizsgáló. Batthyány és Klimó arról is gondoskodtak, hogy haláluk után gyűjteményük fenntartassék és gyarapíttassék. Batthyány 38,000 forint értékű ingatlant hagyott e célra,¹⁸ míg Klimó 10,000 frt. értékű alapítványt, melynek kamataiból kellett kikerülnie a könyvtáros és egy szolga fizetésének.¹⁹

Klimó György könyvtárába olvasztotta elődjének, gr. Berényi Zsigmondnak (pécsi püspök 1739—48) a káptalanra hagyományozott körülbelül 3000 kötetes könyvtárával együtt a káptalani könyvtár 1000 kötetét. De abból, hogy az 1774-ben megnyílt könyvtár 15,000 kötetet számlált,²⁰ világosan kitűnik, mennyire ő volt a főgyűjtő. Paolo Bernardo Giordani római kanonokkal és Pietro Maria Gazzaniga domonkosrendi bécsi tanárral folytatott levelezéséből érdekesen rajzolódik ki a könyvgyűjtő püspök alakja.²¹ A legnagyobb gonddal ügyelt arra, hogy könyvtárát minél több nagyértékű munkával gyarapítsa. Sok értékes kéziratot vásárolt Dobai Székely Sámuel (l. alább) gyűjteményéből, többek között a pécsi püspöki könyvtár egyik legnagyobb értékét, az ú. n. Nyírkállói kódexet.²² Ez az igen régi nyelvemlékünket tartalmazó formulás

¹⁸ Varjú E. i. m.

¹⁹ Csajághy K.: Munkálatai a pesti névendékpapság magyar iskolájának. Budán, 1857. V. 351. l.

²⁰ Vasskó i. m. 8. l.

²¹ Horváth Margit: Klimó püspök könyvtáralapítása. (Közlemények a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem könyvtárából, 1932. 12. sz.)

²² Fitz J.: A Nyírkállói kódex genetikus leírása. (Közl. a pécsi Erzsébet Tudományegyetem könyvtárából. 1931/2. 6. és 7. sz.) és

könyv, melyet tévesen tulajdonítottak Nyírkállói Tamásnak, már a XVIII. században is nagy becsben volt. Kovachich M. György el is kérte a püspöki könyvtárból, lemásolta és kiadta 1799-ben. Ugyancsak valószínűleg Dobai Székely gyűjteményéből került Klimóhoz Hess András Budai krónikájának (1473) Menestarfer János, „a művészetek doktora és a jogtudományok licenciátusa“ által készített másolata.²³ De Klimó egyébként sem kímélt sem fáradságot, sem költséget, ha egy-egy különösebb ritkaságról volt szó.²⁴ Gyűjtőmunkájában nagy segítségére volt könyvtárosa, a pécsi egyházmegye kiváló történetírója, Koller József. Kollert ő küldte tanulmányútra²⁵ s a nagyműveltségű és rendkívül nagy hozzáértéssel bíró tudós nélkülözhetetlen segítőtársa volt püspökének a könyvgyűjtésben. A vatikáni és több római magánkönyvtárból igen becses okiratokat hozott el, illetőleg másolt le a pécsi könyvtár számára.

A pécsi püspöki könyvtár kincsei közül itt csak a legfontosabbakat soroljuk fel; e néhány jellemző példából is látható, mekkora értékeket őrzött meg számunkra nagynevű püspökeink tudománypártolása. A kéziratok között az említetteken kívül legbecsesebb a XV. századból való Forgách-kódex, mely Bornemisza Pál váradi püspök tulajdona volt,²⁶ továbbá két hártýára írt Szentírás a XVI. századból. Mindkettő rendkívül finom írású s gyönyörű miniatúrákkal díszes. Az ősnymtatványok között első helyen áll a híres pécsi Missale (Missale secundum morem alme ecclesie Quinqueecclesiensis), melyet 1499-ben nyomtattak Velencében, Paep János budai könyvárús költségén.²⁷ Igen érdekes egy 1466-ból való 2 köte-

Asztalos M.: Megkerült az úgynevezett Nyírkállói kódex. (Századok, 1929. LXIII. 104—112. l.).

²³ Fitz J.: A pécsi püspöki könyvtár egy eltűnt kódexe: „Menestarfer Chronica Hungarorum“. (Közl. a pécsi Erzsébet Tudományegyetem könyvtárából. 1931/2. 3. sz.).

²⁴ Horváth M. i. m.

²⁵ Jelenkor 1832. 72. sz. 570. l.

²⁶ Balogh K.: Az Erzsébet Tudományegyetem könyvtára. (Magyar Művészet, 1929. 8. sz. 574. l.)

²⁷ Szentkirályi I.: Missale Quinqueecclesiense. (A Pécs-Bara-

tes Szentírás: betűi annyira hasonlítanak a kézíráshoz, hogy kolofonja külön hangsúlyozza nyomtatott voltát.²⁸ Mint unikum szerepel a pécsi püspöki könyvtárban Temesvári Pelbárt *Sermones Pomerii etc. c.* munkájának 1489-ből való egyetlen példánya és a nagyhírű ferences atyának több más műve is, csupa rendkívüli értékű hazai ősnymtatvány.²⁹ Megtaláljuk továbbá Janus Pannonius Panegyricusának 1518.-i bázeli Frobenius-féle kiadását,³⁰ és a Corpus Juris első kiadását, mely Telegdi Miklós pécsi és Mosóczi Zakariás nyitrai püspök buzgalmából 1584-ben jelent meg Nagyszombatban.

Sok régi könyv, becses kézirat került a pécsi püspöki könyvtárba a jakabhegyi kolostor gyűjteményéből³¹ és a felosztott jezsuita rend pécsi könyvtarából, aminek révén valószínűleg ide kerültek Faludi Ferenc könyvei is.³² Klimó tehát egyrészt megbecsüte a régibb gyűjtemények értékeit, másrészt megszerezve korának főleg történelmi vonatkozású tudományos munkáit, azon igyekezett, hogy könyvtára egyházmegyéjének igazi büszkesége legyen. Ha még a sok francia nyomtatványt és kéziratot³³ is tekintetbe vesszük, melyek megszerzése szintén főleg az ő érdeme, már ebből a rövid, szűkszavú vázlatból is egy nagyszabású, tág érdeklődésű, fáradhatatlan könyvgyűjtő egyéniség körvonalai bontakoznak ki előttünk.

Gróf Esterházy Károly — akinek könyvtárában 1793-ban körülbelül 16,000 kötet volt³⁴ — úgyszólván egész Európával fenntartotta a kapcsolatot könyvszerzései lebonyolítására.

nyamegyei Múzeum Egyesület Értesítője, 1911. 90—91. l.) és Szönyei O.: A pécsi Missale. (U. o. 91—95. l.)

²⁸ Balogh K. i. m. 574. l.

²⁹ U. ott.

³⁰ U. ott.

³¹ Szentkirályi I.: A Jakabhegyi remeteház és könyvtára. (Közl. a pécsi Erzsébet Tudományegyetem könyvtárából. 1951/2. 29. sz.)

³² Kardos T.: Hol van Faludi Ferenc könyvtára? (Könyvtár Szemle I. évf. 1934. 5. sz. 34. l.)

³³ L. erre vonatkozóan Vasskó I.: A pécsi püspöki könyvtár francia nyomtatványai és kéziratai. Pécs, 1934.

³⁴ Michalek M.: Előszó az egri érsekmegyei könyvtár szakszerű címjegyzékéhez. Eger, 1893. VI. l.

„Rómában, Velencében, Strassburgban, Tübingában, Hálában (sic!), Lipszében, Prágában, Bécsben stb. levő tudós levelezői segedelmével, főleg 1781—1784-ig összevásároltatá azon könyvkincset, mely Egert tudományos tekintetben hazánk egyik első városává avatja. A könyvkereskedői számlák összeadása szerint 1784. végéig 18,131 frt. 55 krt. ezüstben költött e gyűjteményre.“³⁵ Esterházyt elsősorban az idegennyelvű irodalom érdekelte, 20,293 kötetes³⁶ könyvtárában csak 224 a magyar nyelvű munka; ennek megfelelően főleg külföldről hozatta könyveit, tekintélyes anyagi áldozatok árán. Így pl. Muratori (L. A.) *Rerum Italicarum Scriptores* c. sorozata 1723.-i milánói kiadásának 34 kötetét 240 forinton Velencéből, Bollandus (J.) *Acta Sanctorum*-ának (Antverpiae, 1643) 51 kötetét 424 frt. 14 krajcáron Prágából, Bergier (Nicol.) „*Traité Historique et Dogmatique de la vraie Religion*“ (Paris, 1780) c. munkája 12 kötetét, kötetenként 14 frt. 24 kr.-on, szintén Párisból hozatta meg.³⁷ A könyvek megszerzésében hű segítőtársa volt könyvtárnoka, Büky József, aki egész odaadással és szakértelemmel igyekezett a nagy püspök tudományos törekvését előmozdítani.³⁸

Esterházy gyűjteménye is foglal magában beolvasztott régi könyvtárakat, így a püspöki szemináriumét a XVII. század elejéről, a gyöngyösi plébánia könyvtárának, Szegedi István XVII. századi alapításának körülbelül 1000 kötetét; sok könyv került Egerbe a bártfai plébániai könyvtárból is, köztük főleg az első protestáns írók művei. De aránylag kevés a líceumi könyvtárban a középkori magyar anyag. Ez is azt bizonyítja, hogy e nagyszabású könyvtár anyagának összegyűjtésében a legfőbb érdem Esterházyé.³⁹ Igyekezett könyvtára számára megszerezni az akkori tudományos irodalom min-

³⁵ Toldy F.: *Egri szűnnapok*. (Új Magyar Múzeum 1853. III. évf. X. füz. 517. l.)

³⁶ Toldy becslése a XIX. században.

³⁷ Michalek M. i. m. IV—V. l.

³⁸ Michalek M. i. m. IV. l.

³⁹ Varju E.: *Adatok az egri érsekmegyei könyvtár ismertetéséhez*. (Magyar Könyvszemle 1902, 27—49. l.)

den igaz értékét. Ez az oka annak, hogy az egri érsekmegyei könyvtárban mind a külföldi, mind a magyar XVIII. századi nyomtatványok igen nagy helyet foglalnak el. Aránylag kisebb-számú régi nyomtatványai és kéziratai között azonban szintén sok kincsre találunk. Így nagyértékű ősnymtatványai: Alvari Pelagii Planctus Ecclesiae catholicae (Ulmae, 1474),⁴⁰ Voragine (Jacobi de) Legendae Sanctorum. Accedunt Legendae Sanctorum Hungariae. Venetiis 1512⁴¹ c. műve, számos régi Bibliakiadás, továbbá Temesvári Pelbárt munkáinak 1489, 1504, 1520-i kiadása. A XVIII. századi magyarországi nyomtatványok között unikum: Pádúai Julius Caesar „Practica Arithmetica“ c. munkájának Lőcsén, 1701-ben megjelent magyar kiadása,⁴² igen becses továbbá Heltai Gáspár krónikájának XVIII. századi teljes kiadása 1789-ből.⁴³ A kéziratok között az első hely a híres Dante kódexet, Dantis de Aldighieris Florentini Poetae Poemata, 1417-ből, illeti meg;⁴⁴ a szép kiállítású, Seravalle fermói püspök kommentárával ellátott kódexből még csak egy példány ismeretes a Vatikáni könyvtárban. Esterházy műgyűjtő érzékét dicséri a könyvtár másik büszkesége, az 1394-ből származó Missale (kolofon: Explicit liber missalis per manus Ladizlai de Miskolch. Anno do. millesimo ccc. Nonagesimo Quarto). A Miskolczi László kezeírásával készült kódexet gyönyörű festmény ékesíti (a megfeszített Jézus, előtte Mária és Szt. János), talán a legrégebb mű, mely magyar mester kezétől ránk maradt.⁴⁵ Egy másik érdekessége a könyvtárnak a XII. századi Sacrobosco János kéziratos Asztronomiai Tractatusai és Táblái; benne Regiomontanus János kezeírása azt árulja el, hogy ez a munka a nagyhírű csillagász birtokában volt. Magyar nyelvű kéziratok az egri könyvtárban csak

⁴⁰ Az egri érsekmegyei könyvtár szakszerű címjegyzéke. Eger, 1895. II. 1278. l.

⁴¹ U. ott 1283. l.

⁴² U. ott. II. 728. l.

⁴³ U. ott. II. 975. l.

⁴⁴ Császár F.: Az egri Dante codexről. (Új Magyar Múzeum 1854. IV. évf. 2. köt. 153. l.)

⁴⁵ Toldy F.: Egri szünnapok. (Új Magyar Múzeum 1853. III. évf. X. füz.)

a XVII—XVIII. századból vannak. Így mint érdekeseket megemlítjük a klarissza kolostorok történetét tartalmazó Sz. Ferenc Atyánk Rendén lévő Boldog Asszony Provinciájának Megyéjében szűz szent Klára Szerzetében élő Szűzek klastrominak kezdete stb. Ford. P. E. K. 1768. c.⁴⁶ kéziratot és egy verses Anonymus-fordítást: Hét magyarok, azaz néhai Béla kir. nevetlen íródeákjának az első hét magyar vezérekről írt históriája, melyet magyarra fordított, hat láb mértékű bajnoki versekbe szedett, más auctorokbul sok részekben meg bővített elmés költeményekkel felékesített Mátsár István, az egi püsp. lic. hist. prof. 1807. S bár későbbi, XIX. századi szerzemény, meg kell említenünk, hogy az egi érsekmegyei könyvtár őrizte meg számunkra Mikes Kelemen Törökországi leveleinek egyetlen fennmaradt kéziratpéldányát. A török idők dűlásai megmagyarazzák, hogy mind a pécsi, mind az egi püspöki könyvtár keletkezését miért nem kereshetjük a XVIII. század előtti időben. Ezeken a helyeken jóformán minden elpusztult a török időkben, s így a XIX. század elején közel 20,000 kötetet számláló könyvállomány a XVIII. századi könyvgyűjtés buzgalmát, elsősorban gr. Esterházy Károly bőkezűségét hirdeti.

Gróf Batthyány Ignác talán a legbőkezőbb e három püspök közül. „Ez a széles látóköri, alapos műveltségű, a hazája felvirágoztatásán buzgón munkálkodó főpap, amellet, hogy a püspök javainak szaporítására mindent elkövetett, főként arra szentelte tehetségét és vagyonát, hogy székhelyét a tudományok és a művelődés központjává tegye.”⁴⁷ Varjú Elemér kimutatja, hogy körülbelül 80,000 forintra tehető az az összeg, amit a nagynevű püspök a Batthyáneumra áldozott. Ez meghaladja Széchényi Ferenc bőkezűségét is. Batthyány Ignác könyvtárát méltán állíthatjuk Széchényi gyűjteményével egy sorba, mind a kettő hasonló hazafias céllal, hasonló gonddal, hasonló bőkezűséggel és hozzáértéssel végzett gyűjtés eredménye. Igen sok úton-módon gyűlt össze Batthyány könyvtárának anyaga

⁴⁶ Az egi érsekmegyei könyvtár szakszerű címjegyzéke. Eger, 1893. II. 1295. l.

⁴⁷ Varjú E.: A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár. (Magyar Könyvszemle 1899. 152. l.)

s ezért igen sokoldalú is. Alapját az az 5.000 kötet alkotja, melyet Batthyány római tartózkodása idején vásárolt, amikor ott a Collegio San Apollinare intézet könyvtárának vezetésével volt megbízva. Midőn gyulafehérvári püspöki székhelyére került, megvásárolta Dobai Székely Sámuel (l. alább) 15 kötetét 600 forintért. Igen sok könyve származik az egri könyvtárból, az eperjesi plébániáról és a lőcsei Szt. Erzsébet székesegyházból. Nagy helyet foglalnak el továbbá könyvtárában Migazzi Kristóf váci püspök gyönyörű, vörös marocain kötésben pompázó kötetei; értük, mint Varjú Elemér kimutatta, legalább 20.000 forintot adott. A gyulafehérvári könyvtár többi művét maga Batthyány Ignác gyűjtötte; ezekből látható legjobban, milyen nagy gonddal, hozzáértéssel és rendszeresen gyarapította igaz értékű gyűjteményét. A könyvtár legnagyobb büszkesége az európai hírvű Codex aureus, arany evangéliárium a IX. századból.⁴⁸ Ez a legrégebb, legfényesebb kézirat egész Magyarországon; még csak egy példánya ismeretes az Escorial könyvtárában.⁴⁹ Ugyancsak a IX. századból való az itt őrzött, Szent Lukács evangéliumát tartalmazó kódex.⁵⁰ Batthyányt annyira vonzották ezek a középkori kéziratok, hogy Bécsben lemásoltatta és kiadta Szent Gellért *Deliberatioját*⁵¹ (*Sancti Gerardi episcopi Chanadiensis scripta et acta*. Gyulafehérvár, 1790). A gyulafehérvári könyvtárnak éppen a körülbelül 800 kötetet számláló kéziratgyűjtemény adja meg nagy jelentőségét. Ebből 273 drb. a mohácsi vész előtti időkből származik. Így a pozsonyi székesegyház számára 1377-ben készült úgynevezett Esztergomi missale, magyarországi könyvfestésünknek egyik legrégebb emléke.⁵² Igen érdekes egy 1461-ből származó kézirat, mely Juvenalis szatiráit tartalmazza, s melyet a bejegyzés szerint Petschmessing Kristóf lőcsei születésű krakkói

⁴⁸ Szentiványi R.: A gyulafehérvári Codex aureus. (Batthyá-neum, 1911. I. köt. 4. l.)

⁴⁹ Könyvkiállítási emlék. Bp. 1882. 103. l.

⁵⁰ Szentiványi R.: Szent Lukács evangéliuma a IX. századból. Brassó, 1913. (Klly. a Batthyá-neum II. kötetéből.)

⁵¹ Karácsonyi J.: Szt. Gellért püspök müncheni kódexe. (Magyar Könyvszemle 1894. 10. l.)

⁵² Könyvkiállítási emlék. Bp. 1882. 9. l.

egyetemi tanuló másolt.⁵³ Magyar nyelvű irodalmunk szempontjából fontos nyelvemlékeket őrzött meg számunkra a nagynevű püspök gyűjtőszenvédélye. Könyvtárában van a Gyulafehérvári glosszákat tartalmazó ferences gyűjtemény, a Döbrentei kódex 1508-ból s a Batthyány-hymnarium vagy Batthyány-kódex a XVI. század végéről.⁵⁴ A gazdag középkori kéziratanyag mellett természetesen nagy számban található a gyulafehérvári könyvtárban XVIII. századi másolatok is. Batthyány Ignácot igen érdekelte a magyar egyháztörténet. Könyvtárnokát, Dániel Imrét Rómába küldte, hogy ott magyar vonatkozású iratokat másoljon számára.⁵⁵ Sok becses kéziratot és könyvet szerzett meg a feloszlatott jezsuita kolostorok gyűjteményeiből. Még anabaptista munkák is kerültek hozzá az 1765-ben elkobzott hitközségi iratokból.⁵⁶ De nemcsak kéziratokban, nagybecsű nyomtatott munkákban is igen gazdag Batthyány Ignác könyvtára. A nagyszámú nyomtatvány között annyi az igazi érték, akár külső kiállítása fényét, akár belső tartalmát tekintjük, hogy rendkívül nehéz néhány érdekességet kiemelni. A három püspök közül kétségtelenül Batthyány a legnagyobb bibliofil. „...A kor irányának hódolva, különös előszeretettel gyűjtötte a szép és régi klasszikus kiadásokat, az Aldusokat, a Giunták, az Elzevirek, Plantin és Bodoni nyomdájának termékeit.”⁵⁷ Az ősnymtatványok is híven tükrözik annak a századnak könyvgyűjtő hajlamait, mely elsőnek fordult nagy érdeklődéssel a nyomdászat kezdetleges termékei felé. Valóságos középkori hangulat árad el azokon a termeken, ahol a kéziratok és ősnymtatványok külön elhelyezést nyertek.⁵⁸ A sok láncos fóliáns (libri catenati) között találunk itt emlékeket már a könyvnyomtatás első évtizedeiből. Ilyen pl. Aquinói Tamásnak egyik munkája (D. Thomae Aquinatis

⁵³ Könyvkiállítási emlék Bp. 1882. 16. l.

⁵⁴ Könyvkiállítási emlék. Bp. 1882. 25., 32. l.

⁵⁵ Klimó hasonló céllal küldte Kollert Rómába.

⁵⁶ Varju E. i. m.

⁵⁷ Varju E.: A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár. (Magyar Könyvszemle 1899. 224. l.)

⁵⁸ U. ott. 329—345. l.

Secunda Secundae Summae Theologiae. Moguntie per Petrum Schoiffer) 1467-ből;⁵⁹ Cajus Plinius Secundus „Historia Naturalis“-a, Joannes Spira-nak, a velencei nyomdásznak mintaszerűen szép munkája 1469-ből;⁶⁰ a Rómában, valószínűleg Schwenheim és Pannartz műhelyében készült Apuleius Lucius Madaurensis Opera c. igen ritka ősnymtatvány 1469-ből (Hain 1314.).⁶¹ Nagyon sok első kiadást is őrzött meg számunkra Batthyány gyűjteménye. Ilyen pl. Aulus Gellius: Noctes Atticae. Roma. c. műve 1462-ből (Hain 13.087.);⁶² Titus Livius Patavinus: Historiae romanae decades. Róma, Schwenheim és Pannartz 1469 (Hain 10.1128);⁶³ Cicero, M. T.: Rhetoricorum veterum liber. Velence, Nic. Jenson 1470. (Hain 5057.);⁶⁴ Josephi Flavii Opera. Latine. Augsburg 1470. (Hain 9451.)⁶⁵ és a Túróczi krónika egy brünni kiadása 1488-ból (Hain 15,517.),⁶⁶ hogy csak egypár fontosat említsünk. Bibliagyűjteményével is páratlanul áll a magyarországi könyvtárak között: 600 különféle Biblia-kiadást találunk a gyulafehérvári Batthyáneumban, köztük egy Szászvároson nyomtatott román bibliafordítást 1582-ből.⁶⁷ Egészen véve természetesen itt is több a latin-, francia- és németnyelvű munka, mint a magyar. De a ragyogó és ritka külföldi kiadások mellett Batthyány Ignác „nem vetette meg a szegény külsejű magyar könyveket sem.“⁶⁸ Nemcsak régi magyarországi nyomtatványokat, első kiadásokat, de a XVIII. századi magyar szerzők főleg tudományos munkáit is nagy számban találhatjuk könyvgyűjteményében. Elmondhatjuk, hogy XVIII. századi nagynevű főpapjaink közül gr. Batthyány Ignác gyűjtötte a legtöbb magyar irodalmi ritkaságot. Tekintettel arra, hogy a

⁵⁹ Könyvkiállítási emlék. Bp. 1882. 124. l.

⁶⁰ U. ott.

⁶¹ U. ott.

⁶² U. ott.

⁶³ U. ott.

⁶⁴ U. ott.

⁶⁵ U. ott.

⁶⁶ U. ott. 127. l.

⁶⁷ U. ott. 224. l.

⁶⁸ Varju i. m. 224. l.

gyulafehérvári könyvtár az alapító halála után aránylag igen kis mértékben gyarapodott, mai állapotában, könyvvállománjának igen ritka kincseivel hű képét adja egy XVIII. századi bibliofil szinte szenvedélyes gyűjtőbuzgalmának.

Valóban nehéz a három püspöki könyvtár közül bármelyiknek is elsőbbséget adni. Akár a pécsi egyetem könyvtárában, akár az egi líceum impozáns barokk épületében, akár a gyulafehérvári régi trinitárius zárda restaurált épületében elhelyezett könyvtárakra, ragyogó kötésekre, freskókra, egy letűnt gazdag kor pazar pompájára gondolunk, mindenképpen úgy érezzük: ezek a leghívebb és legjellegzetesebb képviselői a XVIII. századi magyar barokk teremkönyvtáraknak.

A gyulafehérvári, az egi és a pécsi püspöki könyvtár nemcsak anyaguk értékére a legelső, hanem terjedelemre nézve is a legnagyobbak valamennyi között. De többé-kevésbé igen jelentős gyűjteményekkel rendelkeznek a többi püspöki székhelyek is. Veszprém különösen két kiváló püspökének, Padányi Biró Mártonnak és Nagymányai Koller Ignácnak köszönheti XVIII. századi felépülését: míg az előbbi Sümegen építtet a könyvtár számára impozáns termet, az utóbbi a gyönyörű barokk stílusban épült veszprémi püspöki palotában helyezi el könyvgyűjteményét; Kalocsán Patachich Ádám érsek egyesíti a káptalan könyvtárát saját könyveivel, eképpen gazdagítva a nagyhírű érseki gyűjteményt; Besztercebányán Zerdahelyi Gábor gyűjt valóságos kis múzeumot; Nyitrán Erdődy László Ádám alapít püspöki könyvtárat; Zágrábban Verhovác püspök gyűjti különös előszeretettel a felvilágosodás szabadszellemű műveit. De a többi püspöki székhelyen is, mindenütt volt könyvtár, csak XVIII. századi gyarapodásuk és gyűjtőik egyénisége nem oly jelentős, ezért rövid dolgozatunkban nem térünk ki rájuk részletesen. A szombathelyi püspöki könyvtár fő gyarapítójáról, gróf Herzan Ferencről ellenben külön akarunk szólni, úgyszintén a váci püspök, gróf Migazzi Kristóf gyűjteményéről. E két idegen származású főpap igen érdekes alakja a XVIII. századi magyar könyvtártörténetnek. Külön hely illeti meg végül a főpapi könyvtárak felsorolásában az esztergomi érsekség könyvtárát. Ez az

igen régi eredetű könyvgyűjtemény a XVIII. században nagy mértékben gyarapodott a könyvkultúráért sokat munkálkodó gróf Batthyány József hercegprímás jelentős adománya által.

Veszprém a XVIII. század elején igen szomorú képet mutatott, a különféle háborúk alaposan rajta hagyták pusztításuk nyomait.⁶⁹ Mint annyi más város, Veszprém is várt az építető püspökre s ez meg is érkezett *Padányi Bíró Márton* személyében. Padányi Bíró Márton korának egyik legérdekesebb egyénisége. Határozott, erőteljes jellem, tetteinek véghezvitelében, akaratának érvényesítésében semmitől sem riad vissza. Megvan benne a barokk szellem nagyvonalúsága s bizonyos mértékig szertelensége is. Élete pályája igen viharos, sok per, sok ellenségeskedés fűződik nevéhez, de az elért eredmények elfeledtetik velünk sokszor erőszakosnak tetsző intézkedéseit. Ő a XVIII. századi katolikus restauráció legbuzgóbb és legelszántabb harcosa, Mária Teréziának egyik leghívebb hódolója, fő célja, hogy a katolicizmust minden eszközzel diadalra vigye. Nagyműveltségű, nagy tudású ember, maga is író, de úgy gondoljuk, nem annyira a könyvek iránt érzett különös szeretetből, mint inkább a nagy hatalmú főpap rangjának és tekintélyének méltó hangsúlyozására díszíti sümegi püspöki rezidenciáját ragyogó pompájú barokk teremkönyvtárral.⁷⁰ 1757-ben jelentést küld Rómába egyházmegyéjében kifejtett működéséről. Itt többek között azt írja: „Sümeghini Episcopium, seu Residentia Episcopalis, ... eo splendore et magnificentia ... exstructa est ... ut ... inter Residentias Episcopales in Hungaria vix sit secunda ... Ac coniunctim in contiguitate illius ornatissima Bibliotheca exquisitissimis variis libris per me comparatis referta ...”⁷¹ Utóda, a művészetek lelkes pártfogója, *Nagymányai Koller Ignác* viszont a veszprémi

⁶⁹ Lukcsics Pál—Pfeiffer János: A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában. Veszprém, 1933.

⁷⁰ Pehm J.: P. Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora. Zalaegerszeg, 1934.

⁷¹ Hornig K.: Padányi Bíró Márton naplója. Veszprém, 1903. 350. l.

püspöki palota fényét emeli értékes könyvgyűjteményével.⁷²

Patachich Ádám (1717—1784) korának szintén igen kiváló püspöke, nagyműveltségű, tudós s egyszersmind költői hajlamú egyéniség. Tanulmányait ő is részben külföldön végezte, a római S. Apollinare kollégium nemesítő hatása rajta is megérzik. Két helyen is alapít könyvtárat. Előbb mint *nagyváradi* püspök munkálkodik egyházmegyéje kulturális felépítésén és értékes, 15.000 kötetes könyvtárat alapít.⁷³ Később Kalocsára kerül, mint érsek, egyesíti saját gyűjteményét a székesegyház és a káptalan könyveivel s ezzel megveti a híres *kalocsa* főegyházi könyvtár alapját 1784-ben.⁷⁴ A kalocsai érseki palotában levő „Bibliotheca Patachichiana“, melyet Maulpertsch festette medaillonok díszítenek, szintén egyik szép példája XVIII. századi főpapi könyvtáraink pompájának.⁷⁵ E gyűjtemény kéziratait Kovachich M. György sorolja fel 1810—12-i Repertoriumában.⁷⁶ 280 drb. főleg latin s mellettük magyar, német, horvát, olasz és francia nyelvű kézirat között egypár igen érdekes munka van. Ilyen pl. a „Collectio 60 documentorum ad motos Bochkayanos“ c. okmánygyűjtemény. Nem lehet pontosan megállapítani, mi származik a régibb gyűjteményekből és mi Patachich munkásságának a gyümölcse, de minthogy a középkori anyag igen kevés, a tekintélyes eredményt itt is elsősorban a XVIII. századi gyűjtés javára kell írunk. Legrégibb kézírata a XIII. századból való, igen értékes két szép Bibliája a XIV. századból, az egyik egy régibb kéziratnak IX. Lajos francia király idejében készült másolata.⁷⁷ A XVIII. századi kéziratok között találjuk Bethlen Miklós

⁷² Roka, J.: Das Leben Ignatz Koller's von Nagy-Mánya. Pressburg und Kaschau, 1776.

⁷³ Mariosa, J.: Excellentissimo etc. Domino Adamo e. L. Baronibus Patachich de Zajedza olim episcopo M. Varadiensis: recens inaugurato archi-episcopo Colocensi etc. (1776.)

⁷⁴ Magyar Minerva V. Bp. 1915. 274. l.

⁷⁵ Gulyás P.: A könyv sorsa Magyarországon. (Magyar Könyvszemle 1925.)

⁷⁶ Közli Csontos János: A kalocsai főegyházi könyvtár kéziratái. (Magyar Könyvszemle 1883. 271—308. l.)

⁷⁷ Könyvkiáll. eml. 106. l. 273. sz.

önéletrajzát (B. M. Élete magától igazán iratott, kit az Isten tud. Ab A. 1642—1710), Zrinyi Miklós Török Áfiumát (Ne bánts(d)! Symbolum III. D. C. Nic. Zrini: Nemo me impune lacessit. Excusum A. 1705), melyek a magyarnyelvű irodalom szempontjából igen nevezeteseek, és a középkori német költeményeket tartalmazó, úgynevezett Kalocsai kódexet.⁷⁸ Patachich költői hajlamait árulja el a „Poesies Françaises recueilles de divers Auteurs 1748” c. kézirat és egy másik: *Analecta Poetica Exc. Ill. ac. RR. D. Adami e Liberis Baronibus Patachich de Zajedza*, a könyvgyűjtő püspök költői munkáinak gyűjteménye. Nagyszámú egyháztörténeti jogtudományi, teológiai, kánonjogi és természettudományi könyvei között, melyek általában jellemzők egy XVIII. századi könyvgyűjteményre, igen sok szép ősnymtatvány is van, így pl. Cicero: *De Oratore libri III. c. munkájának 1470-ből származó velencei kiadása* (M. T. Cicero: *De oratore libri III. Velence, Christophorus Valdarfer, 1470. Hain 5100.*), de szép számmal vannak hungaricák is, melyek között a legbecesebb a Pesti Gábor-féle *Nomenclatura sex linguarum* (Bécs, 1538) egyetlen ép példánya (RMK. I. 9.)

A *besztercebányai püspökség* bars-szentkereszti könyvtára Zerdahelyi Gábor gyűjtő buzgalmát hirdeti. A püspöki palota kicsiben egy egész múzeum, könyvtárral, régiség-, kép-, műipargyűjteménnyel.⁷⁹ Zerdahelyi nemcsak könyveket, hanem egyéb muzeális értékeket is gyűjtött, könyvtárában igen nagy gondot fordítva a ritkaságok, szép kiadások megszerzésére.⁸⁰ 6.000 kötettel alapította meg e püspöki könyvtárat, de ez az aránylag kisebb terjedelmű gyűjtemény is fontos számunkra egyháztörténeti, történeti, jogi és irodalomtörténeti szempontból. Kéziratgyűjteményében (körülbelül 200 kötet) megtaláljuk

⁷⁸ Felsmann J.: A kalocsai kódex. (Bp. 1896.)

⁷⁹ Cs(ontosi) J.: A bars-szentkereszti püspöki könyvtár kéziratai. (Magyar Könyvszemle 1882. 127. l.)

⁸⁰ „Generosus literarum fautor, bibliothecae ep. S. Crucis auctor est,” etc. L. Schematismus Historicus Dioecesis Neosolensis pro Anno Saeculari MDCCCLXXVI. An. erecta sede episcopali C. 28—29. l.

Zerdahelyinek 50 kötetre menő dolgozatait, köztük levelezését, Gyöngyösi István: „Az Csalárd Cupido“ c. munkáját, Veres-marti Mihály Megtérésének históriáját eredeti kéziratban; Rákóczi Manifestumát (Manifestum Princ. Franc. Rákóczy Recrudescunt d. 6. Jun. 1703.) stb. Bár az ő alapítása a XIX. század elejére esik, könyvgyűjtésének jellegénél fogva bátran a XVIII. századi könyvgyűjtők közé sorolhatjuk.

A *nyitrai püspökség* könyvtára igen régi időkre nyúlik vissza. Sok viszontagság és pusztulás után Bornemisza Pál erdélyi püspök, a nyitrai püspökség adminisztrátora idején 1552-ben könyvbejegyzések újra azt bizonyítják, hogy mind a székesegyháznak, mind a káptalannak volt könyvtára. (Ekkor ajándékozhatta Bornemisza a könyvtárban található gyönyörű, 1480-ból való ősnymtatványt, egy veronai missalét.)⁸¹ Ez azonban nagyrészt ismét martalékaul esett Rhédey Ferenc és Bethlen Gábor csapatai, majd később a török hadak dúlásának. Sokat szenvedett a székesegyház a Rákóczi-felkelés idején is. Itt is egy XVIII. századi püspökre várt tehát az újjáépítés feladata. *Gróf Erdődy László Adám* (1706—36) személyében valóban kiváló püspök került az egyházmegye élére. Húsz esztendei áldásos működése során helyreállította a székesegyházat és a püspöki palotát; összegyűjtötte az előző időkből megmaradt kevés könyvet, saját értékes gyűjteményével gyarapítva püspöki könyvtárat létesített belőle s azt a templom előcsarnoka fölötti második emeleten két tágas és világos, csinos állványokkal ellátott teremben helyezte el.⁸² De az alapításon túl is gondja volt a könyvtár fejlesztésére: elrendelte, hogy a kanonokok könyvei haláluk után a püspöki könyvtárba kerüljenek.⁸³ Erdődy is azok közé a tehetséges, nagyműveltségű főpapjaink közé tartozott, akik Rómában végezvén tanulmányaikat, magukkal hozták onnan a tudományok és művészetek pártolásának vágyát s hazatérve buzgón hozzáláttak egyház-

⁸¹ Vágner József: A nyitrai egyházmegyei könyvtár kéziratai és régi nyomtatványai. Nyitra, 1886.

⁸² Vágner i. m.

⁸³ Vágner i. m.

megyjük műveltségi színvonalának emeléséhez.⁸⁴ Sajnos, mint igen sok XVIII. századi értékes gyűjteményünk, a nyitrai püspöki könyvtár is visszafejlődik az alapító püspök halála után, kellő támogatás híján. Csak a XIX. század vége felé, 1879-ben hozatta le Roskoványi Ágoston püspök a várdombról az idő viszontagságainak meglehetősen kitett régi könyvtárat s alapította meg — egyesítve vele saját nagyértékű, körülbelül 18,000 kötetes gyűjteményét — a székesegyházi könyvtárat. Számos körülmény játszik tehát közre abban, hogy Erdődy gyűjtéséről nincs teljesen világos képünk. Részletesen ismerjük ugyan a könyvtár fontosabb kézirateit, ősnymtatványait,⁸⁵ de csak igen kevésről állapítható meg, hogy Erdődy tulajdona vagy szerzeménye volt-e vagy sem. Valószínű, hogy a most is főleg egyházi jellegű könyvtárban a XVIII. században is a vallásos művek voltak legnagyobb számban. Erre mutat az is, hogy Erdődy a könyvtárat a papok használatára szánta s hogy a XIX. század végéig nem is jutott a könyvekhez senki más.⁸⁶ Az említett Missalén kívül érdekessége a könyvtárnak Heltai Gáspár Bibliájának 4. része, Kolozsvár, 1552 (RMK. I. 28.), Pázmány Péter Prédikációi, Pozsony 1635 (RMK. I. 663.) stb. Becses ősnymtatványok is szerepelnek gyűjteményében, így pl. egy mantuai ősnymtatvány 1479-ből (Eusebii Historia ecclesiastica ex versione Ruffini. Mantuae), továbbá Temesvári Pelbárt munkái.⁸⁷ A kéziratok közt sok az iskolai könyv, amelyeket Erdődy valószínűleg még Rómában használt. Számos kancelláriai ügyirat, levél és kérvénymásolat őrizi Erdődy kancellári méltóságának emlékét.

Igen érdekes alakja a magyarországi könyvtártörténetnek *gróf Herzan Ferenc* (1735—1804), aki a *szombathelyi* püspöki könyvtárat gazdagította nagyértékű gyűjteményével. Ragyogó karrier után, nem kis megalkuvással s látható elkedvetlenedés-

⁸⁴ Erdődy is a S. Apollinare kollégiumban végezte a theológiát. Vágner i. m.

⁸⁵ Erre vonatkozólag l. Vágner i. m.

⁸⁶ György A.: Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. Budapest, 1886. 57. l.

⁸⁷ Vágner i. m.

sel nyugodott bele abba, hogy e nem túlságosan gazdag s nem is az elsőik közt helyet foglaló püspöki széket nyerte el.⁸⁸ Nem is volt sokáig (1800—1804) Szombathelyen, mégis előkelő helyet biztosít számára a magyarországi könyvtártörténetben az, hogy római tartózkodása idején összegyűjtött nagyértékű könyveivel a püspöki könyvtár alapját vetette meg.⁸⁹ Ez az idegen származású főpap⁹⁰ a XVIII. századi nagy bibliofilek közé tartozott, gyönyörű, gazdagon aranyozott kötésekben pompázó sok könyve ma is legfőbb dísze a szombathelyi püspöki palotának. Herzan széleslátókörű nagyúr volt, előkelő polihisztor, igen jellemző alakja a XVIII. századi könyvgyűjtőknek. A könyvekben található bejegyzései mutatják, mekkora szakértelemmel s mily gonddal végezte a könyvgyűjtés nemes, de sok tudást, sok fáradságot és hozzáértést igénylő munkáját. Alfordi: *Fides regia Britannica* c. művébe pl. ezt írta be: „*Liber inter rarissimos rarior et in maximis bibliothecis desideratissimus.*“ A nagyműveltségű főpap eleinte főleg hittudományi, továbbá történeti műveket gyűjtött, de a XVIII. század közepétől kezdve jelentős hely jut könyvtárában a bölcséleti és társadalomtudományi, majd a század vége felé a politikai vonatkozású könyveknek is. A régibb idők könyvészeti ritkaságai és szép kiadásai mellett ekkor kapnak helyet könyvtárában a „*siècle de la lumière*“ jellemző francia szellemi termékei.⁹¹ Ilyenek pl. Rousseau *Émile*-je és *Discours*-ja (... *sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*), Diderot és D'Alembert *Encyclopédie*-je, Montesquieu *Esprit des lois*-ja, Bayle *Dictionnaire*-je, Voltaire *Précis du siècle de Louis XV.*-je stb. A magyar forradalmi irodalmat képviseli Martino-

⁸⁸ „C'est un sacrifice de soumission fait à Sa Majesté de m'avoir chargé d'une des plus petites (Églises)...“ Herzan levele Thugut kancellárhoz 1800 ápr. 6-án. Közli Nagy R.-né Géfin M.: A szombathelyi Herzan-könyvtár francia könyvei és kéziratjai. Győr, 1934. 7. l.

⁸⁹ Géfin Gy.: A szombathelyi püspöki könyvtár. (Vasvármegye és Szombathely város kultúregyesülete stb. II. Évkönyve. Szombathely, 1927. 104. l.)

⁹⁰ Wurzbach: *Biogr. Lexicon.*

⁹¹ Erre vonatkozóan l. Nagy R.-né Géfin M. i. m.

vics Ignác „Testament politique“ (Viennae, 1791) c. műve. Jelentékeny hely jut továbbá Herzan könyvtárában a jansenista irodalomnak is. Megvan a többi között Arnauld-nak De la fréquente communion stb. és La tradition de l'Église stb. c. munkája, Lancelot híres port-royali nyelvtanának első kiadása, Nicole Préjuges légitimes stb. c. műve, szintén első kiadásban, Duguet több munkája első kiadásban, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Legrégibb kézírata a könyvtárnak az Expositio regulae S. Augustini stb.⁹² 1420-ból. A kéziratok között mint érdekesség szerepelnek Napoleon egy levele és a híres „nyaklánc“-perre vonatkozó iratok. Az ősnymtatványok közül megemlíthetjük a Francisci de Platea: Opus restitutionum, Venetiae, 1472. c. könyvet⁹³ és a konstanzi zsinat történetét tartalmazó Concilium zu Costnitz, Augsburg, 1483. c. kötetet.⁹⁴ Ugyancsak a XV. századból származik a könyvtár egyik igen becses darabja, a Breviarium secundum... stb.⁹⁵ Nem tudjuk, hogyan került a könyvtárba egy régi nyomtatvány 1514-ből: Agenda Pataviensia, mely Oláh Miklósé volt a benne található bejegyzés szerint. Magyar irodalmi szempontból meg kell említenünk Telegdi Miklósnak Az Evangeliomoknak... magyarázattjai I. rész. 1577. Bécs c. művét,⁹⁶ Pray Annalesit, Istvánffy Historiarum libri 34. c. munkáját 1622-ből, Werbőczy Tripartitumát. Ez utóbbiak minden XVIII. századi könyvtárban megtalálhatók. Herzan gyűjteménye ilyenformán jellemző keresztmetszetét adja szinte az egész század szellemi érdeklődésének.

A váci püspökség élére, a XVIII. század közepén, szintén idegen származású püspök került *gróf Migazzi Kristóf* (1714—1803, püspök 1756—1785) személyében.⁹⁷ Mint Mária Terézia kedvence, bécsi érseksége mellett azért kapta a váci püspökséget, hogy az érsekség szerény jövedelmét a püspökségével növelje. Migazzi azonban a váci jövedelmeket kizárólag Vác

⁹² Géfin i. m. 105. l.

⁹³ U. ott.

⁹⁴ U. ott.

⁹⁵ U. ott.

⁹⁶ U. ott. 106. l.

⁹⁷ Wurzbach: Biogr. Lexicon.

felvirágoztatására fordította. Építtetett, díszíttetett, ahol csak tehette. Midőn II. József 1785-ben megfosztotta váci püspökségétől, kénytelen volt sok gonddal, fáradsággal összegyűjtött könyvtárát eladni gr. Batthyány Ignácnak. Őt is jellemzi a kor pompaszeretete s műgyűjtő szenvedélye. A gyulafehérvári Batthyáneumban még ma is első pillantásra kitűnnek Migazzi vörös bőrbe kötött, súlyos aranyozású, tipikus bécsi kötésű könyvei. Úgy látszik, értékes könyvgyűjteményének egyes darabjai elkallódhattak; csak így tudjuk megmagyarázni azt, hogy a legutóbbi Ernst-aukción egy Migazzi Kristóf gróf könyvtárából származó mű került árverésre.

Hazánk egyik legnagyobb büszkesége az *esztergomi* főszékesegyházi könyvtár. Eredete visszanyúlik a legrégebb időkbe, a magyar kultúra első korszakaiba, a XIII—XIV. századba s éppen ez az évszázadokon át végzett gyűjtés adja meg óriási becsét. E nagyterjedelmű könyvgyűjtemény tudatos, tervszerű megalapozása egyik részről Forgách Ferenc érsek nevéhez fűződik. A magyarországi ellenreformációnak ez a legelső képviselője Nagyszombatban házat vásárolt a főszékesegyházi könyvtár számára, ebben nyomdát is állít fel és egyesíti saját könyveit a káptalan állományával. Ez a nagyszombati primási-káptalani könyvtár azután tovább gyarapodik Pázmány, Lippay, Szelepcsényi érsek gyűjteményeivel. Így kerül bele a Fuggerek értékes könyvállománya is 1681 kötettel, melyet Lippay vásárolt meg. Az érsekség Pozsonyba való átköltözése után, Barkóczy idejében itt külön könyvtár alakul, melyet különösen Batthyány József gróf bíbornok-érsek gyarapít. Ez a két régi könyvtár, a nagyszombati és a pozsonyi, a XIX. század folyamán Esztergomba kerül, egyesül az itt 1820-ban alakult főkáptalani könyvtárral és 1853-ban elhelyezést nyer mai épületében.⁹⁸ Bár, mint legrégebb gyűjtemény, leginkább a nagyszombati rész tartalmaz megbecsülhetetlen értékeket, XVIII. századi könyvtárügyünk szempontjából minket itt elsősorban a Pozsonyban fejlődő primási könyvtár érdekel. Ez is egy XVIII. századi nagynevű főpapnak, a tudományokat,

⁹⁸ Ocskovszky F.: Az esztergomi főegyház könyvtára. (Religio, 1856. 3. és 4. szám.)

művészeteket buzgón pártoló *gr. Batthyány József*nek köszönheti legnagyobb kincseit. Hogy ő mennyire tudatosan munkálkodott a magyarországi könyvkultúra fejlesztésén, igen érdekesen jellemzi a Mindenés Gyűjtemény két híradása 1789-ből. Az egyik így szól: „... írják, hogy az Érsek, Hertzeg Batthyány, a' maga Könyvtárjában található némelly ritka Magyar Kézírásokat maga költségén fog ki-botsátani.”⁹⁹ A másik hír, valamivel később: „... most már örömmel említhetjük azt is, hogy ez a' Hazánkknak egyik Oszlopa, ez a' kedves Méltóság minden Hazánkat illető Könyveket, nevezetesen pedig a' mostanában ki-botsáttatott munkákat nagy szorgalmatossággal s költséggel szerezteti-bé.”¹⁰⁰ Batthyány semmi költséget nem kímélt, hogy könyvgyűjteményét minél több értékes művel gazdagítsa s különös érdeklődéssel fordult a Magyarországot illető politikai, genealogiai s történelmi munkák felé. Bár e pozsonyi könyvtárból 1809-ben a franciák ostroma alatt többszáz kötet eltűnt,¹⁰¹ a megmaradt rész még így is nagy értéket jelent számunkra, s a „Biblioth. Domus Poson. A. Eppalis“ feliratú, Batthyány-címerrel ellátott könyvek ma is hirdetik e kiváló főpapunk tudományszeretetét. Könyvtára kincseit már saját korában is értékelték s annyira közismert volt könyvgyűjtő és könyvtárfejlesztő hajlamáról, hogy Pray György egy ízben, 1781 körül, hozzá folyamodott egy nyilvános tudományos közkönyvtár felállítása tárgyában. „Magasságod — írta — magának és fenkölt családjának halhatatlan nevet fog szerezni az országban és a külső nemzeteknél, ha Pozsonyban közkönyvtárat méltóztatik föllállítani... Bibl. Archiepiscopalis-Batthyániana néven, hogy Magyarországon is elterjedjen az a közmondás: Hungaris ad scientiam non tam desunt Universitates, quam Bibliothecae publicae.”¹⁰²

Az esztergomi főszékesegyházi könyvtár őrizte meg számunkra többek között mint magyar nyelvemlékeket a Jor-

⁹⁹ Mindenés Gyűjtemény 1789. III. negyed. 42. l.

¹⁰⁰ U. ott 104. l.

¹⁰¹ Ocskovszky i. m.

¹⁰² Thallóczy L.: Könyvtártörténeti adalékok az esztergomi primási levéltárból. (Magyar Könyvszemle 1906. 380—382. l.)

dánszky kódexet, az Érdy kódex után legterjedelmesebb régi magyar kéziratunkat 1516-ból, ill. 1519-ből,¹⁰³ a Nagyszombati kódexet, melyet 1512-ben másoltak.¹⁰⁴ Itt őrzik a Bakócz-féle gradualét, a legdíszesebb magyar szertartásos könyvek egyikét,¹⁰⁵ továbbá Mátészalkai Zalka László, a mohácsi csatában elesett esztergomi érsek iskolai kézikönyvének kéziratát 1489—90-ből,¹⁰⁶ s a gyönyörű Esztergomi Missalét a XV. századból.¹⁰⁷ Igen érdekes papírkézirat „Jacobi Sareptonis et aliorum opera“, mely a bejegyzés szerint a budai királyi könyvtárból került előbb Stepp Márton komáromi polgár birtokába 1615-ben, majd Ruber Pál sági préposthoz.¹⁰⁸ Ugyancsak a budai könyvtárból származik T. Livius De bello punico c. művének kézírata.¹⁰⁹ Egyetlen Corvin-kötete a Raynerius de Pisis Anterior pars Pantheologiae c. ősnymtatvány 1477-ből.¹¹⁰ Másik igen becses ősnymtatványa egy Biblia pauperum a XV. századból¹¹¹ és egy 1459-ből való incunabulum: Rationale divinatorum Officiorum Guilhelmi Durandi Minatensis Episcopi.¹¹² Kétségtelenül XVIII. századi gyűjtés eredménye a Dobai Székely Sámueltól vásárolt Evangéliumok az évnek főbb ünnepeire a XV. századból¹¹³ és Batthyány József rendkívül nagyértékű kéziratgyűjteménye, amelyben többek között Bél Mátyás kéziratának kiadatlan része is van. Hogy e könyvtár különösen kéziratokban milyen gazdag volt, abból látható, hogy midőn Kovachich M. György a XIX. század elején összeírta hazai könyvtáraink becses kéziratanyagát, az esztergomból 338 kötetet írt ki. (Repertorium manuscriptorum et Monumentorum diplomaticorum in expeditione diplomatico litteraria

¹⁰³ Könyvkiáll. eml. 28. l.

¹⁰⁴ U. ott. 26. l.

¹⁰⁵ U. ott. 51. l.

¹⁰⁶ U. ott. 19. l.

¹⁰⁷ U. ott. 20. l.

¹⁰⁸ U. ott. 52. l.

¹⁰⁹ Ocskovszky i. m.

¹¹⁰ Könyvkiáll. eml. 89—90. l.

¹¹¹ U. ott. 123. l.

¹¹² U. ott.

¹¹³ U. ott. 108. l.

conscriptum Anno 1810, 1811, 1812.) E kéziratok, tekintettel arra, hogy a középkoriak a török idők alatt jórészt elpusztultak, csaknem teljes egészükben újkori századoknak, főleg a XVIII.-nak gyűjtő munkásságát és eredményét hirdetik.

A többi főpapi könyvtárak közül még megemlíjtük gr. Csáky Imre bíbornok gyűjteményét a XVIII. század legelejéről. A fényes karriert megfutott főpap magyarbéli kastélyában a könyvek is hozzájárultak ennek a tipikus barokk pompával ékeskedő rezidenciának méltó fényéhez.¹¹⁴ Verhovác zágrábi püspök is igen érdekes alakja a magyarországi könyvtártörténetnek. Különösen a felvilágosodás irodalmának gazdag gyűjteményével¹¹⁵ vonja magára a figyelmet, s kitűnő példa főpapjaink szellemi rugalmasságára, arra, hogy nagyműveltségű egyházi férfiak a barokk ideál letűnte után, a felvilágosodás egyházellenes szellemi áramlatában is lépést tudtak tartani az európai kultúra fejlődésével.

Miután így megkíséreltük röviden jellemezni XVIII. sz.-i katolikus főpapjaink könyvgyűjtő tevékenységét, annak rugóit és eredményeit, még arra a kérdésre kell általánosságban feleletet adnunk: milyen könyveket gyűjtöttek, a szellemi élet melyik területe vonzotta őket leginkább? Természetes dolog, hogy a püspöki könyvtárakban majdnem kivétel nélkül a *teológiai* művek foglalják el a legelső helyet. Megokolja ezt a könyvtárak egyházi jellege, de érthetővé teszi egyszersmind a barokk-kor vallásos szelleme, egyházi tekintélykultúrája is. Ha végigtekintünk főpapjaink XVIII. századi könyvtárának anyagán, hű képét kapjuk a kor vallásos érdeklődésének, egyházi mozgalmainak és viszályainak. Képviselve van bennük a század minden jelentősebb teológiai iránya, janzenizmus, febronianizmus és jozefinizmus egyaránt; bibliagyűjtemények, a legrégebbi egyházatyák művei, a különféle aszketikus, exegetikus írások s a hitvitázó irodalom termékei mellett igen nagy számban találjuk a XVIII. században elterjedt teológiai irány-

¹¹⁴ Málnási Ö.: Gr. Csáky Imre bíbornok élete és kora 1672—1732. Kalocsa, 1935. 273. l.

¹¹⁵ Eckhardt S.: A francia forradalom eszméi Magyarországon. 115. l.

zatok képviselőit. Különösen fontos volna egykorú könyvtáraink anyaga alapján a janzenizmus hazai hatását lemérni. Ez a teológiai-vallásos irány igen nagy erőre kapott a XVIII. század folyamán, jóformán egész Európában elterjedt s pro és contra óriási könyvtermelést váltott ki.¹¹⁶ Nagy számban voltak hívei Magyarországon is. Zolnai Béla kutatásaiból tudjuk, milyen fontos hely jutott a janzenista könyveknek II. Rákóczi Ferenc rodostói könyvtárában; a bujdosó fejedelem még grosbois-i magányában szívta magába a janzenisták tanításait.¹¹⁷ De a híres pécsi, egri, szombathelyi püspöki könyvtárban is igen nagy számban található Jansenius-nak és követőinek: Arnauld-nak, Nicole-nak stb. művei. Ebből azonban még nem következik szükségképen az, hogy püspökeink janzenisták voltak. Könyvszerető főpapjaink valószínűleg külföldi tanulmányaik során és külföldi barátaikkal folytatott levelezésük révén ismerkedtek meg a janzenista elvekkel s a körülöttük folyó vitákkal. A janzenizmus hatása talán inkább csak a jezsuiták ellen elfoglalt álláspontban nyilvánult meg náluk; emellett szilárd hívei maradtak a pápának, s nem hódoltak be a II. József által kifejlesztett jozefinizmusnak sem. Világosan mutatja ezt a pécsi püspök tudós könyvtárosának, Koller Józsefnek szerepe. Koller a római dominikánusoknak lett híve s igyekszik azok könyveit megszerezni a pécsi püspöki könyvtár számára, hogy Magyarországon terjessze felfogásukat. Ha meggondoljuk, hogy főpapjaink közül hányan tanultak a római Collegium Germanicum et Hungaricum-ban, mint Koller, meg kell állapítanunk, hogy ezek a főpapok általában nem voltak a pápaellenes janzenizmusnak, sem pedig a jozefinizmusnak hívei. Nálunk ezt az irányzatot sokkal erőteljesebben az egyéb egyházi, plébániai könyvtárak képviselték. A II. József által irányított nagyszombati püspöki papnevelőben igen nyomatékosan propagálták az ilyen szellemű iratokat. Mindenesetre főpapjaink könyvtárai is mutatják, hogy alaposan foglalkoz-

¹¹⁶ Zolnai B.: A janzenizmus európai útja. Minerva-könyvtár, 45. k. Budapest, 1935.

¹¹⁷ Zolnai B.: Magyar janzenisták. Minerva, 1925. IV. évf. 129—164. l.

tatták őket ezek az egész Európán szétterjedő eszmeáramlatok s nemcsak műveltségük, hanem könyvtáruk is a kor színvonalán állott.

Azonban nemcsak a vallásos s ezen belül a janzenista művek megléte mutatja a főpapi könyvtárak európai színvonalát. Bár a főpapi könyvgyűjtésnek a barokk a klasszikus ideje, nem hiányoznak könyvtárukból a felvilágosodás jellemző termékei sem. Természetesen ez megint nem jelenti egyúttal azt, mintha általában felvilágosult szelleműek lettek volna. Olasz hatás alatt legelőször éppen Klimónál jelentkezik a felvilágosodást ellenző szellem. S míg egyrésről a zágrábi püspök könyvtárában megtaláljuk a legforradalmibb és szabadkőműves munkákat,¹¹⁸ addig Klimó és könyvtárosa, Koller, ha nem is tudták megállapítani a felvilágosodás eszméinek terjedését, legalább meglassították útját.¹¹⁹

A túlnyomó számú teológiai és vallásos könyv mellett jogi könyvek és legjelentősebb mértékben *történelmi művek* alkotják a püspöki könyvtárak anyagát. A XVIII. század ragyogó korszaka a források kritikáján és összegyűjtésén alapuló magyar történetírásnak s ez a hatalmas föllendülés jórészt művelt katolikus egyházi férfiak műve. Püspökeink közül nem egy bőkezű mecénása volt történészeinknek. A már sokat említett Klimó püspök költségén jelent meg pl. Szalágyi István *De statu ecclesiae Pannonicae* c. munkája; Koller Józsefet is ő buzdítja a pécsi püspökség történetének megírására, de Gelasius Dobner prágai történetíró is neki ajánlja *Monumenta Historica Boemiae*, 1768. c. munkájának II. kötetét, ezzel hálálva meg a nyújtott anyagi segítséget.¹²⁰ Klimó könyvtára az egykorú vélemények szerint történelmi munkákban való gazdagságával versenytárs nélkül állt a magyarországi könyvtárak között.¹²¹

¹¹⁸ Verhovácza Eckhardt i. m. 115. l. és Mályusz: Sándor Lipót, 153. l.

¹¹⁹ Tóth L.: XVIII. századi olasz és magyar theologusok harca a felvilágosodás ellen. (Katholikus Szemle 1952. 3. füz. 195. l.)

¹²⁰ Liber M.: Klimó püspök, mint maecenas. (Közl. a pécsi Erzsébet Tudományegyetem könyvtárából. Pécs, 1951/2. 23. sz.)

¹²¹ Vasskó i. m. 24. l.

De nem hiányzott a püspöki könyvtárakban a kor enciklopedikus érdeklődésének megfelelően a *természettudományok*, különösen a csillagászat, matematika, továbbá a *földrajz* gazdag könyvtermése sem.

A *magyaryelvoű irodalom* szempontjából első pillantásra nem látszanak elsőrendű fontosságúnak a XVIII. századi püspöki könyvtárak. A nagyszámú latin, francia, német, sőt igen sok olasz könyv mellett aránylag a legkevesebb a magyar nyelvű nyomtatvány. De ezen nem csodálkozhatunk, ha meggondoljuk, hogy ebben a században a magyar szerzők is jobbra latinul írták nagyhírű tudományos munkáikat. Nem vádolhatjuk hazafiatlansággal főpapjainkat, mert ezek a latin nyelvű magyarországi tudományos művek minden püspöki gyűjteményben megtalálhatók. Így, hogy csak néhány jellemző példát említsünk: Pray Annalesei, Bél Notitiája, Wallaszky Conspectusa, Istvánffy Chronicája, Werbőczy Decretuma stb. A magyaryelvű szépirodalom hiánya viszont azzal magyarázható, hogy főpapi könyvtárakról lévén szó, bennük a szóra-koztató irodalom termékei természetesen nem játszhatnak nagy szerepet. A magyaryelvű szépirodalom egyébként is igen sovány a XVIII. században s nem képviselhetett igazi értéket szigorú mértékkel mérő püspökeink szemében. Ha azonban a sok ritkaságra, gyönyörű középkori kódexekre, nyelvemlékekre, a Régi Magyar Könyvtár unikumaira gondolunk, elmondhatjuk, hogy e főpapi gyűjtemények nélkül hazai könyvtárügyünk s különösen annak XVIII. századi képe nagy értékekkel, féltve őrzött kincsekkel, alapvető jellemvonásokkal volna szegényebb.

III.

Főúri könyvtárak.

A nyugati államokban a XVII. és XVIII. század folyamán „az isteni kegyelemre visszavezetett örökös uralkodói hatalom mindenhatóságát és korlátatlanságát hirdető abszolút fejedelmek karolják fel a tudomány és művészet ügyét.”¹ Ők adnak ösztönzést az európai nemzetek modern kultúrfejlődésének; műértő gonddal, anyagi áldozatot nem sajnálva, udvari gyűjteményeket teremtenek meg s fejlesztenek ki és ezek lesznek azután alapjává a nemzeti művelődési intézményeknek. Nehéz lenne még csak felsorolni is, mit tettek Európa uralkodói és fejedelmei közintézmények megalapozásával országuk, népük művelődésének, s vele könyvkultúrájának emelésére; elég, ha megemlítjük, hogy pl. a világ egyik legnagyobb közkönyvtára, a párisi Bibliothèque Nationale a Lajosok magánkönyvtárából jött létre.

Nálunk a politikai viszonyok szerencsétlen fordulata folytán az újkor századaiban nem alakulhatott ki nemzeti jellegű abszolút monarchia. Habsburg-uralkodóink állandóan külföldön tartózkodtak, Magyarországon nem tartottak udvart. Ezzel a magyar fejlődésből, hazai földön a legjelentősebb, központi tényező maradt ki, az, amely nyugaton a könyvtárügy terén is a legerősebb anyagi és szellemi ösztönzéseket adta. XVIII. századi uralkodóink, III. Károly, Mária Terézia, II. József sokat tettek ugyan Magyarország műveltségi viszonyainak fej-

¹ Hóman B.: Könyvtárak, múzeumok, levéltárak. (Magyary Z.: A magyar tudománypolitika alapvetése. Bp. 1927. 301. l.)

lesztésére, de mindez csak távoli gondoskodás maradt, nélkülözötte a közvetlen, benső kapcsolat életteljességét és azt a melegséget, mely az azonos nemzetiség tudatából fakad. Tartománynak, provinciának tekintették a török alól felszabadult magyar földet, ahol pedig csak közvetlen, megértő fejedelmi gondoskodás tehetné volna jóvá a középkorvégi és újkoreleji fejlett kultúra másfél-százados pusztulását, sőt megsemmisülését. Nem ismerték fel az ország sajátos kultúregyéniségét, s annál kevésbé törődtek ennek méltó ápolásával. Magyarországon a koronás királyok távollétében hosszú időn át nem alakulhatott ki természetes, irányadó szellemi központ, mely sajátos, nemzeti kultúra fényét hinthette volna szét szerte az országban. Nem volt királyi rezidencia, mely maga köré gyűjtve a magyar szellemiség legjava képviselőit, anyagiakkal és nemzeti jellegű kultúrintézményekkel — a többi között könyvtárral — táplálta volna erőfeszítésüket. A magyarságnak, ha nem akart teljesen elmaradni a nyugati kultúrnépek versenyében, felsőbb rétegeinek közvetítésével, ezek apró, elszórt vidéki fényforrásain keresztül idegen művelődési központ sugárzását kellett magába szívnia. Ez a középpont a Habsburgok rezidenciája, Bécs, a ragyogó „császárváros“. Itt élnek fel, ennek művelődési intézményeire fordítják az uralkodók többek között Magyarországból befolyó jövedelmeiket is; s az ide tóduló magyar főurak itt elköltött vagyona megint csak Bécs gazdagságát és kultúráját emeli. Minden, ami az uralkodók személyes gondoskodásának az eredménye, a császárvárost gyarapítja; azt építgetik, szépítik, gazdagítják, hogy méltó fényben hirdesse a Habsburg-ház hatalmát és Ausztria kultúrájának dicsőségét.

A nemzeti szellemű magyar művelődés ügye idegen volt ettől a műveltségtől, rá csak közvetve s akaratlan hatott. Más részről, magyar részről kellett megszületnie annak a törekvésnek, hogy sokat hangoztatott „elmaradottságunkból“ kiemelkedve, végre meginduljon nemzetünk szellemi fellendülése. Bár az úgynevezett „felújulás“ csak a század vége felé következik be, ennek megalapozása az előző évtizedekre esik s főpapjaink mellett elsősorban főuraink érdeme. Ők azok, akik a fényes

császárváros vonzókörébe kerülve, ennek termékeny levegőjében magukba szívják a nyugati művelődés eszméit, s hazatérve, átültetik azt a hazai talajba. Ahol másfélszázadon át csatazaj és pusztulás uralkodott mindenfelé, most, a XVIII. században egyre-másra épülnek, szinte a földből bújnak elő a főúri paloták. A püspöki rezidenciák mellett ezekben a hercegi, grófi kastélyokban bontakozik ki a barokk kultúra minden fénye és pompája s válik sajátosan magyar színezetűvé. Bennük halmozódnak fel azok a kincsek, melyek azután később kifejlődő kultúrintézményeinknek válnak alapjává. A díszes barokk teremkönyvtár világi arisztokratáink palotáinak is elmaradhatatlan velejárója a XVIII. század első felében. De főúri könyvtáraink ezenfelül mintegy kiegészítői is a püspöki rezidenciák gyűjteményeinek. Míg a század első, nagyobbik felében még csak a főpapi könyvtárak mellett jutnak szerephez, a 60-as évektől már mindenekfelett való gyűjtőhelyei a felvilágosodás szellemi termékeinek. Így válik általuk teljessé a magyarországi könyvtártörténet XVIII. századi képe. A főpapi könyvtárak elsősorban a század egyik arculatának barokk jegyeit viselik magukon s az egyházi tekintélytiszteletnek megfelelő könyvanyagot gyűjtik. Főúri kastélyainkban viszont a francia felvilágosodás évtizedeken át özönlő termékei adják meg a bennük alakult könyvtárak sajátos jellegét. A barokk életideál átalakul rokokó eszménnyé, amely a maga könnyedebb, szabadabb szellemével „a francia felvilágosodásnak valószínűságos kis gócpontjait hozza létre“ a külföldet járt főurak kastélyaiban.²

„A régi magyar társadalomnak egy rétege volt, mely valóban az európai műveltség színvonalán állott: az arisztokrácia. Ez volt elsősorban az a híd, mely a magyar Keletet az európai Nyugattal egybekötötte.“³ XVIII. századi főúri családjainkra is érvényes ez a megállapítás, mert valóban méltó képviselői voltak a korabeli európai műveltségnek. Nincs mit csodálkoz-

² Szekfű Gy.: A tizenharmadik század. (Hóman—Szekfű: Magyar történet. I. kiad. VI. 340. l.)

³ Kornis Gy.: A magyar művelődés eszményei 1777—1848. I. köt. Bp. é. n. 501. l.

nunk azon, hogy a XVIII. századi magyar arisztokrácia nem évszázados hagyományon építette tovább, hanem szinte teljes mértékben idegen forrásból merítette ezt a kor színvonalán álló kultúrát. Említettük már, hogy a korszak magyarja kimerült, romokban heverő országot látott maga körül, s csak nagysokára, a belső megerősödés után gondolhatott arra, hogy pártfogó királyi kegy híján a maga erejéből építsen sajátos nemzeti művelődési középpontot magának. Amíg a magyar kultúra ismét a maga lábára nem tud állni, így különösen a század elején, főuraink műveltsége szükségkép jóformán teljesen idegen talajból fakad s benne a nemzeti jelleg egészen háttérbe szorul. Az arisztokrácia szemében nem az a döntő kérdés, hogy a főnemes-ifjú tud-e magyarul, vagy sem. Első és legfontosabb követelmény, hogy sok nyelvet beszéljen, s megszerezze mindazokat az ismereteket, melyek szükségesek ahhoz, hogy bármely nyugati államban, bármely körben megállja helyét. Így a főúri ifjak, ha nem is él családjuk Bécsben, rendszerint hosszú időt töltenek külföldön, bejárván az európai országokat. Az előkelő protestáns családok inkább Németországba küldik tanulni a tudományra szomjazó ifjakat, id. Ráday Gedeon gróf pl. az Odera melletti Frankfurtban tanul.⁴ A katolikus főnemesek gyermekei viszont pár évi otthoni magántanulás után majdnem kizárólag Bécsben folytatják tanulmányaikat.

Bécs nemcsak a magyarság szempontjából, hanem általában véve is igen jelentős művelődési központ abban az időben. Nem csoda, hogy tanulni vágyó, műveltségüket fejleszteni kívánó magyar főnemes ifjainkat is mágnesként vonzotta a császárváros pompája és gazdagsága. III. Károlynak, de még inkább Mária Teréziának sikerült a sokféle népből álló birodalomban igazi központot teremtenie. Bécsben székel a fényes császári udvar, ott vannak a különféle országok, tartományok főhivatalai; pezsgő élet, ragyogó paloták, híres tudósok s az udvartartással járó minden fény csalogatja a haladni vágyó-

⁴ Koppi, C.: *Oratio quam viro... commemorabili seniori Gedeoni Com. De Rada monumentum esse volvit. Pestini 1792.*

kat.⁵ Aki egyszer vonzókörébe kerül, azt menthetetlenül magával ragadja a császárváros sajátos műveltsége s lassankint levét nemzeti ruhát, szokást, erkölcsöt, szellemet egyaránt. A kor színvonalán álló műveltségért, amit itt magába szív, drága árat fizet a vonzásnak ellenállni nem tudó magyar főúr is: ősi, nemzeti értékeit adja cserébe a haladottabb, nemzetközi kultúra javaiért. De bármilyen súlyos volt az áldozat, főuraink elnemzetietlenedése, nem szabad elfeledkeznünk a nyereségről sem. El kell ismernünk, hogy a nyugati eszmék Bécsen keresztül találtak utat Magyarországra s nagyrészt bécsies műveltségű arisztokratáink közvetítésével. Igaz, társadalmunknak csak egy elég vékony rétege veszi át tüstént a „legmodernebb“ szellemi áramlatokat, mint a felvilágosodást, a szabadkőműves eszméket stb., de ez a kevés, nagyműveltségű főnemes tovább sugározza a nyugati kultúrát s lassankint az egész nemzetet kiemeli elmaradottságából. Ezt tudva, nem ítélnénk el e franciául és németül csevegő, szellemesen társalgó, idegen ruhában járó főnemesi ifjakat, akik mohón szívják magukba a sok új gondolatot, eszmét, tudományt. Ellenkezőleg csak elismeréssel és hálával gondolhatunk közülük azokra a nagyműveltségű és nagykoncepciójú egyéniségekre, akik a külföldi példa hatása alatt magyar földön a nyugati kultúra terjesztői lettek, mint ahogy szépirodalmunk úgynevezett „felújulása“ is a Bécsben élő, franciás műveltségű, Voltaire-rajongó Besse nyei Györgynek köszönhető. Az a sok fényes palota, mely a XVIII. század folyamán nyugatos műveltségű főuraink buzgalomból épült fel szerte az országban, nemcsak a magyar kultúrtájak képét gazdagította, hanem ragyogásával s a benne felhalmozott kincsek révén öntudatlanul is egy-egy gyűjtőpontjává lett a magyar művelődésnek. E kincsek között talán a legelőkelőbb, további sorsukat, jelentőségüket tekintve, mindenesetre a legfontosabb hely a könyvtárakat illeti meg. A nagy gonddal, sok hozzáértéssel, fáradhatatlan buzgalommal összegyűjtött gazdag főúri könyvgyűjtemények ma legtöbb közkönyvtárunk legnagyobb értékeit képviselik. Sok esetben ez

⁵ Szeffű Gy.: A tizennyolcadik század. (Hóman—Szeffű: Magyar történet. I. kiad. VI. köt. 255. s. kk. II.)

nem is öntudatlan vagy akaratlan fejlődés eredménye. Idegen műveltségű, felvilágosult főuraink szeme előtt gyakran nem csupán egyéni kedvtelés, hanem egyetemesebb, nemzeti érdek lebeg gyűjtő munkásságuk során. *Gróf Ráday Gedeon*, apja szellemében, határozottan a magyar hazának óhajt szolgálni könyvgyűjtésével. Sok magyar könyvet gyűjt s olyan ritkaságokat, amikhez nehezen jutnának hozzá az itthon élő magyarok. Ez az egyetemesebb cél, a közhaszon, a nemzeti érdek szem előtt tartása jellemzi nemcsak a könyvek gyűjtésében, hanem azok felhasználásában is: szívesen kölcsönöz belőlük, nem zárja el a világ elől féltő gonddal gyűjtött kincseit.⁶ Mint ismeretes, hasonlóan nemes szándék vezette a nagy *Széchenyi Ferenc grófot* is, akinek nagycenki gyűjteménye a Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi Könyvtárának vetette meg alapját. A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár főbejárata felett a kőbevésett „Muis patriis“ szavak hirdetik az alapító *gr. Teleki Sámuel* nemzetnevelő törekvéseit.⁷ Erdély másik büszkesége, a nagyszebeni Bruckenthal-múzeum híres könyvtára *br. Bruckenthal Sámuelnek* köszönheti létrejöttét. A budapesti református teológiai Akadémia könyvtára *gr. Ráday Gedeon* gyűjteményének megvásárlásával válik egyik legértékesebb, s ritkaságokban igen bővelkedő közkönyvtárunkká. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának is főúri gyűjtemények, elsősorban *gr. Teleki József* könyvei vetik meg alapját. Keszthelyen *gr. Festetics György*, a Georgikon megteremtője, alapít nagyszabású hitbizományi könyvtárt. Az aradi Közművelődési Palota egyik fő nevezetessége az a körülbelül 5000 kötetből álló francia könyvgyűjtemény, mely szintén egy XVIII. századi magyar főúr: *gr. Csáky István* és neje *gr. Erdődy Júlia* gyűjtése. Ugyanitt őrzik a nagyértékű *br. Orczy-féle* könyvtárat is ugyancsak a XVIII. századból. Ezek csak a legfontosabb, kiragadott példák, de talán nem túlozunk, amidőn azt állítjuk,

⁶ Pruzsinszky—Hamar: A budapesti ref. theol. akadémia Ráday könyvtárának multja és jelene. Budapest, 1913. 16—17. l.

⁷ Gulyás K.: Gr. Teleki Sámuel marosvásárhelyi könyvtár-alapítása. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929. 202. l.

hogy majdnem valamennyi jelentősebb közkönyvtárunkban tekintélyes részt képviselnek a főúri gyűjtemények, akár tervszerű adományozás, hagyaték, akár későbbi vétel folytán. De a közgyűjteményekbe került, mennyiségét és értékét tekintve egyaránt óriási jelentőségű könyvanyag még mindig nem adhat teljes képet főúraink XVIII. századi gyűjtéséről. E században, különösen a második felében, mint már említettük, jóformán „nem volt főúri kastély valamire való, pár ezres kötettel bíró könyvtár nélkül.”⁸ Azonban sok közülük kizárólag magánjellegű gyűjtemény volt s könyvszerető utódok, kellő gondozás és továbbfejlesztés híján elfeledve pihen öreg kastélyok szellőzetlen szobáiban, esetleg tönkre is ment, vagy aukcióra került, s egy-egy darabjára véletlenül ráakadva a későbbi korok bibliofilje, ritka kuriózumképen megőrzött közülük egy-néhányat.

Nem lehet célunk e rövid dolgozat keretében részletesen számbavennünk a XVIII. századi összes ismert főúri gyűjteményeket. Legtöbbjük története, alapításuknak körülményei és fejlődésüknek fontosabb mozzanatai egyébként is igen alapos és részletes tanulmányokban állanak a kutató rendelkezésére. A következőkben inkább általános képet óhajtanánk adni e könyvtárakról, igyekeztünk feltüntetni a közös és eltérő vonásokat gyűjtőkben s gyűjteményekben egyaránt, kidomborítva művelődéstörténeti és irodalomtörténeti jelentőségüket.

Az első közös vonás, mely nagynevű gyűjtőinket összekapcsolja: *a származásuk révén velük született tudomány- és művészetpártoló hajlam.* A Széchenyiek, Telekiek, Rádayak, Nádasdyak stb. között igen sok mecénásra, tudományt kedvelő, kultúrfejlődést elősegítő bőkezű főúrra, sőt könyvgyűjtőre akadunk. Gr. Széchenyi Ferenc a horpácsi kastélyban már meglévő könyvek összeíratásával kezdi meg könyvgyűjtő munkáját.⁹ Gr. Ráday Gedeon atyjának, gr. Ráday Pálnak könyveihez sorolja saját beszerzéseit. A könyvgyűjtésben

⁸ Gulyás P.: A könyv sorsa Magyarországon. (Magyar Könyvszemle 1924.)

⁹ Kollányi F.: A Széchenyi országos könyvtár megalapítása. (Magyar Könyvszemle 1902. 209—284. l.)

egyébként is igen erős ösztönző hatással van rá atyja példája. Ráday Pál még a viharos időkben él, sokat küzd vallása érdekében s csak élete végén adja át magát teljesen a könyvtáralapításnak. Gedeon már „az apának intó szavai- és példájával”¹⁰ végzi tanulmányait, hogy „erejét egészen a nemzeti műveltség emelkedésére” áldozza.¹¹ S bár Kazinczy szerint gr. Teleki Sámuel teljesen a maga erejéből gyűjtögette össze a maga bibliothekáját, elődeiről semmi sem maradván reája¹² — az ő családjában is több könyvkedvelő, tudománypártoló ősre találunk. Gr. Festetics György is atyja és nagyatyja könyvtárát fejleszti tovább. A gyűjteménynek még Festetics Kristóf vetette meg az alapját, fia, Pál is „nagy gonddal kezelte a könyvtárat s a vele párhuzamosan működő levéltárat.”¹³ Mind ezek azonban csak példák, ha a legjellemzőbbek is a sok közül; belőlük általános érvényű következtetést még nem vonhatunk le. A családi hagyomány nem elengedhetetlen feltétele a könyvgyűjtésnek. Br. Bruckenthal Sámuel egyszerű sorsból emelkedett a bárói rangra s valóban minden előzmény nélkül, egymaga gyűjtötte össze hatalmas könyvtárát. A Grassalkovich-család szintén csak ekkor, a XVIII. században szerzi óriási vagyonát és hercegi rangját. Nem tudunk arról, hogy valamelyik tagja is különösebben érdeklődött volna a könyvek iránt. A díszes könyvtárterem azonban ugyancsak megtalálható ragyogó palotáikban. A családi hagyományokon kívül tehát még sok más tényezőnek is közre kell működnie abban, hogy valaki az utókor számára könyvtáralapítással tegye emlékezetessé a nevét.

A meglévő könyvek tudományos légkört árasztó levegője még nem egyedüli ösztönzés a főúri ifjú könyvgyűjtő szenvedélyének kifejlődésére. Igen fontos tényező a *nevelés*, a

¹⁰ Koppi i. m.

¹¹ Kazinczy F.: Magyar Pantheon, 25. l.

¹² Kazinczy F.: Erdélyi Cancellárius gróf Teleki Sámuel Excell. Bibliothecája Marosvásárhelytt. (Tudományos Gyűjtemény 1817. VII. 6. l.)

¹³ Klempa K.: A keszthelyi Festetics könyvtár. Keszthely, é. n. 5—6. l.

tanulmányok helye, mely ebben az időben a protestáns ifjak számára Svájc, Hollandia és Németország, a katolikusok számára pedig majdnem kizárólag Bécs, a bécsi Teréziánium.

Könyvtártörténetünk szempontjából igen jelentős Bécsnek a szerepe. Az ausztriai főváros felépülése ekkor vesz nagy lendületet s a ragyogó paloták fődíszé itt is a barokk teremkönyvtár. „Wien gehörte schon damals zu den hervorragendsten Stätten bibliophiler Bestrebungen, hatte nicht bloss erlesene Privatbibliotheken wie jene des Prinzen *Eugen* aufzuweisen, sondern besass auch Stiftungen wie die des Grafen von *Windhag* und jene des kaiserlichen Leibarztes *Garelli*...“¹⁴ Óriási könyvforgalom van Bécsben. Gyakoriak a könyvárverések, s rajtuk és a könyvkereskedéseken keresztül állandó mozgásban van, aránylag könnyű megszerzésre kínálkozik a felosztott kolostorok könyvtáraiból kikerült anyagnak nagy része — az, amely nem került az állami gyűjteményekbe —, azonkívül a felvilágosodás eszméit hirdető nagyszámú könyv, pamphlet, folyóirat hatalmas tömege. De Bécs nemcsak a kellő légkört adja meg a könygyűjtő hajlam kifejlődéséhez, nem is csak a kitűnő alkalmat nyújtja a könyvszerzésre, hanem ezenfelül pozitív nevelő hatással is van a könyvek iránt érdeklődő magyar főnemes-ifjúra. A Hofbibliothek élén kiváló tudós, Denis Mihály atya áll, korának egyik legkiválóbb könyvtárosa. Nagyműveltségű, nagytudású polihisztor, aki mindenhez értett, mint ahogy ezt meg is kívánta az akkori könyvtárak encyklopedikus jellege.¹⁵ Szakelőadásokat tartott a Teréziánium növendékeinek, beavatva őket a könyvek vonzó tudományába s a bibliográfia titkaiba. A magyar arisztokrácia igen szép számmal volt képviselve a Teréziánium növendékei között: gr. Apponyi Antal, gr. Batthyány Ignác, gr. Csáky István, gr. Széchényi Ferenc — hogy csak a legnagyobbakat említsük — hosszabb-rövidebb ideig mind itt végezték tanulmányaikat, s

¹⁴ Travnik, Eu.: Zur Entstehung der kirchenfürstlichen Bibliotheken Ungarns im XVIII. Jahrhundert. (Német Philológiai Dolgozatok LX. Festschrift für Gedeon Petz. 185. l.)

¹⁵ Fitz J.: A könyvtár gyűjtőköre. Magyar Könyvszemle 1937. 273—297. l.

azt hisszük, nem véletlen, hogy belőlük lettek nagynevű könyvgyűjtőink.¹⁶ A fényes könyvtárak, a könyvek nagy tömege és a tudós férfiak példája igen nagy mértékben serkenti könyvgyűjtésre a Bécsben élő művelt magyar arisztokráciát.

Ugyanílyen hatással vannak protestáns, főleg erdélyi főúri ifjainkra a németországi, svájci és németalföldi művelődési központok. Gr. Teleki József Bázelen tanul, gr. Teleki Sámuel pedig Bázelen kezdve külföldi tanulmányéveit, bejárja a művelt nyugat minden jelentősebb állomását: Leydent, Brüsszelt, Párist stb. s így közvetlen kapcsolatba jut a francia kultúrával. Gr. Ráday Gedeon, mint már említettük, az Odera melletti Frankfurtban tanul. Bécs mellett tehát, különösen protestáns főurainkat illetően, könyvtártörténeti szempontból is ki kell emelnünk egyéb nyugati városok hatásának jelentőségét is.¹⁷

Mindezek a körülmények azonban nem egyebek külső ösztönzéseknél. A legfontosabb indítóerőnek magában az egyénben kell rejlenie. A könyvek szeretete, a könyvgyűjtéssel járó aprólékos gond bizonyos *kontemplatív természetet és visszavonultságot kedvelő hajlamot* tételez fel. Azt hisszük, ezt a visszavonultság-keresést joggal véljük felfedezni legnagyobb könyvgyűjtőinkben. Gr. Ráday Gedeon maga előtt látván atyjának nehéz, küzdelmes, és, sajnos, sok kudarccal járó közéleti szereplését, nem igen vesz részt a közügyekben és legszívesebben péceli kastélyában tartózkodik. Mint fennmaradt iratai bizonyítják, rendkívüli alaposággal, óriási szorgalommal írja feljegyzéseit könyveire vonatkozólag. Ilyen gondos és aprólékos munkát csak az végezhet, aki mindennél jobban szereti a könyvtár áhitatos csendjét, és nem vágyódik az élet zajos forгатagába. Ezt a páratlan elmélyülést, a könyvek fáradhatatlan és szeretetteljes tanulmányozásából leszűrt bölcs hozzáértését kitűnően jellemzi egyik könyvéhez, Kerchelich munkájához írt megjegyzése:

¹⁶ Fraknói V.: Gróf Széchenyi Ferenc. (Magyar történeti életrajzok. V. köt.)

¹⁷ Baranyai Z.: A francia nyelv és műveltség Magyarországon a XVIII. sz. Budapest, 1920. 136. l.

„Balthazaris Adami Kerchelich, Scriptorum ex Regno Sclavonia a Seculo XIV. usque ad XVII. inclusive Collectio. Varasdini 1774. 8.

Ezen Kertselits annyira Sclavoniahoz és Croatiához kötötte magát, hogy még a Dalmatokról sem emlékezik. Az könyve igen ritkán kapható, remélem mindazonáltal hogy Győrben valamely Professornál meg léssen: Én sorban az neveket a mellyekről emlékezik ide teszem.

Seculo XIV^{to}

1. Augustinus Garottus, Ecclesiae Zagrabiensis Episcopus: Ennek némely oratiók tulajdonittatnak, de Xistus Schier kétségeseknek tartya.

2. Johannes Archidiaconus, de Gverche: Ennek Manuscriptumban vagynak az irasi, mellyeket Palma gyakran citál, ugy mások is.

Seculo XV^{to}

3. Johannes de Zredna. A levelei a Schwandtner Collectiojában inseralva vagynak.

4. Blasius de Masucha, Paduaban Juris Canonici Professor, in librum V^{tum} Decretalium irt Commentariust.

5. Johannes Vitéz, vagyis Janus Pannonius, mindenek előtt ösméretes.

6. Frater Marcus de Dombro Paulinus; Ez kezdette a Paulinusok Annalissait írni, mellyet mások continuáltak.

Seculo XVI^{to}

7. Stephano Broderich, sive Brodericus, ösmeretes, a Mohatsi veszedelemről való irassaval.

8. Johannes Zesmegh: Zapolya Janos életét irta.

9. Nicolaus Olahus: Ezt tsak azért teszi a Sclavusok közzé, hogy minek előtte Esztergomi Ersekségre emeltetett, Zagrabi Püspök volt: Egyébként Erdélyi fi volt: A' munkái esméretesek.

10. Paulus Zondi Zagrabi Canonok, Oratiót irt Gyulai Farkas, Zagrabi installatiojára ki nyomtattatott Bétsben 1549.

12. Georgius Draskovich de Trakostyan, zagrabi Püspök és Esztergomi Érsek, ket oratiót mondot a Tridentini Conciliumban; de több irasirolis emlékezik.¹⁸

Gróf Teleki Sámuel is sok időt szentel könyveinek, többek közt maga készít róluk katalogust. Mint Mihelyes János, Teleki könyvtárosa írja: „Ez a bibliothecája ő excellentiájának fellekerült eddig is 60 ezer forintjánál többbe, a fáradságán kívül, melyet ő excellentiája éjjel-nappal nagy hivatalja mellett

¹⁸ Budapesti ref. theol. akadémiai Ráday-könyvtár. Feldolgozatlan iratok. IV. 12.

tett.¹⁹ Tervszerűen végzi a könyvgyűjtés sok áldozatot kívánó munkáját, „tudatosan gyarapított könyvtárának a lehetőségig tudományos színvonalon való tartásán állandóan munkál s ezt a rendkívüli tehetségek öntudatával teszi.“²⁰ Gróf Festetics György is pontosan vezetett jegyzéket csináltat könyvtárosával könyveiről a beszerzések sorrendjében.²¹ A nagy gr. Széchényi Ferenc is akkor adja át magát teljesen könyveinek, midőn a közélettől jóformán egészen visszavonul. A korán özvegyiségre jutott „Árva Bethlen Kata“, özv. Teleki Józsefné is magányos óráiban keres a könyvekben vigasztalást. Sok szeretettel és nagy gonddal gyűjtögeti össze „bibliothecáját“. Mint Bod Péter — aki hosszú időt töltött nála mint udvari lelkész és a könyvgyűjtésben nagy segítségére volt — írja róla: „Jó magyar könyveket valahol kaphata, Nagy Áron magának mindjárt felváltata. A jó könyvek számát maga is bővíté, Egy könyörgéssel azt megékesíté, Szükség szerint azt maga készíté, Ki-is nyomtatá s Istent ditsóíté...“²²

Nem állíthatjuk azonban, hogy a visszavonult élet, a magánykeresés elengedhetetlen feltétele a könyvgyűjtésnek. Bár legjelentősebb könyvgyűjtőinknél felfedezni véljük ezt, mint közös vonást, sokaknál más indítók szerepel. Van, akit a divatossá vált *olvasási láz* ragad el, vagy pusztán a *pompaszeretet*, hogy palotája fényét emelje a ragyogó kötésű könyvekkel ékeskedő könyvtártermekkel. Az előbbi típusnak talán legjellemzőbb képviselője gróf Csáky István és felesége, gróf Erdődy Julia. Őket elsősorban az aktuális irodalom érdekelte. Homonnai kastélyukban legnagyobbbrészt francia könyvek kaptak helyet. Százszámra hozatták a korabeli francia regényeket, a felvilágosodás legfrissebb irodalmi termékeit, pamphleteket,

¹⁹ Közli ifj. Biás István: Adatok a Teleki-könyvtár alapításának történetéhez. Marosvásárhely, 1901. 8. l.

²⁰ Gulyás K. i. m. 204. l.

²¹ Klempa K. i. m. 8. l.

²² Bod Péter: Árva Bethlen Kata verses búcsúztatója. Gr. Bethleni Bethlen Kata gróf Teleki Józsefné a maga számára gyűjtögetett Magyar Bibliothekájának Laistroma. Összveirta B. P. 1752. Budapest, 1911. 5. l.

folyóiratokat stb. s a meglehetősen szabadgondolkodású, élénk szellemű főúri asszony meglepő jártasságot tanúsított az aktuális kérdések ismeretében, midőn Sans-Souci nevű kastélyában sziporkázó szellemességgel csevegett barátai körében.²³ De igen sok XVIII. századi főúri kastélyban alig több a gazdagon megrakott könyvespolcok sora pusztá dísznél, inkább csak a nagyúri életforma méltó keretének egyik alkotórésze. Gróf Viczay Mihály, a század híres műgyűjtője igen nagy súlyt helyez könyvei szép kötésére, hogy díszíthesse velük hédervári kastélyát²⁴ s a hazai barokk egyik legfényesebb palotájából, a gödöllői Grassalkovich-kastélyból sem hiányzik a pompázó teremkönyvtár.

A korszellem, tanulmányok hatása, a családi hagyományok és az egyéni könyvszeretet tehát felébresztik XVIII. századi magyar főurainkban a könyvtáralapítás gondolatát. A *könyvek megszerzése* általában valamennyinél egyenlő módon történik. Hazai könyvkereskedelmünk inkább csak a század vége felé vesz erősebb lendületet,²⁵ így könyvgyűjtőink főleg külföldi, bécsi közvetítéssel jutnak hozzá a kívánt könyvekhez. Gróf Ráday Gedeon állandó összeköttetésben van egy Bernhard Frigyes nevű bécsi könyvkereskedővel, aki időnként megküldi neki az eladandó könyvek jegyzékét.²⁶ De fennmaradt iratai közt számos könyvkereskedői katalogust találunk, ezekből is látható, mennyire számontartotta a korabeli könyvpiac értékeit, érdekességeit. Széchényi Ferenc is nagy megrendeléseket tett a bécsi Bartsch, Binz, Blumauer, Degen Schamburg könyvárúsoknál,²⁷ és figyelemmel kísérte az eladásra kerülő könyvtárak anyagát is. Sok főúri gyűjteménynek az a pár

²³ Eckhardt S.: Az aradi közművelődési palota francia könyvei. Arad, 1917.

²⁴ Závodszy L.: Viczay Mihály, a műgyűjtő és Pray György barátsága. (Kath. Szemle 1932. 46. köt. 340—356. l.)

²⁵ Erre vonatkozólag l. Gárdonyi A.: Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a XVIII. században, különös tekintettel Budára és Pestre. Budapest, 1917.

²⁶ Pruzsinszky—Hamar i. m. 25. l.

²⁷ Fraknoi V.: Gróf Széchényi Ferenc. (Magyar történeti életrajzok. V. köt. 219. l.)

könyv veti meg alapját, melyet a külföldi tanulmányi évek alatt gyűjtött össze a tudományra szomjazó arisztokrata ifjú. A cenzura és a könyvek szigorú revíziója nagymértékben megnehezítette a külföldi, különösen a felvilágosodás szellemében írt művek megszerzését. Sok esetben kellett kerülő utakhoz folyamodniuk a szenvedélyes könyvgyűjtőknek, hogy megkaphassák az óhajtott könyveket. Így pl. Csáky gróf késmárki kereskedők révén Bécsben szerzi be azokat a műveket, amiket postán nem lehetett szállítani.²⁸ Ahhoz azonban, hogy valaki a XVIII. században több ezeres könyvtárat gyűjtsön össze, nem volt elég egy ember buzgalma. Legnagyobb gyűjteményeink alapítói igen sokirányú levelezést folytatnak koruk elismert tudósaival, íróival, s ezek segítik őket a könyvgyűjtésben. Ebből a szempontból talán a legszélesebb körű gr. Széchényi Ferencnek és gróf Ráday Gedeonnak a levelezése. Rangra és társadalmi állásra való tekintet nélkül leveleznek mindenkivel, akiről úgy érzik, hogy könyvgyűjtő munkájukban segítségükre lehet. Így gróf Széchényi Ferenc sok levelet vált Kónyi János strázsamesterrel, akit munkáinak kiadásában is segít.²⁹ De talán legérdekesebb Kovachich Márton Györggyel folytatott levélváltása. Ezek a levelek elárulják azt, hogy Kovachich buzdította Széchényit főleg magyar vonatkozású nyomtatványok és kéziratok gyűjtésére.³⁰ Kovachich nagyon a szívéen viselte az országos könyvtár sorsát. Sokszor mérsékli Széchényi adakozó kedvét, amidőn az, mint korának egyik legbőkezűbb mecénása, készséggel segít a hozzáforduló szegénysorsú magyar írókon. Széchényiben éppen a könyvek szeretete ébresztette fel az írók iránti érdeklődést; sohasem fukarkodott a pénzzel, ha az irodalom művelői támogatásért fordultak hozzá. Így segítette többek között Tessedik Sámuel is híres Landmannjának lefordításában és kiadásában. (A paraszt ember Magyarországon.... Pécs, 1786.)³¹

²⁸ Eckhardt S. i. m. 20. l.

²⁹ Grün (Gárdonyi) A.: Gróf Széchényi Ferenc és Kónyi János. (Magyar Könyvszemle 1902. 319—346. l.)

³⁰ Kollányi F. i. m.

³¹ Grün (Gárdonyi) A. i. m.

Gr. Ráday Gedeon után is számos levél maradt, amelyekből következtethetünk arra, hogy milyen aprólékos gonddal gyűjtögette kincseit péceli és ludányi kastélya számára. Különösen érdekes ebből a szempontból Bod Péterrel folytatott levelezése,³² de kapcsolatban állott az igen művelt, több nyelvet beszélő Szilágyi Sámuellel, Bacsányival, Kazinczyval stb.³³

A nagy gonddal, sok anyagi áldozattal összegyűjtött könyvtárak rendszerint méltó *elhelyezést* nyertek főuraink kastélyaikban. A század vége felé közeledve, egymásután épültek fel Magyarországon a díszes főúri paloták, s ezeknek majdnem mindegyikében ott ékeskedik a tekintélyes könyvanyaggal rendelkező könyvtárterem. Széchényi ekkor építteti nagycenki kastélyát. Ide kerülnek a régi horpácsi könyvek az ő nagyszabású gyűjteménye mellé. Midőn itt a hely kicsinek bizonyul a magyar vonatkozású művek befogadására, egyéb kincseit, a görög és római klasszikusokat pl. Sopronba küldi, hogy könyvtárának egységes képét semmi se zavarja. Gróf Ráday Gedeon két nagy könyvtártermet állíttat fel péceli kastélyában,³⁴ különösen kedvelt könyveit pedig dolgozó szobájában, „kisdudor kabinet”-jében helyezi el. Teleki Sámuel eleinte Bécsben tartja könyvtárát, s már elhelyezésével is tanubizonytságot tesz arról, mennyire közel szerette azt tudni magához, s milyen mindennapos életszükségletnek tekintette a könyvtár használatát. A „bibliotheca vagyon az Erdélyi Udvari Cancellárián az 1ső stockba, a consilium szobája alatt napnyugat felé és csak egy közfal ragasztja (sic!) el a magyarországi udvari cancellarius hálószobájától.”³⁵ Igazán méltó elhelyezést azonban akkor nyer ez a könyvtár, amidőn Marosvásárhelyre kerül. Az itteni úgynevezett Teleki-téka impozáns leírását Kazinczy avatott tollának köszönjük.³⁶ Az impozáns barokk teremkönyv-

³² Kiss Á.: Bod Péter levelei Ráday Gedeonhoz könyvgyűjtési ügyekben. (Magyar Könyvszemle. 1882. 257—263. I.)

³³ Pruzsinszky—Hamar i. m. 25. s kk. II.

³⁴ A péceli kastély a gödöllői Grassalkovich-kastélyhoz hasonlóan épült 1750 körül. Kazinczy szerint: „ékessége a helynek.” Pruzsinszky—Hamar i. m. 34. s kk. II.

³⁵ Mihelyes János naplója, közli ifj. Biás István i. m. 9. I.

³⁶ Kazinczy F.: Erdélyi Cancellárius gróf Teleki Sámuel

tárt, ahol a könyvek „almáriomokban“ vannak, melyek „záros ajtaji sárgaréz dróttal vannak által szöve“, számos kép díszíti. Teleki Mihály országos generális arcképe mellett megtalálható a XVIII. századi neves könyvgyűjtők, így báró Bruckenthal Sámuel, gróf Batthyány Ignác, gróf Széchényi Ferenc, gróf Festetics György stb. portréja is. Mátyás királyról is ott ékeskedik egy szép másolat, amelynek eredetije Strassburgban „a' Prof. Schöflin' Bibliothecájában“ van. (Szomorú elgondolni is, hogy erről „az egykor oly pompás könyvtárterem“-ről jó száz esztendő múltán, 1934-ben azt kellett olvasnunk, hogy „tetőzete végig van repedve, s a talajvíz is feltörőben van.“)³⁷ Gróf Apponyi Antal később részben külföldre került gyűjteményének szépen elhelyezett, gazdag díszítésű, ragyogó kötésű könyvei a nagyapponyi kastély fényét igen emelték. Az óriási vagyonnal bíró báró Bruckenthal Sámuel is azon igyekezett, hogy értékes könyveiből és egyéb műkincseiből valóságos múzeumot alkosson. A nagyszebeni Bruckenthal-múzeum ma is méltóképpen hirdeti a XVIII. századi főúri bőkezűség jelentőségét pompájával és műveltségterjesztő hatásával egyaránt.

A XVIII. századi főúri könyvtárak történetének tanulmányozásánál még egy kérdés érdekel bennünket: *mi lett ezeknek a pompás gyűjteményeknek későbbi sorsa?* Legnagyobb könyvgyűjtőinket nem pusztán az egyéni kedvtelés vezeti, magasabb, szentebb cél lebeg szemük előtt: könyvtárakkal a nemzetnek akarnak szolgálni, az elmaradott magyarság művelődésének fejlődését igyekeznek általa előmozdítani. Ez a cél vezérli nagy Széchényi Ferencünket, amidőn sok éven át kitartó szorgalommal, nagy anyagi áldozatok árán összegyűjtött kincseit odaajándékozta a nemzetnek 1802-ben. Mint ahogy 1802 március havában kelt folyamodványában írja, amikor ebben az ügyben a király elé járul: „Méltóztassék kegyesen engedélyezni, hogy ezen gyűjteményt Magyarországnak adományozhassam... Egyedüli czélom, hogy más honfiak, első sorban

Excell. Bibliothecája Marosvásárhelytt. (Tudományos Gyűjtemény. 1817. VII. 3—8. l.)

³⁷ A Marosvásárhelyi Teleki-Téka. (Könyvtári Szemle, I. évf. 1934. 5. l.)

pedig leszármazottjaim, hasonló cselekedetekre buzdíttassanak...³⁸ A sok kudarc után, mely Széchényit közéleti pályáján érte, ebben, az „országos könyvtár“ alapításában találja meg azt az eszközt, amellyel legjobban szolgálhat hazájának. Nem azért ajándékozza oda könyvtárát, mintha ezzel féltett kincseit akarná biztonságba helyezni, megóvni az esetleges pusztulástól. Még életében lemond a köz javára nagy fáradtsággal összegyűjtött könyveiről, sőt továbbra sem szűnik meg róluk gondoskodni. Idézett folyamodványában ezt kéri: „Legyen szabad a gyűjteményt életem folyamán a sajátomból továbbra is gyarapítani és, a mennyire csak lehetséges, teljessé tenni. Ígérem, hogy e célból sem fáradságot, sem az utánjárást nem fogom kímélni.“³⁹

Gróf Teleki Sámuel is a köz javát tartja szem előtt, midőn könyvtárát 1789-ben hitbizománynak nyilvánítja, s elrendeli, hogy a nyilvánosság számára hozzáférhető legyen. Mint Kazinczy írja, már „vásárlásaiban az a kívánság vezeté, hogy olly könyveket szerezhessen a' hazának, mellyek a' magok nemekben vagy legjobbak, vagy ritkaságok miatt is becsesek, és a' mellyeket nagy árok miatt magányos Bibliothecákba hijába fognánk keresni...“⁴⁰ 1809-ben kérdezi könyvtárosát: „Interessál-é bibliothekám és kiket?“ s bizonyára elszomorodott volna, ha megtudja, hogy sok fáradtsággal összegyűjtött könyvtára nem gyarapodott a meginduláshoz méltóan. A nagy célokra hivatott, pompás Teleki-téka bizony ma már inkább csak régiségének különlegességével hat. Báró Bruckenthal Sámuel is az indítja múzeumának megalapítására, hogy vele a szász nemzetnek használjon. Az egyszerű sorsból bárói rangra emelkedett szász kormányzóban a hosszú bécsi tartózkodás, Mária Terézia udvarának katolizáló légköre, a királynő kegyei sem tudják elhallgattatni a büszke evangélikus szász öntudat szavát. Mindvégig buzgón szolgálja nemzete ügyét és nagy vagyona segítségével igazi kincseket gyűjt, hogy azokkal nemzetét ajándékozza meg. Gróf Festetics György is hitbizomány-

³⁸ Fraknói V. i. m. 235—238. l.

³⁹ U. ott.

⁴⁰ Tud. Gyűjt. 1817. VII. 6. l.

nyá nyilvánítja értékes könyvgyűjteményét Keszthelyen s megengedi, hogy féltve őrzött kincseit a tudományt kedvelők megcsodálják. A nagyaponyi Apponyi-könyvtárat is, a nyilvánosságnak szánta az alapító fia, gróf Apponyi Antal: Pozsony városának adományozta egy nyilvános könyvtár alapjául. Nagy kárára nemzetünknek, ez a gyűjtemény nem maradt a miénk. A fenntartásához és gyarapításához szükséges anyagi lehetőségek híján ennek a becses könyvtárunknak is egy része külföldre vándorolt, értékesebb részét 1892-ben Londonban elárverezték.⁴¹ De a legszomorúbb Árva Bethlen Kata nagy gonddal összegyűjtött könyvtárának sorsa. Ő a nagyenyedi kollégiumnak adományozta gyűjteményét. „... Mindenkor az volt szándékom, hogy kevés magyar könyveim lévén, azok az én holtam után adassanak az nagyenyedi kolegyom számára...”⁴² írja 1753-ból való végrendeletében. De hiába volt a szeretetteljes gondoskodás, értékes gyűjteménye 1849-ben elpusztult az oláh hadak betörésekor.

Amint látjuk, nagynevű könyvgyűjtőink általában gondoskodtak könyvtáruk későbbi sorsa felől is. Akár nemzetnevelő célzattal, akár csak a megőrzés biztosítására tették ezt, ennek köszönhető, hogy fennmaradtak az utókor számára, s ma az egész nemzet kultúrájának megbecsülhetetlen értékét alkotják.

Ha e XVIII. századi főúri könyvtárak művelődéstörténeti jelentőségét akarjuk megállapítani, a bennük lévő anyagot kell vizsgálat alá vennünk. Ez a könyvanyag már *mennyiségét*, a kötetek számát tekintve is igen jelentékeny. A legnagyobb gyűjtemények: Gróf Széchényi Ferencé, mely 1803-ban 11,884 nyomtatott munkával, 1.152 kötet kézirattal nyílt meg.⁴³ Ehhez hozzá kell azonban számítanunk a Sopronban maradt, s csak 1818-ban Pestre került idegen nyelvű könyveket is: ez a 9205

⁴¹ Jambrekovich L.: A nagy-apponyi Apponyi-könyvtár. (Magyar Bibliofil Szemle, 1925. 116—120. l.)

⁴² Gróf Bethleni Bethlen Kata... Magyar Bibliothékájának Laistroma. Budapest, 1911. 4. l.

⁴³ Fraknói V. i. m. 247. l.

kötet⁴⁴ szintén az ő gyűjtéséhez tartozik. Gróf Teleki Sámuel gyűjtése körülbelül 13.000 kötetet számlált⁴⁵ és szintén számos kéziratot. Gróf Ráday Gedeon 10.302 kötetet hagyott péceli kastélyában,⁴⁶ gróf Festetics György körülbelül 8000 kötettel alapította meg a keszthelyi hitbizományi könyvtárat,⁴⁷ báró Bruckenthal Sámuel gyűjteményében 15.972 kötet volt.⁴⁸ A homonnai Csáky-könyvtár állományának pontos nagyságát nem tudjuk; csak a francia könyvek száma körülbelül 5000 kötet, rajtuk kívül jelentősebb számú más mű azonban aligha volt ebben a gyűjteményben.⁴⁹ Az Orczy-könyvtár, báró Orczy Lőrincnek és fiának gyűjtése 8200, a hédervári könyvtár 15.000 darabból állott.⁵⁰ Igen tekintélyesnek mondható a nagyapponyi Apponyi-könyvtár, amely a XIX. század elején 26.000 kötetet számlált⁵¹ stb. Nem célunk felsorolni valamennyi XVIII. századi főúri könyvtár könyvállományát. Soknál nincs is teljesen megbízható adatunk a XVIII. századi állományra vonatkozólag. De a felhozott néhány példa is mutatja, aránylag milyen nagyterjedelmű könyvtárakról van itt szó. Mai szemmel tekintve ugyan talán nem tűnnek fel valami nagynak, de ha a XVIII. századi könyvtermelésre gondolunk, amely a maihoz viszonyítva jóval csekélyebb volt, s ha figyelembe vesszük a nagy nehézségeket, melyekkel akkor a könyvek megszerzése járt, csak bámulattal adózhatunk főúraink gyűjtőmunkájának.

XVIII. századi főúri könyvtáraink roppant jelentőségéről, páratlan értékéről azonban csak akkor alkothatunk fogalmat

⁴⁴ U. ott 292. l.

⁴⁵ Ennyiről számol be Mihelyes János 1764—94-ig írt naplójában. Közli ifj. Biás I. i. m. 10. l.

⁴⁶ Egy táblázatos kimutatás maradt fenn az akkori állományról. Közli Pruzsinszky—Hamar i. m. 53. l.

⁴⁷ Egy egykorú folyóirat: Zeitschrift für Ungarn becslése. 1802. I. 185. l.

⁴⁸ 1817-ből, a könyvtár megnyitása idejéből való adat. Csáki, M.: Skizzen zu einem Führer durch das Baron Bruckenthal'sche Museum. Hermannstadt, 1895. 29. l.

⁴⁹ Eckhardt S. i. m.

⁵⁰ Baranyai Z. i. m. 60—61. l.

⁵¹ U. ott.

magunknak, ha állományuk nagysága után arra is vetünk egy pillantást, hogy milyen könyveket találunk bennük, *milyen könyveket* mentett meg számunkra főuraink buzgalma. Mindenekelőtt általánosságban kell kiemelniük e könyvtáraknak régi kéziratokban, ősnymtatványokban és ritka, első kiadásokban való gazdagságát. Ezek gyűjtése ekkor kezd elterjedni. Főurainkat is nagy mértékben vonzották a kéziratok, akár kiállításuk szépségénél, akár ritkaságuknál, akár tartalmuk érdekességénél, forrásértékénél fogva. De a mai közkönyvtárainkban található gazdag ősnymtatványanyag is jórészt XVIII. századi főúri bibliofiljeink szenvedélyes gyűjtőmunkájának köszönhető. A régiségek megbecsülésével igen nagy értékeket mentettek s őriztek meg a későbbi korok számára, másfelől pedig a korukbeli, aktuális irodalom gyűjtésével hű képét adják egy letűnt kor szellemi érdeklődésének. Erre az érdeklődésre mindenekelőtt a *sokoldalúság* jellemző. Szinte minden érdeklő a művelődni vágyó, tudományra, irodalomra szomjazó főúri gyűjtőket, figyelmük kiterjed a szellemi élet minden ágára. Speciális gyűjtőkörök nem igen alakultak ki könyvtárainkban. Széchényi Ferenc csak 1787 után kezdi a hazai vonatkozású nyomtatványokat és kéziratokat gyűjteni, addig ő is csak az enciklopedikus jellegre törekszik, mint kortársai. Ha összevetjük egymással a fennmaradt katalógusokat, melyekben rendszerint szakok szerint különülnek el a művek, körülbelül ugyanazokat a csoportokat találjuk valamennyiben: libri classici, theologici, historici, juridici, philosophici, historia naturalis, geographici, poetici, belletristici stb. Legfeljebb arról lehet szó, hogy a sok változatos szak közül egyik-másik nagyobb jelentőségre jut a többi rovására s ezzel a főúri könyvtáraknak a főpapiakétól részben eltérő színezetet ad. Mivel a főúri könyvtárak többnyire a század második felében alakulnak, kevésbé viselik magukon a barokk szellem jellemző jegyeit s inkább a felvilágosodás korának érdeklődési körét tükrözik. A művelt főúri társadalom jobban vonzódik a korabeli politikai, társadalomtudományi, filozófiai, az északok elsőbbségét merészen hirdető felvilágosult szellemű könyvek felé.

De azért a vallásos művek, *teológiai* fejtegetések, Biblia-kiadások nem hiányoznak itt sem. Gróf Ráday Gedeon péceli kastélyában pl. sok régi, becses teológiai mű hirdeti a család mély vallásosságát, — igaz ugyan, hogy ezek valószínűleg jobbra örökségképen maradtak az erősen vallásos érzelmű Ráday Pál után. De nemcsak itt, a többi főúri gyűjteményben is találunk nevezetes darabokat a vallásos élet és egyházi kultúra minden területéről, régi, ritka kéziratoktól kezdve missalékon, régi egyházi írók munkáin, fényes Biblia-kiadásokon, egyházak, püspökségek monográfiáin, hitvitázó műveken át a XVIII. század teológiai irányainak fejtegetéseig. Ilyenek mindenekelőtt: egy Szent Pál leveleit tartalmazó kézirat a X. század elejéről a Nemzeti Múzeumban,⁵² egy Biblia sacra a XI. századból a Teleki-gyűjteményben,⁵³ ugyanott egy Biblia latina a XV. századból,⁵⁴ XIV. századi Biblia-másolatok a Nemzeti Múzeumban,⁵⁵ Pozsonyi Miklós bécsi polgár bibliája az 1399 előtti időből ugyanott,⁵⁶ Magyarországi Missale a XV. századból⁵⁷ a Bruckenthal-könyvtárban, ugyanott a Deutsche Bibel gyönyörű rézmetszetekkel ékes 1672-i lüneburgi kiadása;⁵⁸ azután A. T. Boethius műve: De consolatione philosophiae in textu latina alemanicaque, ... cum apparatu et expositione beati Thomae de Aquino (Nürnberg, 1473);⁵⁹ Reynerus de Pisis: Pantheologia s. Summa universae Theologiae Vol. I. Velence 1486 a Nemzeti Múzeumban,⁶⁰ egy Legendae Sanctorum 1481-ből a Teleki-könyvtárban,⁶¹ a Bollandisták Acta Sanctorum a nagyapponyi gyűjteményben,⁶² S. Bonaventura Summa theologicae veritatis a XIV. századból a

⁵² Könyvkiállítási emlék. 103. l. 254. sz.

⁵³ Gulyás K.: A gr. Teleki könyvtár kincsei.

⁵⁴ U. ott.

⁵⁵ Könyvkiállítási emlék. 105. l. 264. és 267. sz.

⁵⁶ U. ott. 105. l. 272. sz.

⁵⁷ Könyvkiáll. eml. 12. l. 21. sz.

⁵⁸ Csáky: Skizzen. 48. l.

⁵⁹ Könyvkiáll. eml. 125. l. 30. sz.

⁶⁰ U. ott. 127. l. 42. sz.

⁶¹ Gulyás K. i. m.

⁶² Jambrekovich i. m.

Nemzeti Múzeumban,⁶³ mely egy középkori könyvgyűjtőnek, Kanizsai János esztergomi érseknek (1387—1418) könyvtárából az egyetlen megmaradt kézirat; kánonjogi értekezések a XV. századból, melyeket Nagy-Szebeni Mátyás Bálint másolt, a Bruckenthal-könyvtárban.⁶⁴ Pázmány művei úgyszólván minden XVIII. századi könyvtárban megvoltak és a sok francia könyv között a janzenista Arnauld, Nicole, Duguet stb. művei is.

Jellemzően a kor érdeklődésére, a „*historici*” szak igen gazdagon van képviselve főúri gyűjteményeinkben is. Mint már említettük, a történelemtudomány nagy lendületet vett a XVIII. század folyamán, hatalmas művek, többkötetes munkák jelentek meg egymásután s a művelt arisztokrácia arra törekedett, hogy ezek lehetőleg hiánytalanul szerepeljenek könyvtárában. Európa minden jelesebb történetíróját megtaláljuk ezekben a gyűjteményekben latin, francia, német, olasz, angol nyelven. Íme néhány példa: Millot: *Elemens de l'histoire générale moderne*, Paris 1773, 5 kötetes műve; *Mémoires politiques et militaires etc.* Paris 1777, 6 kötet; Bayle *Dictionnaire-je* (Amsterdam, 1740); Rollin: *Histoire ancienne etc.*-jének 13 kötete (Amsterdam, 1742); *Annales Regum Syriae etc. Viennae*, 1744; Moreri: *Le grand dictionnaire historique etc.* Amsterdam, 1740, 5 kötete; Raynal: *Histoire philosophique et politique des Etablissements etc.* Maestrich, 1777, 11 kötetben; *Corpus Franciae Historiae veteris et sincerae, Hannoveriae*, 1613., mely utóbbi a nagyapponyi könyvtár ritkasága.⁶⁵ De nem hiányoznak hazai történetíróink: Katona, Pray, Cornides, Istvánffy stb. művei sem. A magyar történelem szempontjából azonban ezeknél sokkal fontosabbak a XVIII. századi főúri könyvtárainkban fennmaradt történeti és művelődéstörténeti kútfők. Egy-egy nevesebb gyűjtőnk buzgalma ezen a téren sokszor felbecsülhetetlen értékeket mentett meg a pusztulástól. Az első

⁶³ Könyvkiáll. eml. 48. l. 161. sz.

⁶⁴ U. ott 20. l. 49. sz.

⁶⁵ Jambrekovich L.: A gr. Apponyiak nagyapponyi könyvtáráról. Magyar Könyvszemle 1925. 56—67. l.

hely itt is Széchényi Ferencet illeti meg, aki pl. valóságos ideges türelmetlenséggel sürgeti Kovachichot a Budai Krónika (1473) megszerzésére.⁶⁶ Ha valami érdekesebb magyar könyvről, ritkaságról hall, semmi költséget nem sajnál, hogy megszerezhesse. Egy alkalommal megfeddi Kovachichot, amiért az nem hajlandó sok pénzt adni egy becses könyvért. „Quare cor laceras, dum de Matthiae 1-mi decreto Anni 1475, et de alio Anni 1500-mi scribis? dum plena Tibi in coemendis his a me data fuit libertas. Miror hoc ego in Te, quem minus rara etiam quasi in proprium praejudicium non semel rapiebant, nisi hoc facias, quia mei causa agas, quod quidem omnia alia Occasione laudarem, si non ageretur de Hungarica Litteratura.”⁶⁷ Ha nem is érdekelték mindegyik gyűjtőnket olyan mindenekfelett való módon a hazai vonatkozású történeti források, mint Széchényi Ferencet, sokszor, talán akaratlanul, őrzőivé váltak igen becses régiségeinknek. Így pl. az Illésházyak, akiknek dubnicai könyvtárában maradt fenn az 1480-ból való Dubniczi krónika⁶⁸ (jelenleg a Nemzeti Múzeumban). Ugyancsak az Illésházyak könyvtárával került a Nemzeti Múzeumba Galeottinak Mátyásról írt igen érdekes kéziratos munkája a XV. sz. végéről: De Egregie sapienter iocose dictis ac factis Serenissimi Regis Mathiae etc.⁶⁹ A marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban maradt fenn I. Rákóczy György diariuma 1633-ból, és Apaffy Mihály fejedelem Vehiculum vitae-je, mindkettő sajátkezű írással.⁷⁰

A felvilágosodás korában utat törő természettudományos gondolkodás a bontakozó *természettudományok* sok jellemző termékét is eljuttatta főuraink könyvtárába. Sok példa helyett elég itt egyetlen igen becses csillagászati kéziratra hivatkoznunk: a keszthelyi Festetics-könyvtár őrizte meg számunkra

⁶⁶ Kollányi F. i. m.

⁶⁷ Közli Sebestyén Gy.: Gr. Széchényi Ferenc levelezése könyvtári ügyekben. (Magyar Könyvszemle 1891. 176—198. l.)

⁶⁸ Könyvkiáll. eml. 38. l. 117. sz.

⁶⁹ U. ott. 40. l. 122. sz.

⁷⁰ Magyar Minerva, V. 387. l.

a híres Joannes Regiomontanus csillagásznak budai naptárát a XV. századból Ephemerides Budenses címen.^{70a}

A felvilágosodás szellemiségének arisztokratáink körében való nagy elterjedésére, bámulatos hódító erejére azonban a legjellemzőbb a *politikai, társadalomtudományi*, jellegzetesen felvilágosodott szellemű, szabadkőműves, sőt forradalmi könyvek, pamphletok, folyóiratok, újságok megléte főuraink könyvtárában. Ennek az irodalomnak főleg nagy tömege és korlátokat elsöprő lendülete adja meg a súlyát, nem termékeinek ritka szép kiállítása vagy tartalmuk nemessége. Különleges értékes kiadásokat, bibliofil unikumokat bajos lenne itt felsorolni; elég, ha megemlítjük, hogy a század nagy filozófusai, vezető gondolkodói közül Montesquieu, Rousseau, Voltaire, Diderot, D'Alembert, D'Holbach, Helvetius művei, a Grande Encyclopédie kötetei egy főúri könyvtárunkból sem hiányzanak.⁷¹ Ez az irodalom elsősorban francianyelvű, főuraink közvetlenül a forrásból merítik a „siècle de la lumière“ mindent megmozgató eszméit. De érdeklődnek a *francia* szellemiség egyéb termékei, különösen a XVII—XVIII. századi *szépirodalom* iránt is. Kétségtelenül a francia munkák adják XVIII. századi főúri gyűjteményeink zömét. „Az e (XVIII.) században alapított könyvtáraknak francia anyaga oly jelentős, hogy a könyvtárainkban mostan meglévő francia könyvanyagot tekintve, legnagyobb számmal a XVIII. századi francia irodalom van benne képviselve, úgy, hogy a XVIII. század francia irodalmának történetére vonatkozó kutatás a magyar könyvtárakban is elegendő anyagot találhat.“⁷² De megtaláljuk a német, angol, sőt olasz irodalom termékeit is, eredetiben vagy fordításban: Wieland, Klopstock, Herder stb. műveit, Young Éjtszakáit, Ariosto Orlando Furiosóját stb.

Itt kell megemlékeznünk az *ókori klasszikusok műveinek* csoportjáról, bár az szépirodalom mellett más jellegű munkákat is tartalmaz. Főuraink érdeklődése igen nagy a

^{70a} Könyvkiáll. eml. 46. l. 154. sz.

⁷¹ Erre vonatkozólag sok példa Eckhardt S. A francia forradalom stb. c. művében.

⁷² Baranyai Z. i. m. 58. l.

görög és római írók iránt. Már a szakok felsorolásában a „classici“ első helye mutatja, mekkora szerep jutott számukra főnemeseink gyűjteményeiben. A legnagyobb főúri könyvtárakban, így Széchényi gyűjteményében, a Teleki-tékában, a nagyapponyi könyvtárban, Ráday könyvei között úgyszólván hiánytalanul megtaláljuk az antik világ minden íróját. Igen sok megvan belőlük már régi kéziratos másolatban is, így pl. Tacitus *Annales*eit tartalmazza a marosvásárhelyi egyetlen Corvin kódex;⁷³ Cicero *De Oratore*⁷⁴ c. műve az Illésházyak kéziratgyűjteményéből került a Nemzeti Múzeumba; másik munkája: *Ciceronis Tusculanorum Quaestionum Libri ad Brutum* szintén megvan kéziratban az Országos Széchényi Könyvtárban.⁷⁵ Igen sok a klasszikus auctor a gyönyörű ősnymtatványok között is. Ilyen pl. Teleki katalogusában az „editio princeps rarissima“-val jelölt Seneca-kötet⁷⁶ 1481-ből, vagy ugyancsak ott Aesopus meséinek igen ritka, 1505-i kiadása.⁷⁷ Gyakori a klasszikus írók műveinek kétnyelvű és magyarázatokkal ellátott formája, amilyen pl. egy XI. századból való Vergilius-kézirat a Nemzeti Múzeumban^{77a} és egy igen kedves francia Ovidius-fordítás a XVI. századból, melyet Csáky gróf könyvtára őrzött meg számunkra.⁷⁸ Monfaucons „*L'antiquité expliquée et représentée en figures*“ c. műve igen kedvelt olvasmány lehetett. Megtaláljuk Bruckenthal könyvtárában s a nagyapponyi könyvtárban is. A klasszikus auctorok különböző kiadásainak szinte kábító gazdagságát tartalmazza gróf Reviczky Károly külföldre került könyvtárának katalogusa. Elég, ha megemlítjük, hogy Homeros munkáinak nem kevesebb, mint 52 kiadása volt meg benne.⁷⁹ Midőn Kazinczy 1817-ben ellátogat a Teleki-tékába, rövid lévén az idő, elsősorban a

⁷³ Könyvkiáll. eml. 84. l. 228. sz.

⁷⁴ U. ott. 51. l. 174. sz.

⁷⁵ U. ott.

⁷⁶ Pars III. 409. l.

⁷⁷ Pars I.

^{77a} Könyvkiáll. eml. 104. l. 260. sz.

⁷⁸ Eckhardt S. i. m. 5. l.

⁷⁹ Catalogue de la bibliothèque du Comte de Rewiczky, Contenant les auteurs classiques grecs et latins etc. Berolini, 1794.

görög és római írók műveit nézi meg, „vagy legelső, vagy az újabb időkben Királyi pompával készült Kiadásait, mellyek itt igen nagy sokaságban állanak.“⁸⁰

A külföldi irodalom kétségtelenül gazdagabban van képviselve XVIII. századi főúri könyvtárainkban, mint a magyar. De *magyar irodalomtörténeti* szempontból mégis nagyobb jelentőségűek e könyvtárak a főpapi gyűjteményeknél. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a túlsúlyban lévő idegennyelvű munkák egy része is magyar szerzőktől ered, s valóban, az egykorú magyar szerzők latinnyelvű történeti s egyéb tudományos műveit fel is leljük majdnem mindenütt. Igen sok XVIII. századi magyar szerző ajándékozza meg bőkezű mecénását szerény munkájával. De sok becses magyarnyelvű nyomtatvány is található e gyűjteményekben; a régi magyar könyveknek később, a XIX. században rendszeressé váló gyűjtése már ekkor igen sok könyvgyűjtőnket vonzza. Széchényin kívül, aki, mint tudjuk, 1788 után jóformán kizárólag hazai vonatkozású és magyar könyveket gyűjtött, gr. Teleki Sámuelné Iktári Bethlen Zsuzsánna gyűjtött magának külön magyar könyvtárat.⁸¹ Gróf Széki Teleki Józsefné „Árva“ Bethlen Kata magyar könyveinek „lajstroma“ is elárulja tulajdonosuk vonzalmát a magyar művek iránt, de igen sok kincset rejt a magyarnyelvű irodalom szempontjából gr. Ráday Gedeon péceli gyűjteménye, a nagyapponyi Apponyi-, a keszthelyi Festetics-, a radványi Radvánszky-könyvtár, sőt a nagyszebeni Bruckenthal-múzeum is, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Az *Országos Széchényi-Könyvtár*, amely a sokféle hagyományozás, adomány, vásárlás révén rendkívül gazdag tárháza lett legbecsesebb könyvészeti értékeinknek, így a gyönyörű Corvináknak, a becses nyelvemlékeket őrző kódexeknek, a Hartvik-legendának, az első magyar nyomdai terméknek; a Budai Chronicának stb., e közismert kincsek mellett igen sok ritkaságot, unikumot őrzött meg számunkra. Széchényi gyűjtői érdemét hirdeti: Sylvester János Uj Testamentumának igen

⁸⁰ Tudományos Gyűjtemény 1817. VII. 3–8. l.

⁸¹ Könyveinek jegyzéke Teleki Sámuel katalógusának IV. kötetében.

ritka, bécsi kiadása 1574-ből (RMK. I. 98); Pécsi Lukácsnak Szt. Ágoston fordítása 1591-ből (RMK. I. 294); egy ritka XVI. századi bártfai nyomtatvány: Dézsi András: Historia az ifiv Thobiasnak az Raphael Angyallal valo utra eredesereol... stb. (RMK. I. 317) s a galgóczi nyomda⁸² két unikuma: Sibolti Demeter Vigasztaló könyvecskéje 1584-ből (RMK. I. 208) és hozzákötve Sibolti Demeter Lelki Hartz-a ugyanabból az évből (RMK. I. 209). Ugyancsak a XVI. századból származik Széchényi gyűjtésének néhány érdekes unikuma: Ormpruszt Kristóf: Gonosz azzony embereknek erkelchekroel vallo Oenek... stb. Bécs. Hangjegyekkel! (RMK. I. 322); Salamon és Markalf históriájának bécsi (RMK. I. 365) és 1591-es monyorókeréki kiadás (RMK. I. 247); Pólyi István: Historia Az Iovenianus nevö Romai Csaszarnak, Isten ellen valo fölfuvalkodasarol... stb. a XVI. századból (RMK. I. 368). Széchényi Ferencnek köszönhetjük továbbá Balassa és Rimai Istenes énekei pozsonyi 1676-os kiadásának egyetlen példányát, Zrinyi Török Áfiumának 1705-ös igen ritka kiadását (RMK. I. 1710), Benitzky Péter Magyar Ritmusainak 1692-es lőcsei kiadását (RMK. I. 1427). Széchényi, katalogusának tanúsága szerint, megszerezte Zrinyi Szigeti veszedelmének bécsi, 1651-es kiadását (RMK. I. 842); Heltai Gáspár Cancionalejének egyes részei is megtalálhatók nála (RMK. I. 112), úgyszintén Károli Péter műve: Az apostoli Credonak avagy Vallasnak igaz Magiarazattia... stb. Debrecen, 1584 (RMK. I. 206) 3 példányban; Heltai Gáspár Vigasztaló Könyvetskéje Sicz. 1593 (RMK. I. 271), és Száz fabulája 1596-ból (RMK. I. 285); Calepinus (Ambrosius) szótára 1594-ből (RMK. I. 277), Ilosvai Péter „Ptolomeus“-ról szóló históriájának XVI. századi kiadása (RMK. I. 363). Az Fortunatus-ról való szép história XVI. századból való egyetlen ép példányát is Széchényi könyvtára őrizte meg számunkra (RMK. I. 343).

Régi magyar könyvekben való gazdagság szempontjából második helyre talán a *marosvásárhelyi Teleki-könyvtár*at tehetjük a főúri gyűjtemények között. E könyvtár — melynek

⁸² L. Könyvkiállítási emlék. 148. l.

alapítója, gróf Teleki Sámuel, először adta ki Janus Pannonius költeményeit: Jani Pannonii Poemata, Utrecht, 1784 — igen sok becses unikumot, ritkaságot őrzött meg számunkra. Így a többi között Batizi András Kereztyeni tudomanrul való koenyveczke-jének egyetlen ép és igen szép példányát (RMK. I. 23); Melius Péter Catekizmusának 1562-i egyetlen és (A kísértet és a bűnös ember párbeszéde és különféle könyörgések) Debrecen, 1562. (RMK. I. 50) c. mű ugyancsak egyetlen példányát, Ráskai Gáspár Vitéz Francisko-ról szóló széphistóriáját, mely szintén unikum (RMK. I. 157). Igen érdekes unikumai továbbá: Gyöngyösi Chrysostomus János: Arany Giapjubul Ekesítettet Ruha, a Dueczioeendoe Leleknek. Lőcse, 1665 (RMK. I. 1024); Eszéki István: Rythmusokkal való Szent Beszelgetes, ... stb. Kolozsvár, 1669 (RMK. I. 1086); Szent-Mártoni Bodó János: Historia Az Maria Magdolnanak Sok bueneiboel való... kegyes megtéréseroel. Lőcse, 1683 (RMK. I. 1311). Különös, hogy a sok Balassa-kiadás közül egyetlen egy sem szerepel Teleki könyvtárában, viszont Zrinyi Szigeti veszedelmét (RMK. I. 842) megtaláljuk.

Bár „*Arva Bethlen Kata*“ könyvtára, sajnos, elpusztult 1849-ben, könyvjegyzékéből láthatjuk, milyen sok értéket tartalmazott a magyarnyelvű irodalom szempontjából. Így pl. tudomást szerzünk négy olyan könyvről, mely csak nála szerepelt:⁸³ Evangeliumok és Epistolák... Szeben, 1595. (RMK. I. 296), Győzedelmeskedő fegyver... stb. 1673-ból, Tatárok rabságokban nyomorgó magyarok énekek... (XVII. sz.) és Gyulai Ferentz: Ur felett való akciók, 1703. Úgyszintén megvoltak könyvtárában Alvinci Péternek Egy tetetes, neve vesztett Pápista embertoel... küldetett szines öt Levelekre... való Feleleti. Debrecen, 1609; Székely István: Keresztyénség fundamentomáról való rövid Tanuság, Krakko, 1544; Székely István: Istenes énekek. Krakko, 1538; Farkas András: Cronica de introductione Scyttarum in Ungariam et Iudeorum de Aegypto (Krakkó, 1538), melyet Cornides lemásolt s jelenleg a Tudományos Akadémia könyvtára őriz; Gálszécsi István: A Keresz-

⁸³ Lukinich I.—Köblös Z.: Gróf Bethlen Kata könyveinek lajstroma. (Erdélyi Múzeum 1907. 29—48. l.)

tyéni Tudományról való rövid Könyvecske. Krakko, 1538; ezekből sincs ma már egyetlen példány sem.

A *keszthelyi Festetics-könyvtár* is igen fontos szerepet tölt be magyarnyelvű irodalmunk szempontjából. Két híres kódexe: a Festetich-kódex, mely Kinizsiné Magyar Benigna imádságos könyvet tartalmazza, 1494-ből⁸⁴ és a Keszthelyi-kódex 1522-ből⁸⁵ a könyvtár legnagyobb büszkeségei, de bővelkedik unikumokban is. Így pl. Huszár Dávid: „A kerestyen Hitroel Valo Tudomannac Roevid Kerdesekben foglaltatott Sommaia“ pápai 1577-i kiadásának egyetlen ép példánya (RMK. I. 137); Magyar István: Az iol es boldogul valo meghalasnak tudomanyaul irattatott kézbéli koenyvetske. Sárvár, 1600 (RMK. I. 315) bár csonka, de egyetlen fennmaradt példánya; Göncz Miklós (Pálházi): A Gyermetskék Credoja. Keresztur, 1615 egyetlen ép példánya (RMK. I. 456) mind a Festeticsek gyűjtő buzgalmát hirdetik. Ez a gyűjtemény őrzött meg számunkra egy másik unikumot is: az Euryalus és Lucretia egyik XVI. századi kiadását (RMK. I. 361). Megtaláljuk itt a reformáció és ellenreformáció századainak sok hitvitázó munkája között Magyar István művét Az országokban való sok romlásoknak okairól... stb. 1602-es kiadásban (RMK. I. 379) s az erre írt Felelet-et Pázmány tollából. Nagyszombat, 1605 (RMK. I. 385). Eszterházi Tamásnak Az Igaz Aniaszentegyhazrol... stb. c. műve (RMK. I. 378) az itt található kívül még csak két helyen (a szombathelyi szemináriumban és a Radvánszky-könyvtárban) van meg ép példányban. Helyet kapott itt Bornemisza Péter prédikációinak elég ritka detrekői 1579-es kiadása is (RMK. I. 153); úgyszintén Beythe István Fő Innep Napocra Valo Epistolak magyarázaty... stb. c. műve, Német-Újvár, 1584 (RMK. I. 214), melynek még egy ilyen ép példánya csak a pesti egyetemi könyvtárban található. Érdekességei még Festetich gyűjteményének: az Eszterházi Tamás és Kürti István által fordított Az igaz Anyaszentegyházról... c. mű (szerzője Hunnius Egyed) (RMK. I. 1470); Kéri Sámuel. Keresztyn Senecaja (RMK. I. 882) stb.

⁸⁴ Könyvkiáll. eml. 24. l. 65. sz.

⁸⁵ U. ott 29. l. 87. sz.

A csurgói Perényi-könyvtár ránkmaradt kéziratok katalógusából: Catalogus Librorum Bibliothecae Illustrissimi Domini Emerici L. B. de Perény, Conscriptus in Csurgó Anno 1818. Mense Septembri⁸⁶ kiemelhetjük mint aránylag ritkán található régi magyar könyveket: Valkai Genealogia historica Regum Hungariae... Az az. Az Magyar Királyoknac eredetéről és nemzetségekről való szép Historia... stb. Kolozsvár, 1581 (RMK. I. 121); (Sámbár Mátyás) Harom idvesseges kérdés... stb. Nagyszombat, 1690 (RMK. I. 1396) és Eszterházy Pál Mennyei Korona az az Az egész Világon lévő Csudálatos Boldogságos Szüz Kepeinek röviden föltett Eredeti... stb. H. n. 1696. (RMK. I. 1496) c. művét.

Szintén XVIII. századi főúri gyűjteményben, a báró Radvánszky-család radványi könyvtárában maradt fenn Balassa Bálint szerelmes énekeinek egyetlen kéziratos példánya.⁸⁷ Ugyancsak itt kellett meglennie Rimai és Balassa versei lőcsei 1604-es kiadásának (RMK. I. 391); ezeket Radvánszky László 1750-i katalógusa még felsorolja, Szabó Károly azonban már nem találta meg őket. Gyöngyösi István Charikleia-ja mely igen sok könyvtárban megtalálható, itt is megvan. (RMK. I. 1564). Természetesen a fősúly e gyűjteményben is a vallásos művekre esik. Így megtalálható itt Pázmánynak Kempis-fordítása (RMK. I. 1613); Zvonarics Imre és Nagy Benedek: Pazman Peter pironsgai (RMK. I. 457); Göncz Miklós (Pálházi) Az Ur Vachorairol... stb. (RMK. I. 441) és Eszterházy Tamás említett munkájának (RMK. I. 378) ép példánya. Érdekességei e könyvtárnak: Forró Pál (Háportoni) műve: Quintus Curtius Nagy Sándor históriájának fordítása (RMK. I. 485); Hoffmann Pál „Péczi Poespock, és Esztergami Ersek“ prédikációi (RMK. I. 868); Pethő Gergely Krónikája (RMK. I. 955) és Polgári Gáspár Mérges Golyóbisa (RMK. I. 1722).

De a buzgó szász „gubernator“, br. Bruckenthal Sámuel

⁸⁶ Ismerteti Rexa D.: A csurgói báró Perényi könyvtár. (Közlemények Dunántúl történetéhez. Székesfehérvár, 1911. I. évf. 37—39. l.)

⁸⁷ Könyvkiáll. eml. 33. l. 105. sz.

könyvtárában is találunk egypár becses régi magyar könyvet, hazai nyomtatványt, köztük mint unikumot a *Janua linguarum bilingvis-t*, Várad, 1654 (RMK. I. 899). Megtaláljuk itt Székely István Zsoltárait, Krakkó, 1548-ból (RMK. I. 19); Basilius István *Az Apostoli Credonac Roevid Magyarazattya-t*, Gyulafehérvár, 1568 (RMK. I. 66); Házi János Mahumet Propheta c. elég ritka könyvét (RMK. I. 556); Pernyeszi Zsigmond (Osztopányi) *A' Kegyes Léleknek, lelki vigasztalást szerzoe Idvesség Paißsa c. szintén ritka művét* (RMK. I. 1195) és a Szabó Károly Régi Magyar Könyvtára II. kötetében felsorolt számos munkát (20, 21, 28, 33, 36, 40, 41, 111, 114, 115, 116, 225, 251, 520, 770), köztük, mint egyedül itt említettek: Scuarcialupus (Marcellus) *De Coeli Ardore... stb. c. könyvét* (RMK. II. 167) és egy *Pest- Artzney (Geistliche) c. igen érdekes XVIII. századi nyomtatványt* (RMK. II. 2413). A brassói nyomda igen ritka példányaiból megemlítjük Honter Jánosnak *Epitome... stb. c. művét* 1541-ből (RMK. II. 24), s. ugyancsak Honter Jánosnak *Divi Aurelii Haereson Catalogusát* 1539-ből (RMK. II. 16).

Becsés unikumként őrizte meg számunkra a *gernyeszei Teleki-könyvtár*⁸⁸ Pázmány Péter: ... *Alvinczi Peter Vramhoz Iratot eot szep level-ét* 1609-ből (RMK. I. 416),⁸⁹ egy igen érdekes *Lelki Temjenezoe c. nyomtatványt* (RMK. I. 785); Enyedi Molnár János: *Az Isten ígéreteinek felnyitott Arany Banyaja... (RMK. I. 1027) c. művét* és Péczeli Király Imre *Cathechismusát* (RMK. I. 653), továbbá mint egyetlen ép példányt Komáromi Csipkés György *Az Iudiciaria Astrologiarol c. művét* (RMK. I. 1023).

Heltai Gáspár *Cancionale-jának kolozsvári 1574-es kiadása* ép példányban a *Ráday-könyvtárban* található. Hasonló ép példánya egyedül csak a Tudományos Akadémia könyvtárában lelhető, a Széchényi-könyvtárban lévő csonka (RMK. I. 112). E nagyhírű XVIII. századi gyűjtemény szintén sok kincset tartalmaz a magyarnyelvű irodalom szempontjából is. Így itt található: Valkai András *Cronicája* 1573-ból (RMK. I. 94);

⁸⁸ A kastélyról ír Bíró József: *A gernyeszei Teleki kastély*. Budapest, 1938.

⁸⁹ Jelenleg az Erdélyi Múzeumban.

Bornemisza Peter Enekec háromrendbe... stb. 1582 (RMK. I. 195).

Ez a rövid felsorolás is világos képet adhat főuraink meleg érdeklődéséről a régi magyar nyomtatványok iránt. Ezért nem állhat meg teljes mértékben az a vád, mellyel oly sokszor illetik XVIII. századi főurainkat, hogy t. i. a külföldi műveltség, idegen szellem hordozói. Ha nem is olvasták olyan buzgalommal a magyarnyelvű szépirodalmi termékeket, mint a külföldi műveket, sok fényes könyvtáruk mégis igen fontos lelőhelye a magyar irodalomtörténeti kutatás nélkülözhetetlen kútforrásoknak. Könyvanyaguk egészét tekintve pedig az adja meg e gyűjtemények nagy művelődéstörténeti jelentőségét, hogy híven tükrözik e század magyar arisztokráciájának európai színvonalon álló műveltségét, a tudományok és művészetek pártolásához szükséges őszinte lelkesedést, a valódi értékek kiválasztásában tanúsított kifinomodott műértő ízlést.

IV.

Egyéb magánkönyvtárak.

A XVIII. századi magyarországi könyvtártörténetnek kétségtelenül a főpapi és főúri gyűjtemények adják meg a fényt és ragyogást, de színeinek gazdagításához hozzájárulnak, s nem utolsó sorban, egyéb magánkönyvtáraink is. Ezek a tudósok, írók, műveltebb köznemesek és polgárok által összegyűjtött, sokszor alig egypár munkából álló könyvtárak sem terjedelemre, sem pompára nézve nem versenyezhetnek a felsőbb társadalmi rétegek gyűjteményeivel. Fontosságukat mégsem szabad lebecsülnünk: ezek a köznemesi és polgári könyvtárak jelentik ugyanis a művelt magyar középosztály megszületését.

A köznemesség műveltségi képe a kortársak szemében meglehetősen sötét színezetű. Akár Mikest hallgatjuk a század elejéről, akár Kármánt a század végéről,¹ mindenképen csak azt a véleményt halljuk, hogy nemes ifjaink mindennel inkább foglalkoznak, mint a tudománnyal, s elvégezvén iskolájukat, „könyveiket félredobják“, többé nem olvasnak. Ez a vád a műveletlen magyar köznemesről még Petőfi ajkáról is elhangzik: „Nem írok, nem olvasok, Én magyar nemes vagyok!“ — és sajnos, nagy általánosságban meg is állja a helyét. Sokféle tényező játszik közre abban, hogy a falusi kúriák pipázgató urait parlagiassággal vádolhatjuk: a vidéki magyarnak aránylag kisebb érzéke a tudományok iránt, a vitézi virtus elsőbbségéről alkotott felfogása, kényelemszeretete, életmódja gazdál-

¹ Kornis Gy.: A magyar művelődés eszményei. 1777—1848. Bp. (1927) I. k.

kodás és pereskedések közt, az iskolai nevelés hibái stb. De része van köznemeseink elmaradottságában a XVIII. század sajátos szellemiségének, a barokk és felvilágosodás idegen eredetű műveltségének is. Korábban, még a XVII. század folyamán is egy-egy nagyúr udvarában, a familiáris-szervezet keretében sajátította el a nemes ifjú a szokásos műveltséget; aztán belesodródott a török háborúba, s itt járta ki a „vitézlő élet iskoláját“. A XVIII. században végre felvirrad a béke korszaka, most már a kard mellett a könyv is elnyerhetné megillető helyét a köznemesség életében. De a rendek továbbra is féltett előjoguknak tekintik a haza megvédését s ennek megfelelően a kardforgató virtus marad férfiúi ideáljuk. Ezen az sem változtat, hogy az állandó hadsereg korszakában az államhatalom egyre kisebb mértékben veszi igénybe a köznemesség vitézi erényeit. Talál azért még magának foglalatosságot a vidéki nemes, nem kell a tudományok és művészetek ápolásához folyamodnia. Az elpusztult s csak lassankint regenerálódó országban különben is csak fokról-fokra fejlődhetik ki a magasabb kultúrjavak szeretete és megbecsülése. Az ország újjáépítésében a köznemes is résztvesz a maga módján, most már többet tud törődni a gazdálkodással, s ezzel lassankint lerakja a kultúrzsükségletek eljövendő fokozott kielégítésének anyagi alapját. Egyelőre azonban a gazdálkodás mellett csaknem minden idejét, érdeklődését és anyagi erejét azok a perek kötik le, melyekbe a bonyolult örökösödési jog és a török alól felszabadult területek bizonytalan birtokjogi viszonyai következtében keveredett. A magyar nemzet, melyet elsősorban ez a legszélesebb réteg, a köznemesség képvisel, ezóta nevezhető több-kevesebb joggal jogász-nemzetnek s a nemes ember fiskális-műveltségűnek. Az egyoldalú műveltség, amelyet a nemzetközi kultúrájú jezsuiták vagy a protestánsok iskoláiban sajátít el, elsősorban latin tudás s arra jó, hogy a Tripartitumot olvashassa és megérthesse. Ennek megfelelően, ha egyáltalán könyvszerzésre gondol, alig tart egyebet kúriájában néhány klasszikus írónál s főképp Werbőczy és a Corpus Juris különböző kiadásainál.

Így süpped bele lassankint a Bécsbe tóduló főuraktól

magára hagyatott köznemes a szűk látókörű, igénytelen vidéki élet egyhangúságába. Nagyúri várak és familiáris szervezet nincsenek többé, az újonnan épülő főúri kastélyok immár nem gyülekezőhelyei s nevelő otthonai a nemes ifjúságnak, hanem egészen más, ellentétes életforma letéteményesei, cifra pompájukra idegenkedve tekint a nemesi kúriák fia. A köznemesiség szemében hatványozottan idegen s ellenkezésre talál az a gondolkodás, amit a Bécsben, vagy egyebütt külföldön nevelődött arisztokrácia főleg a század második felében igyekszik magyar talajba ültetni. Vele szemben a nemesség széles rétege a konzervatív-maradiak pártját alkotja s inkább semmit sem olvas, mintsem azt a sok „frantziát“, amit főuraink és haladó szellemű műveltjeink hozatnak garmadával. Nem is igen jártos a nyugati nyelvekben, s ha valamit, akkor csak latin és magyar nyelven olvas. Jellemző, hogy nálunk még a felvilágosodás legelterjedtebb szellemi termékeinek egyikét-másikat is lefordítják magyarra, sőt latinra is, amire másutt aligha van példa.² A könyvkultúra nagyobb mértékű elterjedésének korszakában azonban francia s német a felvilágosodás termékeinek uralkodó nyelve, a magyarnyelvű könyv még igen kevés. Ez is hozzájárul ahhoz, hogy köznemességünk könyvgyűjtő hajlama szűk térre szorítkozik. Nem csodálkozhatunk tehát azon, ha a vidéki nemesi kúriákban nem tudunk nagyszabású könyvtárakat felfedezni. Ez azonban még nem jelenti azt, mintha a XVIII. századi Magyarországon említésreméltó magánkönyvtárakat az egyházi és világi arisztokrácia körein kívül hiába is keresnénk. Ellenkezőleg, erre a korszakra éppen az jellemző, hogy most már a társadalom középső, szélesebb rétegének egy-egy kiemelkedő képviselője is bekapcsolódik a könyvgyűjtés kultúrfeladatába. Elsősorban külföldet járt, nagyműveltségű tudósaink, íróink, s kisebb részben a felvilágosodás szellemétől áthatott, írói hajlamú köznemesek és haladni vágyó polgáraink azok, akiknek gyűjteménye, mint egy-egy érdekes típus, joggal kér méltó helyet a magyarországi könyvtárak történetében.

² Eckhardt S.: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Budapest, (1924) 40. és 113. l.

Az előző századokhoz viszonyítva kétségtelenül új jelenséggel állunk itt szemben. A XVI. és XVII. századból alig egy-két adatunk van rá, hogy a főpapokon és főurakon kívül a kisebb pénzü, alacsonyabb rendű társadalmi rétegek tagjai is gondoltak arra, hogy könyveket vásároljanak, olvassák és megőrizték azokat. Még a XVIII. század első évtizedeiben, a barokk-korszakban is ritka jelenség ez. Az igazi olvasási kedvet, sőt a valóságos „Leswuth“-ot a felvilágosodás szelleme ébreszti fel az emberekben s ha a sok, nyomtatásban is megjelent katalogusra vagy nagy közkönyvtárainkba beolvadt kisebb gyűjteményekre, polgáremlékek nyilvános „olvasókabinetjeire“ gondolunk, meg kell állapítanunk: a XVIII. század hozza meg azt a gondolatot, hogy a könyvgyűjtést nem tekintik többé egyes felsőbb osztályok kiváltságának. A könyvgyűjtésnek széles körben való elterjedése, az, hogy ma már minden művelt középosztálybeli család otthonában van többé-kevésbé értékes s néha igen tekintélyes terjedelmű könyvtár, ez a XIX. század érdeme, de e jelenségnek csiréit a XVIII. században kell keresnünk.

Magánkönyvtáraink között főpapjaink és főuraink után az első hely *tudósaink* gyűjteményeit illeti meg. XVIII. századi tudományos irodalmunk igen magas színvonalú. Különösen történetírásunk vesz nagy lendületet ebben a korban, de egyéb tudományos műveink is, bár nagyrészt latinnyelvűek, a magyar géniusz mind jobban erősödő kibontakozását hirdetik. Tudósaink nagyműveltségű férfiak, legnagyobbbrészt külföldön tanult emberek. Az idegen műveltség hatása itt is igen számottevő s a külföldi példák ösztönző befolyása tagadhatatlan. Az elpusztult s kultúrájában csak lassankint újjáéledő magyar földről külföldi egyetemekre, kollégiumokba került, ott tanuló ifjak tudják csak teljes mértékben átérezni a könyvtárak fontosságát, ők látják meg bennük minden tudományos kutatás elengedhetetlen feltételét. Külföldön, századokon át zavartalan könyvkultúra légkörében nevelkedve ők ismerik fel valójában a könyvtárak igazi tudománymentő szerepét.³

³ Fitz J.: A könyvtár gyűjtőköre. (Magyar Könyvszemle, 1937.)

Tudósaink jelentősége kettős a magyarországi könyvtárügy történetében. Egyrészt, mint segítőtársak s részben irányítók is, bizonyos mértékben ők befolyásolják főpapjainkat és főurainkat könyvtárunk kialakításában. Koller József pl., a pécsi egyházmegye történetírója, Klimó püspök könyvtárosa, nagy buzgalommal dolgozik azon, hogy a püspöki könyvtár, különösen történeti művekben, páratlan gazdagságra tegyen szert. Anynyira szívén viseli a püspöki könyvtár sorsát, hogy Klimó halála után sem szűnik meg azt gyarapítani. Széchényi Ferencnek hasonló segítőtársa akad Kovachich Márton Györgyben. Ez a nagyműveltségű, alapos képzettségű tudós, mint kettejük levelezéséből kitűnik,⁴ határozott irányt szabott Széchényi gyűjtésének. Mint már említettük, ő bízta a grófot, hogy a magyar vonatkozású könyvek megszerzésére fektesse a fősúlyt. Gr. Ráday Gedeonról is tudjuk, mennyire igénybe vette korabeli nagy tudósaink segítségét könyvtára kiépítésében. Árva Bethlen Kata bibliothékájának sok értékes könyve, a tulajdonosnő buzgalma mellett, kétségtelenül a könyvszerzésben igen járatos Bod Péter hozzáértéséről tanúskodik. Ezek a kiragadott példák talán eléggé illusztrálják azt a megállapításunkat, hogy XVIII. századi nagy könyvtáraink létrejöttében igen fontos szerep jut szakavatott tudósainknak.

De a magyar könyvtárügy fejlesztése érdekében kifejtett jelentős munkásságukról tanúskodnak másrészt saját gyűjteményeik is. Mint már mondtuk, minden tudományos munkának első és legfontosabb eszköze a jól felszerelt könyvtár. Természetes tehát, hogy tudósaink igyekeztek megszerezni maguknak legalább is azokat a könyveket, amelyekre tudományos kutatásaik közben szükségük volt. Akkoriban még aránylag igen kevés nagy könyvtár anyaga volt szélesebb körök részére hozzáférhető, több nehézségbe ütközött a szükséges könyvekhez való hozzájutás, mint manapság, a mérhetetlenre szaporodott tudományos irodalom korszakában. A tudomány barátainak tehát kénytelen-kelletlen az érdeklődési körükbe vágó könyvek megszerzéséhez kellett folyamodniok. De nemcsak a kényszerű-

⁴ Kollányi F. i. m.

ség vezette őket ebben, hanem a hajlam is. A könyvekkel való foglalkozással együtt jár a könyvek szeretete is. Tudósaink beléptek a könyvgyűjtők sorába s bár nem nagy terjedelmű, de igen becses gyűjteményekkel gazdagították hazai könyvtáraink anyagát. E nagyértékű könyvgyűjtemények ugyanis tulajdonosuk halála után rendszerint eladásra kerültek. Az örökösöknek többnyire nem volt meg az anyagi lehetőségük arra, hogy a magas színvonalon álló könyvtárat fenntartsák és gyarapítsák. Ők a könyveket vagyontárgynak tekintették s meg is találták a módot kellő értékesítésükre, minthogy gazdag műgyűjtőink igen nagy érdeklődéssel fordultak az árverésre kerülő könyvtárak felé. Így került pl. a magyar szempontból legnagyobb jelentőségű XVIII. századi magánkönyvtár, *Cornides Dániel*é, gróf Teleki József birtokába s ezáltal a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárába. A nagy hírű tudósnek, *Bél Mátyásnak* különösen kéziratai révén igen nagy értéket képviselő gyűjteménye részben gróf Ráday Gedeon péceli kastélyában, részben a bécsi könyvtárigazgató, *Kollár Ádám* híres gyűjteményében talált helyet. Széchényi Ferenc gróf *Kovachich Márton György* becses könyvtárát és kéziratgyűjteményét vásárolta meg, de az „országos könyvtár“ ezenfelül még számos egykorú tudós és író könyveit is őrzi. Különösen oklevélgyűjteményének igen becses ritkaságai révén tűnik ki a XVIII. századi gyűjtők között *Dobai Székely Sámuel*. Az eperjesi „grammatikai osztály“ tanára, különösen 1753 után, „nyugalomba vonulása után, teljesen a tudományoknak, főleg a diplomatikai studiumoknak szentelte idejét és elsősorban okleveleket és érmekeket gyűjtött.“⁵ Becses kéziratai közül sokat vásárolt gróf Batthyány Ignác, de a híres, úgynevezett Nyírkállói-kódex is az ő gyűjteményéből került a pécsi püspöki könyvtárba. Az Egyetemi Könyvtár szintén nagy mértékben gazdagodott értékes XVIII. századi magánkönyvtárak beolvasztásával, illetve megvételével. Itt találjuk *Pray György* könyv- és kéziratgyűjteményét, *Lakics György* könyveit, a *Hevenessy*- és *Kaprinay*-féle kéziratosokat, *Trnka Vencel* orvos gyűjteményét stb. Sajnos, nem minden magán-

⁵ Szinnyei J.: Magyar írók élete és művei. XIII. 603. l.

gyűjteményünk került teljes egészében valamelyik nevesebb könyvtárunkba. Így pl. Bod Péter könyveinek sorsáról nem sokat tudunk. 1770-ben árverésre kerültek,⁶ egy részüket megvásárolta a debreceni ref. kollégium, de hogy a többivel mi lett, erre vonatkozólag nincs pontos adatunk.

Igen nagy segítségünkre vannak ezeknek az aukciókra került könyvtáraknak megítélésében a fennmaradt nyomtatott katalogusok. Így Cornides Dániel: *Clarissimi Danielis Cornides in Regia Universitate Hungarica quondam... professoris ac Bibliothecae custodis Bibliotheca Hungarica*. Pestini, 1792; Kollár Ádám: *Catalogus praestantissimorum librorum, necnon rarissimorum manuseriptorum Bibliothecae Kollariane*. Wien, 1783; Schmeizel Mártoné: *Catalogus scriptorum qui res Hungariae, Transilvaniae, Valachiae, Moldaviae, Croatiae, Dalmatiae, Vicinarumque regionum et Provinciarum illustrant et in bibliotheca Martini Schmeizel adservantur*. Halae, 1744. stb.⁷ Ezek a katalogusok többnyire tudományszakok szerint csoportosítva, alakjuk sorrendjében adják a könyveket. Enciklopédikus jellegű könyvtárak ezek is, megtaláljuk bennük a kor minden jelentősebb tudományos munkáját, s különösen a kéziratok között a hazai történelemre vonatkozó fontos és igen becses kutatások eredményeit. Bár sok tudósunk külföldön él, nagy érdeklődéssel fordul a magyarországi történelmi kútfők tanulmányozása felé. Így pl. Schmeizel Márton hallei egyetemi tanár leginkább Erdélyre vonatkozó történelmi tanulmányokat folytat s egy magyar történelmi könyvtár gyűjtésén fáradozik.⁸ Mint könyvtárjegyzékében írja: „Hazánk dicsősége emelésére én idegen földön munkát, költséget és éjjelezést nem sajnálván fáradoztam: kövessenek mások is!”⁹ Bél Mátyás, Kovachich Márton György, Pray György kéziratgyűjteményei is igen fontos kútfői a magyar történelemkutatásnak. Egy-

⁶ Dézsi L.: Bod Péter könyvtárának sorsa. (Magyar Könyvszemle 1895. 191—192. l.)

⁷ Lukinich I.: A magyar bibliográfiaírás első kísérletei. (Magyar Könyvszemle, 1925. 6—18. l.)

⁸ Szinnyei J.: Magyar írók élete és művei. XII. 458—459. l.

⁹ U. ott.

némely tudósunk könyvtárában már speciális gyűjtőkörrel is beszélhetünk, így pl. az Egyetemi könyvtárba került Trnka Vencel-féle gyűjtemény esetében. Ez az idegen származású orvosprofesszor főleg orvostudományi könyvek gyűjtésére szentelte idejét. Mint végrendeletében írja: „Enim vero moriens assevero, sancteque testor, id genus Collectionum Practicorum Auctorum, . . . quos ego 20 annorum, queis Professorem egi, spatio ex Gallia, Italia, Belgio, Alsatia et Universa Germania ingenti Studio, paribusque sumptibus pedetentim collegeram, et quae felicitas alteri forte non perinde obtinget . . . Bibliotheca haec vel ex eo se magnopere commendat, quod omnia Acta, quae praecise Medici argumenti sunt, in se absque ullo defectu complectatur, quorum nonnulla adquisitu hodie sunt difficillima.”¹⁰ Érdekes képet nyerünk ebből a könyvjegyzékből arra vonatkozólag, mi jelentette abban az időben az orvosi tudományos irodalmat. Fennmaradt katalogusa szerint körülbelül 1071 könyv volt birtokában, de sok köztük a kolligátum.

Egy másik igen érdekes képviselője XVIII. századi könyvgyűjtőinknek *Ribay György* evangélikus lelkész,¹¹ akinek könyvei a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárába kerültek. Szenvedélyes gyűjtő és vallásos protestáns lévén, főleg a II. József türelmi rendelete után fellendült protestáns irodalom termékeit igyekszik megszerezni. Még papi hivatását is elhanyagolja, csak hogy több időt szentelhessen a könyvek felkutatásának. Könyvtárának fő részét tót, cseh, szlovénnyelvű nyomtatványok alkotják, melyek között egypár unikum is található. Különösen becses könyvtárában az 1488-as kutnohorai s az 1488-as prágai Biblia.¹²

Bármennyire enciklopedikus jellegű is tehát általában XVIII. századi tudósaink, tanultabb papjaink műveltsége, nagy gonddal, fáradsággal, esetenként a csekélyebb anyagi eszközök ellenére is valóságos szenvedéllyel összegyűjtögetett

¹⁰ Catalogus librorum et actorum medicorum Wenceslai Trnka M. D. Pestini, 1796. Praef. VII. I.

¹¹ Szinnyei i. m. XI. 949. l.

¹² Havrán D.: Ribay könyvtára a Magyar Nemzeti Múzeumban. (Magyar Könyvszemle, 1902. 352—361. l.)

könyvtárak mégis színes és változatos képet nyujt s együttvéve híven tükrözi egy letűnt kor tudományos érdeklődését.

Tudós hajlamú könyvgyűjtők és a köznemesi rend képviselői között tulajdonképen nem lehet éles határvonalat húzni, hiszen legtöbb tudósunk a nemesi rend tagja. Mégis célszerű külön csoportban tárgyalni azokat a birtokos köznemeseket, akiknek könyvtára már nem annyira tudományszomjnak, mint inkább úri kedvtelésnek, felébredt olvasási kedvnek, vagy bizonyos fokú írói hajlamnak köszönheti létrejöttét. S itt hangsúlyoznunk kell azt, hogy köznemesi rendünk elmaradottsága nem olyan nagymértékű, mint amilyennek azt a kortársak festik, különösen a század vége felé közeledve nem. Van egy kimutatásunk a XVIII. századból, a címe: Régi könyvtárak Bács megyében. (D. Gy.)¹³ Ebből egész sereg tekintélyes könyvgyűjteményről szerzünk tudomást. Ha nincs is mindenünnen ilyen kimutatásunk, fel kell tennünk, hogy nemcsak Bács-megyében, de az ország többi vidékén is feltalálhatók XVIII. századi kisebb magánkönyvtárak nyomai. A vármegyei élet vezető embereiben, különösen a század vége felé, már igen erősen él a „pallérozódás“ vágya. A XIX. század elején a vármegyék körében talál buzgó támogatóra a nemzeti játékszín ügye; Aranka György, a marosvásárhelyi királyi tábla ülnöke, aki könyvtárát gr. Teleki Imrének, a hosszúfalusi könyvtár alapítójának szándékozott eladni,¹⁴ Erdélyi Nyelvmívelő Társaságot alapít; Kultsár István körülbelül 4000 kötetből álló könyvgyűjteményét felajánlja egy Komáromban létesítendő nyilvános könyvtár céljára.¹⁵ A „pallérozódással“ természetesen együtt jár a könyvek olvasása, gyűjtése, könyvtárak alapítása.

Köznemesek XVIII. századi könyvgyűjtő tevékenységét

¹³ A Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat évkönyve. 1898. XIV. II. és III. r.

¹⁴ Az eladásra von. l. gr. Teleki L.: Aranka György könyvtáráról. (Erdélyi Múzeum 1904. XXI. köt. 479—80. l.)

¹⁵ Alapy Gy.: Kultsár István és könyvtára. (Az alapító halálának és könyvtárának százados évfordulójára kiadja a Jókai Egyesület.) Komárom, 1911.

egy jellemző példán mutatjuk be: *Csépán Istvánnak* eddig még nem ismertetett jákói könyvtárán. Csépán nem volt sem tudós, sem író a szónak igazi, kifelé is megnyilvánuló értelmében, s így szép, ha nem is nagyterjedelmű könyvtára, bár ritkaságokat, különleges értékeket nem mutathat fel, anyagának változatosságával, jellemző darabjaival jó képet adhat egy felvilágosodás-korabeli vidéki nemes úr tudományos és irodalmi érdeklődéséről. Györgyfalvi Csépán István (kb. 1759—1830) régi zalamegyei birtokos család sarja. Atyja, Csépán János református prédikátor, a vas megyei Senyeházáról költözött Rév-Komáromba. Ez a megtelepedés két szempontból is figyelemreméltó. Azt jelenti, hogy egy köznemesi család a vidéki élet körülményei közül a nyugati műveltség terjedésének legfőbb hazai útvonala mentén városiasabb kultúra légkörébe kerül, s a tisztán agrár tevékenységet szellemi foglalkozással cseréli föl. Ez anyagi tekintetben s a kor rendi felfogása szerint tagadhatatlanul hanyatlás volt, de a szellemi művelődés szempontjából kétségtelen emelkedés, a környezet és a foglalkozás révén a könyvkultúrával hoz szoros érintkezésbe. Természetes tehát, hogy a családban János, a komáromi pap az első könyvgyűjtő. Elsősorban vallásos munkákat gyűjt, főleg református egyházi műveket; ezek a pompás bőrkötésű könyvek külső megjelenésükben és belső tartalmukban egyaránt a barokk-korszak ízlését és érdeklődését tanúsítják. De mutatja Csépán János szellemének rugalmasságát, hogy járatta a felvilágosodás korának magyarnyelvű folyóiratát: a Magyar Almanach-ot, s általában nagy érdeklődéssel kísérte a magyar nyelv diadalmas újjászületését. Már vallásos könyvei közt is sok a magyarnyelvű s a fordítás; a legjellemzőbb azonban az, hogy „A nyelv művelő társaság munkáinak első darabja“-ból (Szeben, 1796) egy példányt Schedius Lajos, a későbbi neves tudós, sietett a társaság megbízásából átnyújtani Csépánnak.

Halálával (1809) néhány tucat könyvét s vele a könyvgyűjtő hajlamot Csépán István örökölte. A könyvek megbecsülését és szeretetét a komáromi szülői házból magával vitte útravalóul az egész életre. Atyja nem tudta őt, más, tehetősebb protestáns családok példájára, külföldön iskoláztatni. A Csépán

István könyveibe írt bejegyzések elárulják, hogy tulajdonosuk Komáromon kívül hosszabb időt töltött a Hajdúságban, Pesten, Kőszegen, Somogy megyében, megfordult Győrött és több ízben Pozsonyban is, arra azonban nincs adat, hogy külföldön — akár csak Bécsben is — járt volna. Nem lehet ezt a tényt eléggé hangsúlyozni. Kitűnik belőle, hogy a század 70-es—80-as éveiben már nem volt szükség a külföldi példa közvetlen látására s az elmaradottabb magyar viszonyok is elég ösztönzést adhattak a könyvszerető hajlam kibontakozására, még a szerényebb viszonyok között élő köznemesség körében is. Csépan István még debreceni diákoskodása idején (már 17 éves korában) gyűjti legelső könyveit, majd pesti egyetemi évei alatt (1785—88) s azontúl is egyre fokozódó lendülettel áldoz könyvgyűjtő szenvedélyének. De könyvtáralapító és -fejlesztő tevékenysége akkor bontakozik ki a maga teljességében, amikor, mint ügyvéd, a somogy megyei Jákó faluban telepszik meg, s itt szép birtokot szerevezve, anyagi függetlenségben, a falu csendjében békén áldozhat könyvszerető hajlandóságának.

Már a debreceni református kollégium bizonyítványa kiemeli, hogy Csépan azok közül való, akik a tudományért tudnak és hajlandók is áldozatot hozni. A könyvek szeretete kifelé is megnyilatkozott nála 1790-ben, amikor egyszerre három munkája is jelent meg nyomtatásban: Werthes Zrinyiről szóló drámájának fordítása, „Szerencsét kívánó versek a magyarokhoz“ és a híres Trenk Frigyes báró II. József halálára írt megemlékezésének fordítása.¹⁶ Munkásságát a kortársak oly nagyra becsülték, hogy a Révai Miklóstól tervezett tudós társaság¹⁷ 40 rendes tagja közé sokat ígérő tehetsége, a magyar nyelv művelésében tanúsított buzgalma és latin, német, francia nyelvtudása alapján őt is jelölték.¹⁸ A nagy várakozás nem vált valóra: Csépan az eldugott kis somogy-

¹⁶ Szinnyei i. m. II. köt. 270—71. l.

¹⁷ *Planum erigendae Eruditae Societatis Hungaricae alterum elaboratius*. Viennae 1790.

¹⁸ *Candidati erigendae Eruditae Societatis Hungaricae, et ratio facti in ea promovenda progressus*. Jaurini, 1791. 70. l.

megyei faluban, távol a tudományos és irodalmi élet vérkeringésétől, ezután már csak a maga hasznára és gyönyörűségére írta jogi és történeti kézirateit s egyéb feljegyzéseit. Az ügyvédi elfoglaltság és a gazdálkodás mellett a könyveknek él, azokat gyűjti haláláig nem lankadó szenvedéllyel; gondos jegyzéket vezet róluk, megszámozza őket, beírja a nevét, sokszor a megszerzés módját és idejét, néha még a szerzőre stb. vonatkozólag is tesz megjegyzéseket. Könyv és könyvtár iránti rendszeres érdeklődésére jellemző, hogy megszerzi Széchényi Ferenc könyveinek, kézirateinak és éremtárának katalógusát, benne Miller Jakab Ferdinándnak a kéziratok gyűjtéséről és hasznáról szóló értekezésével.

Szinte bámulatosnak mondható, hogyan jut el a kis somogy megyei faluba a kor irodalmi termékeinek egy-egy darabja egy-két évvel megjelenése után, vagy éppen ugyanabban az esztendőben. Vidéki könyvkereskedelem híján ez csak úgy magyarázható, hogy Csépan István minden nagyobb útját felhasználta könyvvásárlásra. Valahányszor megfordult Pesten, Pozsonyban vagy bármely más nevezetesebb helyen, sietett élni az alkalommal, hogy könyvgyűjtő szenvedélyét kielégítse. Vásárol a többi között a feloszlatott pesti pálos kolostor és a nagyszombati jezsuita kollégium könyvtárából; sokszor több előző tulajdonos neve is szerepel könyveiben, akad köztük külföldi is. De talál más módot is a könyvszerzésre. Amint meghallja, hogy valahol a megyében, pl. Darányban „auctio“ lesz, odasiet, ha egy napi járőföldre van is, még 60 éves korában sem sajnálja a fáradságot. Még jellemzőbb egy másik eset. Egyik „patvaristája“, Patai Mihály, adósa marad; Csépan meglátja nála értékes külföldi könyveit, átveszi őket s értéküket leszámítja a tartozásból. A vásárláson kívül igen fontos ebben az időben az ajándékozás is. Csépan István még debreceni diák korában kap ajándékba értékes könyveket pl. hollandi és svájci egyetemekről hazatérő ifjaktól, s attól fogva gyakran kap tiszteletpéldányt neves szerzőktől, vagy ajándék-könyvet ma már elfeledett emberektől, a veszprémi káptalantól, református egyházi férfiaktól stb. Így ajándékozza meg őt pl. Rajnis József az említett tudós

társaság tervezetével és tagnévsorával, Péczeli József magyarra ültetett „Henriás“-ával stb. Érdekes módja végül a könyvszerzésnek a csere: így kerül hozzá Mátyus István „Ó és új diaetetica“-jának egy példánya gr. Festetics Lajostól.

Így alakult ki az a könyvtár, amely a maga egészében, anyagának sokrétűségével rendkívül érdekes keresztmetszetét adja egy tudós hajlamú birtokos nemes irodalmi érdeklődésének a XVIII. század utolsó évtizedeiben. Egyes értékeesebb munkák kiemelése helyett alább egész terjedelmében közöljük Csépan István magakészítette könyvjegyzékét.¹⁹

Irodalomtörténeti szempontból különös érdeklődésre tarthatnak számot *XVIII. századi íróink* könyvtárai. Az olvasmányok igen nagy hatással vannak az írói egyéniség kialakulásában, s a könyvgyűjtemény anyaga sokat elárul a költő érdeklődési körére vonatkozóan. *Kisfaludy Sándor könyvtára*, mely jelenleg a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában van, híven tükrözi a Himfy szerelmei szerzőjének irodalmi érdeklődését. Könyveinek fennmaradt jegyzéke, melyről Császár Elemér kimutatja, hogy csak 1795-ben készülhetett, Kisfaludy bécsi tartózkodása idején, mutatja, mennyire vonzotta őt különösen a német szépirodalom.²⁰ Megtaláljuk itt Kleist, Bürger, Gessner, Wieland műveit, ez utóbbinak három munkáját is. Schiller *Kabale und Liebe* és *Räuber* c. drámái is olvasmányai voltak a jegyzék szerint. Érdekes egy francia mű: *Observation, et Précis sur le Caractère de Maria Antoinette* és egy „Ewald a' meg-világosodásról“ című munka. A magyarnyelvű szépirodalmi termékek közül megvoltak könyvtárában Gyöngyösi Charikleája, Báróczi Kasszandra fordítása, Bessenyei Anyai oktatása, Mikes Kelemen Törökországi levelei stb. Feltűnő, hogy a jegyzék kilenc könyve tárgyalja a balettet. Ezt a költőnek Medina Mária, a „Mimika király-

¹⁹ A könyvjegyzék és a könyvtár egy része ma is a somogy-megyei Jákón található, dr. Wellmann Imre orsz. levéltári segédőr birtokában. Az idevonatkozó adatokat is ő bocsátotta rendelkezésemre.

²⁰ Ismerteti Császár E.: *Kisfaludy Sándor könyvtára 1795-ben.* (Magyar Könyvszemle, 1908. 314—318. l.)

néja“ iránt érzett vonzalmával és azzal magyarázhatjuk, hogy meg akarta írni a tánc művészetének, főképp a balettnek elméletét.²¹

A kegyes életű *Faludi Ferenc könyvtáráról* fennmaradt jegyzék (mindössze 18 könyvet tartalmaz) már más képet nyújt. Teológiai fejtegetések, sok matematikai könyv, lexikonok, kézikönyvek, szótárak találhatóak könyvei között. Arra vonatkozólag nincs pontos adatunk, hogy Faludi Ferenc könyvtára hová került.²¹ Lehet, hogy egy része a pécsi püspöki gyűjteménybe jutott.

Elég tekintélyes könyvanyaggal dicsekedhetett *Bacsányi János gyűjteménye*: egy 1845-ben felvett jegyzék szerint 1121 kötetet foglalt magában. Ezek a könyvek is a Nemzeti Múzeum könyvtárába kerültek s így alkalmunk nyílhat kézbe venni azokat a műveket, amelyek Bacsányinak szolgáltak olvasmánnyul. Annál is inkább érdekes vizsgálat alá venni könyveit, mert jóformán nincs köztük egy sem, amelyben egy-egy apró kis megjegyzés ne lenne: német könyvvel németül, franciával franciául vitatkozik.²³ A korabeli német és francia irodalom termékei, Goethe, Schiller, Voltaire stb. művei, mind igen nagy számmal találhatóak könyvtárában. De igen gazdag az ókori klasszikusok csoportja is, valamint a XVIII. századi magyar történelmi irodalomé: megvannak Pray Annalesei, Wallaszky Conspectusa, Kovachich, Schwandtner munkái stb. Még XVIII. századi folyóirataink közül is találunk egypárat, így a Magyar Múzeumot 1788—89-ből és a Magyar Minervát 1798—99-ből.

A Voltaire-rajongó komáromi prédikátor: *Péczeli József* 1457 kötetből álló könyvgyűjteménye a felvilágosodás szellemétől áthatott s a francia kultúráért lelkesedő magyar író érdeklődésére jellemző.²⁴ A 682 műből 395 francianyelvű,

²¹ Császár E. i. m. 318. l.

²² Kardos T.: Hol van Faludi Ferenc könyvtára? (Könyvtári Szemle 1934. I. évf. 34. l.)

²³ Kozocsa S.: Bacsányi János könyvtára. (Könyvtári Szemle 1934. I. évf. 49—50. l.)

²⁴ Catalogus librorum venalium, quos relicta nuper beati defuncti Cl. Viri Josephi Péczeli... vidua Cath. Varjas... eo fine

magyarnyelvű könyve csak egy van, az is részben latin: Párizs-Pápai szótára, mely nem hiányzik egy XVIII. századi könyvtárunkból sem. A teológiai és világi művek körülbelül egyenlő arányban oszlanak meg. Az előbbi csoport 385, az utóbbi 324 könyvvel szerepel. A század nagyfokú történelmi érdeklődésére jellemzően igen sok a történelmi tárgyú munka, de szép számmal vannak földrajzi, matematikai, sőt természetrajzi művek, így pl. Buffon *Histoire naturelle-je* és Fontenelle *Pensées diverses sur les comètes-je* is.²⁵

Sajnos, nincsenek adataink valamennyi XVIII. századi magyar író könyvgyűjteményéről. Tudjuk, hogy a „felujulás” korában igen szorgalmas olvasói különösen a külföldi irodalmi termékeknek, de arra, hogy milyen könyvek voltak birtokukban s azoknak mi lett későbbi sorsa, legfeljebb csak következtethetünk.

XVIII. századi magánkönyvtáraink számbavételénél szólnunk kell még *polgári* házaikban található *gyűjteményeinkről*. Városi polgárságunk zömét ebben a korban ugyan főleg idegenajkúak alkották, magyar részről legfeljebb egy-egy tudományt kedvelő diák őrizte meg a tanuláshoz használt könyveit, vagy a tanárok gyűjteményei gazdagították az eléggé szegényes s főleg adományokra szoruló iskolai könyvtárakat. Az olvasókedv a városi polgárságban is felébred, de ez nem jelenti egyszersmind a könyvgyűjtés szenvedélyét is. Talán ezzel magyarázhatjuk meg az úgynevezett „olvasó-kabinetek” felállítását. Ezek a németajkú polgárság számára létesült Lese-kabinetek mintájára készült, első nyilvános kölcsönkönyvtárak igen jelentős képviselői a magyarországi könyvkultúra fejlődésének. Sokszor akaratlanul is hasonló célt szolgálnak, mint nagynevű főuraink fényes könyvgyűjteményei, melyeket buzgó tulajdonosuk nyilvánossá tesz s ezzel a nemzeti művelődés szolgálatára rendel. Élelmes könyvkereskedőinket, könyvkötőinket ugyan elsősorban a maguk haszna vezeti, amikor a

promulgat, ut ...emere Volenti, Pretio prius facili licitatione determinato, commodius prostarent, Posonii, 1793.

²⁵ Gulyás P.: Egy XVIII. századi magyar író könyvtáráról. (Magyar Könyvszemle 1901. 220—221. l.)

csak magyarul olvasó közönség számára is olvasási lehetőséget igyekeznek teremteni. De — bármilyen merésznek látszik is az összehasonlítás — szegényesnek, szűkkörűnek tetsző törekvésük hatásaiban ugyanoda vezet, mint pl. Széchényi Ferenc közhasznú könyvgyűjtő buzgalma. Az olvasó kabinetek esetében is egyéni — ha nem is intézményszerű könyvtár alapításának szándékától vezetett — gyűjtés eredménye válik közkinccsé, szélesebb körök számára hozzáférhetővé. Igaz, a könyvkultúra-terjesztő szerep itt jóval szerényebb keretek között mozog s nem is terjed emberöltőkre, de jelentőségét már csak azért sem szabad alábecsülnünk, mert magyar szót, magyar műveltséget közvetít, még pedig a kultúrától kevésbé áthatott rétegek számára. A Mindenés Gyűjtemény 1789 okt. 28-iki száma egy cikket közöl az Olvasó Kabinetek létesítése érdekében s már okt. 31-én arról ad hírt, hogy „Nem régiben Győrben Müller Ferentz könyv-kötő Ur állított fel ilyen Olvasó Kabinétet, mellyben tsak eddig is bé-szedett másfél százból álló új Magyar Könyveket, mellyeket a' szomszéd falukba is ki hordanak az olvasni szeretők, egy xrt fizetvén egy Könyvtől minden napra...“²⁶ Ugyancsak ez a folyóirat jelenti 1790-ben, hogy „Németi Mihály Ur, betsületes Könyv-kötő, Olvasó Kabinétet kezd állítani (Sopronban), de nem tudja hol és kinél kellene minden új Magyar könyveket megszerezni?“²⁷

A kölcsönkönyvtáraknak ezek az első, szerény kísérletei semmiképen nem hagyhatók ki a magyarországi könyvtárügy történetéből. Bár a könyvek hozzáférhetőségét megkönnyítik s ezzel sokak szemében talán fölöslegesnek tüntetik fel a könyvgyűjtést, egyúttal azonban felkeltik és ébren tartják az olvasási kedvet, s így a művelődés fontos eszközeivé válnak. Magyar szempontból azért igen nagy jelentőségűek, mert ezekben nyeri el egyeduralkodó helyét a magyarnyelvű könyv.

A magyarnyelvű irodalomnak ugyanis nemcsak főpapi és főúri könyvtárainkban jut mostoha szerep, de egyéb XVIII. századi magánkönyvtárainkban is. A könyvgyűjtőket jobban

²⁶ Mindenés Gyűjtemény 1789. II. negyed. 8. lev.

²⁷ Mindenés Gyűjtemény 1790. III. negyed 247. l.

vonzza a külföldi irodalmak gazdag termése, sok szépkiállítású kiadványa, mint az igen csekély számú, jóval szerényebb külsejű s általában kisebb értéket jelentő magyar könyv. De a század vége felé már azok is buzgó könyvolvasók lesznek, akik a magyaron kívül más nyelvet nem tudnak. Ezek számára már szükséglet a magyar könyv. Fordítások készülnek s a régi magyar irodalom termékei új kiadásokban válnak szélesebb körök számára hozzáférhetővé. Egy hazafias nagyszzebeni könyvtáros már örömmel jelentheti 1790-ben: „Eddig nem olvastak magyarul, ma (már) ezen nemzetnek fiai is feibredvén bővebben teszik és ebben szorgalmatosságokat már is annyira léptették, hogy kevés neme légyen a tudományoknak, a melyről könyvek ezen nyelven is ne találtassanak... udvarlok nemes magyar hazámfiainak a következő könyvek lajstromával, ki kérvén egyszersmind méltóztassanak velem más könyvek iránt is a melyek eddig könyvtáramban nem találtatnának parancsolni.”²⁸

Így jut a magyar nyelv apránként diadalra a nyomtatott betű közvetítésével, jórészt éppen a középosztály, a nemesség és a polgárság körében. A magyarnyelvű könyv lassankint egyenlő rangra jut az idegennyelvű szellemi termékekkel, s előkészíti a talajt későbbi századok gazdag magyar könyvtermése számára, a benne felhalmozott nagy kultúrértékek befogadására.

XVIII. századi könyvkultúránk legnagyobb értékeit kétségtelenül főpapi és főúri könyvtáraink képviselik. Ezekben rejlik az alapvetés megbecsülhetetlen fontosságú munkájának eredménye. De legjobban a köznemesi gyűjtés áttekintéséből láthatjuk, milyen jelentőségre jutott a könyvkultúra szerény kezdetekből, szinte a semmiből egy évszázad alatt. Az előző korszak sok viszontagsága, pusztulása, fejlődésbeli törése és visszaesése után a XVIII. század, a béke százada a könyvtárügy terén is elhozza az új megalapozás tevékeny korszakát. Innen kezdve megszakítatlan, egyre emelkedő, sőt a század vége felé merész lendületű vonalban vezet a fejlődés a XIX.

²⁸ Deák F.: Egy hazafias nagyszzebeni könyvtáros a XVIII. században. (Magyar Könyvszemle 1881. 177—178. l.)

századig s ezen át mind a mai napig. Nemcsak az olvasási kedv éled újra, hanem a könyvtáralapító és -fejlesztő hajlam is, s ez mindig a kultúrfejlődés állandóságának és mély megalapozottságának a jele. A könyvek tervszerű gyűjtése és megőrzése annyit jelent, hogy tulajdonosuk nem elégszik meg felületes elolvasással, utána nem dobja egyszerűen sutba, hanem gondosan elteszi, féltő gonddal vigyázza, újra meg újra előveszi őket, elgyönyörködik bennük, elmélyül a belőlük sugárzó kultúrjavak felszívásában és feldolgozásában. A XVIII. századi magyar fejlődés nagy könyvgyűjtőink szenvedélyes buzgalomával bőségesen tanúskodik a könyvtár ez igazi rendeltetésének benső átértéséről. Sőt nemcsak magáévá teszi, de el is mélyíti, formálja és fejleszti ezt a könyvtárfogalmat, szociális és nemzeti tartalommal tölti meg. A könyvgyűjtés ebben a században alakul át lassankint gazdag nagyurak fényűző kedvteléséből, pusztá egyéni hajlamából széleskörű nyilvánosságot szolgáló, közhasznú tevékenységgé s az idegen kultúrjavak meghonosításának eszközéből a nemzeti nyelv és műveltség terjesztőjévé. A könyvtár, addig egyesek, felsőbb társadalmi osztályok kiváltsága, ekkor száll le a szélesebb rétegek közé, ekkor válik közkinccsé. Abban, hogy a könyv ma már bevonult szinte egész társadalmunk mindennapi életébe, s a mai embernek nélkülözhetetlen segítő és vigasztaló társa, az úttörés, a kezdeményezés dicsősége a XVIII. századot illeti meg.

F Ü G G E L É K.

CSÉPAN ISTVAN KÖNYVJEGYZÉKE (1790—1802).

Series librorum meorum.

	Locus editionis	Annus.
1. Hugonis Donelli Commentarii in Leges quosdam Codicis Iustiniani.	Francofurti	1622
2. Baelii Dictionarium Historico Criticum T. IV. in folio.	Basileae	1741
3. Lucius De Regnis Dalmatiae et Croatiae.	Vindobonae	1758
4. Struvii Corpus Historiae Germanicae. T. II. in folio. Vol. I.	Jenae	1730
5. Corpus Juris Hungarici. T. II. in folio. Vol. 1.	Tyrnaviae	
6. Péterffy Concilia Regni Hungariae. T. II. in folio vol. 1.	Viennae	1742
7. Palatini Regni Hungariae.	Tyrnaviae	1760
8. Kéri Imperatores Orientis.	Tyrnaviae	1744
9. Smitth Imperatores Ottomannici T. II. in folio.	Tyrnaviae	1761
10. Collectio Mandatorum Regionum procurata per Consistorium Debrecinense.	Vacii	1775
11. Kittonich Directio methodica Juris Hungarici.	Tyrnaviae	1734
12. Descriptio Germanica Processus et Executionis trium Comitum Fr. Nádasdy, Petri Zrini.	Viennae	1671
13. Puffendorffii Jus Naturae et Gentium ex versione Barbeyracii T. II. in 4 ^o maj.	Basileae	1750
14. Merilli Observationes.	Viennae	1761

	Locus editionis	Annus.
15. Corpus Juris Civilis Romani, cum Notis Gothofredi.	Lugduni	1752
16. Corpus Juris Canonici cum Notis Lancelloti.	Coloniae Munatiana	1750
17. Sajnovics De Lingua Lapponum.	Tyrnaviae	1770
18. Kaprinay Hungaria Diplomatica T. II. in 4 ^o .	Vindobonae	1767—71
19. Cluverii Introductio in Geographiam veterem et novam.	Amstelodami	1729
20. Vita S. Elisabethae et B. Margarethae ex edit. Cl. Pray.	Tyrnaviae	1770
21. Ejusdem Cl. Pray Specimen Hierarchiae Hungaricae T. I.	Posonii et Cassoviae	1776
22. Danielis Cornidesii Lugubrationes in Historiam Hungariae Sec. XI-i.	Posonii et Cassoviae	1778
23. Ganótzii Dissertatio de S. Ladislao Episcopatus Varadiensis fundatore.	Viennae	1775
24. Wagneri Comitatus Sárosiensis.	Posonii et Cassoviae	1780
25. Posthuma Memoria C. Jos. Eszterházy.	Tyrnaviae	1754
26. Mosheimii Historia Tartarorum Ecclesiastica.	Helmstadii	1741
27. Páriz Pápai Dictionarium.	Cibinii	1771
28. Steph. Hatvani Thermae Magno-Varadiensis.	Viennae	1777
29. Strykius in Lauterbachii Compendium Digestorum.	Lipsiae	1700
30. Hungaria semper libera Auctore Josepho Benzur.	Vindobonae	1764
31. Enchiridion Martini Biró Episcopi Veszprimiensis.	Jaurini	1750
32. Heideggeri Historia Papatus.	Amstelodami	1684
33. Genealogisches Handbuch.	Leipzig	1752
34. Magyar Museum 1788-ra.	Pestini	1788/9
35. Fr. Caroli Palma Historia Hungariae T. III. in 8 ^o maj.	Budae	1785
36. Spittlers Geschichte der Christlichen Kirche.	Göttingae	1782
37. Wappen-Calender.	Nürnberg	1740
38. Historia Arcana Belli Turcici Anni 1737 et seq. Auctore C. a Schmettau.	Tyrnaviae	1776
39. Steph. Weszprémi Biographia Medicorum Hung. et Trans. Cent. I. et IIa.	Lipsiae et Viennae	1774 1778

	Locus editionis	Annus.
40. Bruckeri Historia Philosophica.	Lipsiae	1756
41. Vita Augustae M. Theresiae Autore a Fromageot.	Viennae et Lipsiae	1776
42. Heineccii Recitationes in Institutionem Juris Civilis Romani.	Vratislaviae	1765
43. Voltaire Henriása a' Pétzeli Jó'sef fordításából.	Győr	1786
44. Mitterpacheri Elementa Rei Rusticae.	Budae	1779
45. Heineccii Historia Juris Romani et Germanici.	Lugduni Batavorum	1748
46. Schraderi Chronologia.	Brunsvici	1765
47. Sam. Köleséri Auraria Romano-Dacica.	Posonii et Cassoviae	1780
48. Fleurii Dissertationes in Historiam Ecclesiasticam.	Bambergae, Francofurti et Lipsiae	1772
49. Schwartneri Introductio in Artem Diplomaticam.	Pestini	1790
50. Neuholtz Abhandlung in Rechtsachen.	Grätz	1787
51. Riesbecks Briefe über Deutschland.	— — —	1784
52. Camdeni Annales Elisabethae Anglorum.	Lugduni Batavorum	1639
53. Morgensterns Oesterreichs Helden des 17. und 18. Jahrhunderts.	St. Pölten	1783
54. Bielefelds Lehrbegriff der Staatskunst. III. Th.	Breslau und Leipzig	1775
55. Mindenes Gyűjtemény IV. darabban.	R.-Komárom	1789/90
56. Figueredii Dissertatio de Gregorio VII. et Henrico IV ^o .	Viennae	1773
57. Büschings Erdbeschreibung, V. Theile in 8 ^o .	Hamburg	1778/81
58. Joseph v. Sonnenfels Grundsätze der Politischen Wissenschaften. 3 Th.	Wien	1786
59. Pufendorf Introduction à l'Histoire de l'Univers. Tom. VIII.	Amsterdam	1743
60. Ejusdem L'Histoire de Suède. Tom. III.	Amsterdam	1743
61. Timon Imago Hungariae Antiquae et Novae T. II. vol. 1.	Cassoviae	1733/4
62. Dictionaire de Voyageur.	Francofurti et Lipsiae	1770

	Locus editionis	Annus.
63. Millot Histoire ancienne et moderne T. VI. in 8°.	Leyde	1776
64. Vosgien Dictionaire géographique T. II. in 8°.	Amsterdam	1770
65. L'Advocat Dictionaire historique portatif. T. III. in 8°.	Paris	1777
66. Dictionaire des Merveilles de la Nature T. II. in 8°.	A Paris	1781
67. Alex. Horányi Memoria Hungarorum et Provincialium Scriptis editis notorum T. III.	Posonii	1775
68. Kollarii Amoenitates Historiae et Juris publici Regni Hungariae. Vol. 2.	Vindobonae	1785
69. Czirjék Mihály érzékeny Levelei.	Béts	1785
70. Schotts Entwurf einer Juristischen Encyclopedie und Methodologie.	Leipzig	1780
71. Ladisl. Sirmiensis Status publicus Regni Hungariae.	Vindobonae	1784
72. Joann. Wallisii Grammatica Anglicana.	Londonii et Lipsiae	1760
73. Klotz Über den Nutzen und Gebrauch der alten geschnittenen Steine.	Altenburg	1768
74. Csapó József Ujj füves és virágos Magyar Kertje.	Posony	1775
75. Kollár De Origine et Usu perpetuo Potestatis Legislatoriae Apostolicorum Hungariae Regum circa Sacra.	Vindobonae	1764
76. Animadversiones in Jus publicum Hungariae Grossingeri.	— — —	1786
77. Nic. Schmitth Archiepiscopi Strigonienses.	Tyrnaviae	1758
78. Achenwalli Jus Naturae.	Göttingae	1767
79. Heineccii Prelectiones in Grotium De Jure Belli et Pacis.	Berolini	1744
80. Briefe aus Wien v. Friedl.	Leipzig und Berlin	1785
81. Weidleri Mathesis.	Wittembergae	1759
82. La Sainte Bible.	A Basle	1760
83. Geschichte des Hussiten Kriegs und des Conciliums zu Basel.	Pressburg	1783/85
84. Augerii Gislenii Busbequii Epistolae de Legatione Turcica.	Parisiis	1595
85. Magyar Kurir 1788-ra.	Béts	1788

	Locus editionis	Annus.
86. Magyar Mu'sa, ugyan 1788-ra.	Béts	1788
87. Erasmi Rotterodamiensis Colloquia.	Rotterodami	1693
88. Novus Ordo Judiciarius.	Posonii et Cassoviae	1785
89. Petri Bod Tymbaules Hungaros. Partes duae. Vol. 1.	-- -- --	1764
90. Historiae Augustae Scriptores ab Ulrico Obrecht collecti.	Argentorati	1677
91. Bod Péter Ecclesiae Historiája.	Basileában	1777
92. Schillers Dom Carlos. Ein Trauerspiel.	Leipzig	1787
93. Aloisia von Blumenau eine Jesuitengeschichte.	Frankfurt und Leipzig	1785
94. Petri Firmiani, seu verius Zachariae de Lizieux Gyges Gallus.	Ratisbonae	1736
95. L'Ancienne Rome par Francois Desseine T. IV. vol. 3.	A Leyde	1713
96. Rome moderne avec toutes Magnificence etc. par Desseine T. II. vol. 1.	A Leyde	1713
97. <i>Lettres d'un Théologien Réformé à un Gentilhomme Luthérien par Armand de la Chapelle T. II.</i>	Amsterdam	1736
98. Heineccii Elementa Juris Civilis secundum Ordinem Institutionum.	Gressae	1775
99. Rechtfertigungsschrift der Gräfin Valois de la Motte die Halsbandgeschichte.	London	1790
100. Hof und Liebesintriguen alter und neuer Zeiten.	Leipzig	1788
101. Siebenkees Lebensbeschreibung der Bianca Capello de Medici.	Gotha	1789
102. Adolfs gesammelte Briefe.	Frankfurt und Leipzig	1782
103. Hamlet Prinz von Dännemark. Ein Trauerspiel.	Hamburg	1786
104. Neu gesammelte Briefe Joseph des Zweyten.	Constantinopel	1790
105. Dissertatio statistica de Potestate Exequente Regis Angliae.	s. l.	1790
106. Kabale und Liebe. Ein bürgerliches Trauerspiel von Schiller.	Frankfurt und Leipzig	1787
107. Die Rauber von ebendemselben.	Mannheim	1782
108. Die Verschwörung des Fiesco zu Genua. Ein Trauerspiel von Schiller.	Mannheim	1784

	Locus editionis	Annus.
109. Niclas Zrini oder die Belagerung von Szigeth, ein Trauerspiel von Werthes.	Wien	1790
110. De Relligiosis Ordinibus et eorum Reformatione. Petrus ab Osterwald.	In Germania	1781
111. Responsum Bernardi Benyák ad Opusculum Osterwaldi ejusque Commentatorem.	Pestini	1782
112. Matth. Nitrai Dissertatio inauguralis de eo: Quid feudum inter et Donationem intersit?	Budae	1780
113. Allgemeines Gesetz über Verbrechen und derselben Bestrafung.	Wien	1787
114. Két Nagyságos Elmének Költeményes Szüleményei.	Posony	1789
115. Költeményes Holmi egy Nagyságos Elmétől.	Posony	1787
116. Ignatzii St. Horváth Bibliotheca Jurisconsultorum Hungariae, T. II. (iam et primus qui defuit.)	Posonii	1787
117. Ejusdem Bibliothecae Jurisconsultorum Hungarorum T. III. et IV.	Viennae	1789/90
118. Simonis de Kéza Chronicon Hungariae ab Alex. Horányi editum.	Budae	1782
119. Christophori Hupka Positiones Juris Criminalis.	Viennae	1790
120. Martini Positiones de Jure Civitatis interno et externo.	Vindobonae	1779
121. Ejusdem Positiones de Jure Naturali.	Viennae	1782
122. Ejusdem Ordo Historiae Juris Civilis.	Viennae	1779
123. Trenck contra Mirabeau.	Leipzig	1789
124. Journal et Anecdotes interessantes du Voyages de C. de Falkenstein.	Francoford et Leipsig	1777
125. Compendium Hungariae, Sclavoniae, item Croatiae, Dalmatiae, Galliciae, Lodomeriae et Transylvaniae Geographicum.	Posonii	1777
126. Institutiones Justinianae cum Notis Sam. Strykii.	Halae Magdeburgicae	1726
127. Dess Herrn Marquis d'Argens Cabalistische Briefe T. VII. vol. 4.	Danzig	1773/5
128. Dissertationes Epistolicae Clarissi-		

	Locus editionis	Annus.
129. morum quorundam Virorum de Antiquitatibus Ecclesiae Orientis.	Londini	1682
129. Monse Dialogus inter Clericum et Militem de Dignitate Papali et Regio una cum Defensione.	Brunae	1779/80
130. Denkwürdige Lebensbeschreibung Georg des II. von Engelland.	Frankfurt und Leipzig	1750
131. A Közönséges Historiának rövid Summája.	Kolosvárt	1777
132. Histoire des Rois de Chypres de la Maison de Lusignan T. II.	A Paris	1732
133. Die Reise des Pabstes zum Kaiser	— — —	1782
134. <i>Le Monde Naissante ou la Création du Monde</i> (hunc permutavi).	Utrecht	1686
135. Histoire de Prince Eugène de Savoie. T. I. III. et IV. 2. et 5. deest.	Amsterdam	1740
136. Essai Sur la Foiblesses des Esprits Forts. par le C. de Teleky.	A' Leyde	1760
137. Heineccii Syntagma Antiquitatum Romanarum Secundum Institutionem Justiniani digestum.	Venetiis	1764
138. <i>Heineccii Praelectiones in Pufendorfium</i> de Officio Homini et Civis (dedi Antonio Sági).	Venetiis	1769
139. Icones sive Imagines Virorum Literis illustrorum recensente Reusnero et curante Jobino.	Argentorati	1613
140. Juelli Apologia Ecclesiae Anglicanae cum Versione Graeca.	Oxonii	1639
141. Atringhi Roma Subterranea Novissima.	Arnheimii	1671
142. Picteti Medulla Theologiae Christianae.	Debrecini	1765
143. N. Ónady Sámuel Bitskei vólt Prédikátor Arany Csészéje.	Győrben	1779
144. Oeuvres de M. Scarron. T. II. vol. 1.	Amsterdam	1737
145. Arnoldi Geulines Ethica.	Lugduni Batavorum	1683
146. Joannis Bethlen Rerum Transsylvanicarum L. IV.	Amstelodami	1664
147. Historia Persecutionum Ecclesiae Bohemicae ab A. 894—1632.	— — —	1648
148. <i>Breviarium Politicorum secundum Rubricas Mazarinicas</i> (D. Czina deperditus).	Coloniae	1723

	Locus editionis	Annus.
149. <i>La Pucelle d'Orleans, Poème Heroï-Comique en 18. Chants</i> (permutavi cum Sydney).	A Orleans	1781
150. <i>Satyrae Juvenalis et Persii cum Notis Josephi Juvencii.</i>	Venetiiis	1761
151. <i>Voyage pictoresque à Paris.</i>	A Paris	1749
152. <i>Mélange des diverses Lettres sur l'Excommunication injuste.</i>	— — —	— —
153. <i>Young Éjtszakáji a' Pétzeli fordításából.</i>	Győrben	1787
154. <i>Mártirok Koronája.</i>	Norimbergában	1727
155. <i>Igasság Pai'sa.</i>	Miaburg	1741
156. <i>Péetzely Jó'sef Meséi.</i>	Győrben	1788
157. <i>Bianca Capello von Meisner (don.).</i>	Wien	1786
158. <i>Werbőczii Decretum Tripartitum Juris Consuetudinarii Hungariae.</i>	Tyrnaviae	1763
159. <i>Adelungs Versuch eines vollständigen Grammatisch Critischen Wörterbuches T. V. vol. 4.</i>	Brünn	1788
160. <i>Die entlarvte Bastille. Erstes Heft.</i>	Beyreuth	1789
161. <i>Car. Ant. Martini De Lege Naturali Exercitationes Sex.</i>	Windobonae	1780
162. <i>Horváth Ádám Holmije.</i>	Pesten	1788
163. <i>Zrini Miklós a' Csépan fordításából.</i>	Komárom	1790
164. <i>Horváth Ádám Hunniása vagy Magyar Hunyadija.</i>	Győrben	1787
165. <i>Meiners Briefe über die Schweiz II. Theile.</i>	Frankfurt und Leipzig	1785
166. <i>Collectionum Tom. I. sub Titulo: Collect. Orat. et Dissert. Acad. No. I.</i>		
167. <i>Collectionum Tomus II. Sub Titulo: Variarum Dissertationum No. II.</i>		
168. <i>Collectionum Tomus III. sub Tit.: Verschiedene Piecen No. III.</i>		
169. <i>Collectionum Tomus IV. sub Tit.: Miscellanea No. IV.</i>		
170. <i>Collectionum Tomus V. sub Tit.: Collect. div. Dissert. No. V.</i>		
171. <i>Collectionum Tomus VI. sub Tit.: Repraesentationes Belg. No. VI.</i>		
172. <i>Collectionum Tomus VII. sub. Tit.: Verschiedene Piecen No. VII.</i>		

	Locus editionis	Annus.
173. Opuscula Annae Mariae a Schurman. Curante Loeberia.	Lipsiae	1749
174. Projectum de Theologia et Theologis Ecclesiae Hungaricae Praesulibus dicatum.	Sine loco	1791
175. Planum Societatis Hungaricae et Candidati erigendae Societatis.	Viennae	1790
176. A' Hadi Történetek 1 ^{so} 2 ^{dik} és 3 ^{dik} Szakassza.	Jaurini	1791
177. Ungrisches Magazin 1 ^{ter} 2 ^{ter} 3 ^{ter} und 4 ^{ter} Band.	Béts	1789/90
178. ? sämtliche Poetische Werke.	Pressburg	1781—85, 1787
179. Horváth Adám Leg-rövidebb Nyári Éjtszakája.	Reutlingen	1786
180. Baróti Védelmettetett Magyar Nyelve.	Poson	1791
181. A' Pulpitus. Kováts Jó'sef földmérő fordításából.	Béts	1790
182. Freyherrn Friedrich von der Trenck Lebensgeschichte III. Theile.	Győr	1789
183. Zabnesnigs Nachrichten und Leben und Schriften der neuen Philosophen II. Theile.	Wien	1787
184. Wielands Agathon II. Theile.	Augsburg	1779
185. Lampe alias Paulus Ember Historia Hungariae Ecclesiastica.	Reutlingen	1775
186. Lehmanni Historia Hungariae Diplomatico-Ecclesiastica.	Trajecti ad Rhenum	1728
187. Stephani Huszty Jurisprudentia Hungarica T. III.	Sine loco	1710
188. Mindenes Gyűjteménynek V ^{dik} Negyedje.	Agriae	1778
189. Schauplatz trauriger Begebenheiten und Unglücksfälle.	R. Komárom	1791
190. Nagy-Váty János Szorgalmatos Mezei Gazdája 2 darab.	Augsburg	1778
191. Detsy Sámuel Osmanográfiája III darabokban.	Pesten	1791
192. Gilbert Burnets Mémoires pour servir à l'Histoire de la Grand Bretagne.	Bétsben	1788/9
193. Articuli Diaetales Posonienses Anni 1791.	A la Haye	1725
	Posonii	1791

	Locus editionis	Annus.
194. Zay Sámuel Orvos Doctor Magyar Mineralógiája.	R. Komárom	1791
195. Joannis Alberti Fabricii Bibliotheca Latina.	Londini	1703
196. Collectionum diversarum potissimum MSS. in folio Tom. I.		
197. Collectionum diversarum in folio Tomus II.		
198. Collectionum diversarum in folio Tomus III.		
199. Acta Diaetae Anni 1764 MSS. sub Collectionum Diversarum Tomo IV.		
200. Collectionum diversarum in 4° Tom. I.		
201. Collectionum diversarum in 4° Tom. II.		
202. Collectionum diversarum in 4° Tom. III.		
203. Extractuum Curialium in folio Tomi VI.		
204. Collectionum diversarum in 8° Tomus VIII.		
205. Collectionum diversarum in 8° Tomus IX.		
206. Jus Civile Romanum et Criminale MSS. in 4°.		
207. Jus Civile Hungaricum MSS.		
208. Jus Canonicum MSS.		
209. Scientiae Politicae MSS.		
210. Judex Veritatis, a Jeremia Patriarcha Hyerosolymitano concinnatus et Anno 1576. ad Tubingam missus, altera vice editus a Gedeone Cyprio Hieronymo.	Lipsiae	1758
211. Matth. Casimiri Sarbievii Opera Poetica.	Wratislaviae	1753
212. Joannis Nep. Bartolottii Exercitatio de Tolerantia Politico-Theologica.	Viennae	1782
213. Scriptores Rerum Hungaricarum veteres ac genuini ex Collectione Schwandtneri T. 3. in 4°.	Viennae	1766
214. Casp. Ursini Velii de bello Pannonicum Libri X. per Ad. Franc. Kol-		

	Locus editionis	Annus.
lár editi, cum Auctario Diplomatico Factorum et Foederum Tabulas continente.	Vindobonae	1762
215. Grotius De Jure belli et pacis ex Versione Gallica Joannis Barbeyracii cum Notis ejusdem et Auctoris ipsius. T. II. in 4 ^o vol. I.	Leydae	1759
216. Miscellanea Eruditorum, quae diversas continent Dissertationes collectas in T. 5. in 4 ^o .		
217. Fl. Dalham de ratione recte cogitandi T. 2.	Venetis	1770
218. Description de la Ville de Paris par Germain Brice T. III. in 8 ^o cum figuris	Amsterdam	1718
219. Ebelings Erdbeschreibung und Geschichte von America Scripta in continuationem Geographiae Büschingianae 2. T. in 8 ^o .	Hamburg	1793
220. L. Annaei Senecae Tragoediae.	Leydae	1661
221. P. Ovidii Nasonis Opera curante Joanne Petro Millero T. IV.	Berolini	1757
222. Virgilii Maronis Opera cum Notis Caroli Ruaei T. 5. vol. I. in 8 ^o .	Tyrnaviae	1760
223. Petri Lotichii Secundi Solitariensis Poemata omnia.	Dresdae	1775
224. Collectio Libellorum in Materia Diplomatis de Anno 1001 Monti Pannoniae expediti editorum.	Viennae	1780
225. Benedicti Carpzovii Synopsis Rerum Criminalium.	Lipsiae	1705
226. Rubricae sive Synopses Titulorum, Capitum et Articolorum Universi Juris Hungarici Auctore Joannis Szegedi collectae T. III. in 8 ^o vol. 1.	Tyrnaviae	1754
227. Articuli Novellares idest Annorum 1715—1741.	Posonii	— —
228. Series Banorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae auctore Antonio Hellmár.	Tyrnaviae	1757
229. Turca Nikésos idest tria Consilia de evertendo Imperio Turcico et bello contra Turcas prospere gerendo.	Frankofurti	1601

	Locus editionis	Annus.
230. Joannis Nicolai Révai Carmina Latina.	Jaurini	1792
231. Eggy Külföldön utazó Magyarinak Leveli.	Győrött	1793
232. Hurone eine wahre Geschichte von Voltaire.	Berlin u. Leipzig	1785
233. Stunzer über das Betragen in Nervenkrankheiten.	Wien	1781
234. Mikes Kelemen Török-Országi Leveli.	Szombathely	1794
235. Dugonits Toldija és Etelkája.	Pesten	1794
236. Irrthümer in den Begriffen der meisten Ungarn von der Staatsverfassung ihres Vaterlandes in 8 ^o Liber exig.	— — —	1790
237. Göttingisches Historisches Magazin von Meiners und Spittler de Annis 1788, 1789 et 1790 XI. Hefte.	Hannoverae	1788—90
238. Staatsverfassung der heutigen vornehmsten Europäischen Reiche von Achenwall 2. Th. vol. I. in 8 ^o .	Göttingae	1781
239. Mirabeaus geheime Geschichte des Berliner Hofes geschrieben A. 1786 et 87 2. Th. V. 1.	— — —	1789
240. Danielis Hajnótyz Dissertatio De Comitii Regni Hungariae.	— — —	1791
241. Neues Ungrisches Magazin Ersten Bandes 2tes, 3tes und 4tes Heft.	Pressburg	1792
242. Schillers Thalia 1tes—6tes Heft.	Lipsiae	1792
243. Kurze Darstellung der wichtigsten Begebenheiten des 18ten Jahrhunderts Erste Abtheilung reliqua deest.	Dresdae et Lipsiae	1792
244. Szent-Jóbi Szabó László Költeményes Munkái.	Pesten	1791
245. Oratio pro Leopoldo II ^{do} ab Hungaris Proceribus et Nobilibus accusato.	Germania	1792
246. Die Ritter des Tempels zu Jerusalem 2 Th. in 8 ^o .	Lipsiae	1790
247. Vertheidigung Ludvigs von de Seze.	Wien	1793
248. Detsi Sámuel Magyar Almanachja 1794-re.	Béts	1794

	Locus editionis	Annus.
249. Matth. Ant. Markovich <i>Propria Juris Ecclesiastici Hungarici.</i>	Budae	1786
250. <i>Commentatio brevis de Unione Protestantium in Genere, praesertim vero in Hungaria.</i>	— — —	1791
251. Cl. Danielis Cornides <i>Bibliotheca Hungarica sive Catalogus Librorum.</i>	Pestini	1792
252. <i>De Natura et Indole veri Protestantismi.</i>	Pest	1792
253. <i>Candide oder die beste Welt von Voltaire.</i>	Berlin	1785
254. <i>Stimme eines Wanderers im Thale Josaphat.</i>	Lipsiae	1793
255. <i>Sechs Jahre aus Carl Burgfelds Leben.</i>	Lipsiae	1793
256. <i>Apologie des Ordens der Freymaurer.</i>	Philadelphia	1778
257. <i>Maurerey von einer lichern Seite betrachtet.</i>	Francofurti ad Moenum	1787
258. <i>Acta Diaetae Hungaricae Anni 1792 cum Articulis.</i>	Budae	1792
259. <i>Josephi Khlósz Forum Comitatus MSS. in f.</i>		
260. <i>Planum seu Decisiones Curiales MSS. in f.</i>		
261. <i>Comitis Georgii Fekete Problemata Curialia, cum Norma Instituendi Processus per Josephum Lányi Concinnata MSS. in f.</i>		
262. <i>Arkenholtz Engelland 3. Th. vol. 2. in 8°.</i>	Lipsiae	1787
<i>Arkenholtz Italien 2. Th. in 8° vol. 1.</i>	Lipsiae	1787
263. <i>Sententiae Utriusque Tabulae Regiae nempe et Septemviralis in perduelles latae.</i>	Pestini	1795
264. <i>Antonii Décsy Historia Jurisprudentiae Hungaricae.</i>	Pest	1785
265. <i>Rontó Pál és Gróf Benyovszky Mórítz a' Gr. Gvadányitól.</i>	Po'son	1793
266. <i>Stephani Katona Historia Pragmatica Regni Hungariae T. II. in 8° maj.</i>	— — —	— — —

	Locus editionis	Annus.
267. Nova Extractum aliorumque MSS. Collectio T. II. in folio		
268. Detsi Samuel a' Magyar Koronárol in 8° maj.		
269. <i>Die schöne Sängerin oder die Begebenheiten der Marquise Justina</i> 2. Th. in 8° vol. 1. (donavi Joanni Szablás).	Augsburg und Leipzig	1770
270. Sendschreiben des alten Weltbürger Syrah oder die Prüfung der Rede des Boissy d'Anglas.	Sarmatien	1795
271. Livii Patavini Historiarum Romanarum Decades V. T. III. in 8° min.	Venetiis	1722
272. Martialis Epigrammata castigata cum Notis Juvencii.	Venetiis	1728
273. Julii Caesaris Commentarii de Bello Gallico et Civili.	Norimbergae	1756
274. Plinii Epistolae et Panegyricus in Traianum in 12°.	Lipsiae et Regiomonti	1737
275. Hallers Gedichte in 8° minori.	Viennae	1765
276. Algernon Sidneys Betrachtungen über die Regierungsformen 2 Th. in 8° maj.	Lipsiae	1793
277. Acta Diaetae Anni 1790 et 1791 ex versione latina.	Budae	1790/91
278. Marquis Beccaria Über Verbrechen und Strafen 2 Bände in 8°.	Wratistlawiae	1788
279. Stephani Weszprémi Biographiae Medicorum Hungariae et Transsylvaniae centuriae alterius pars posterior et cent. III. T. 2 in 8° (Vide No. 39.).	Viennae	1781, 1787
280. Neues Lehrgebäude der Diplomatie angefertigt von einigen Benedictinern, und übersetzt von Adlung T. 1—4. in 4°.	Erfordiaie	1759
281. Leopolds des Grossen Röm. Kaysers wunderwürdiges Leben und Thaten in 8° Tom. 4.	Coloniae	1713
282. Csenkeszfai Poóts András Ifjui Verseinek első darabja in 8°.	Po'son és Komárom	1791
283. Szent Heortokrates.	Pozson	1786
284. Systema Resolutionum Normalium in Re Urbariali interventarum MSS.		

	Locus editionis	Annus.
descripsit Josephus Zsebe Csurgovia.		1798
285. Brunswik in MSS. descripsit idem.		1798
286. Takáts Jó'sef Költeményes Munkái Nyomtattak in 8°.	Bétsben	1796
287. Gyöngyösi Istvánnak Költeményes Maradványi a' Dugonits editiojából 2 T. in 8°.	Posonban	1796
Ad Numerum		
235. Dugonics András Bátori Máriája és Kun Lászlója 1. T. in 8°.	Pest	1795
288. Magyar Grammatika, mellyet készített egy Társaság Debreczenben in 8° 1 darab.	Béts	1795
289. Dugonics András Arany Peretzzei in 8° 1 darab.	Po'son	1790
290. Dugonics András Gyapjas Vitézei.	Posonba	1794
291. Ugyan Dugonics Etelkája a' második ki-adásból.	Poson	1791
292. Die Religion innerhalb der Gränzen der blossen Vernunft von Immanuel Kant 1 Th. in 8°.	Königsberg	1794
293. Fleischhakkeri Institutiones Juris Hungarici cum Historia ejusdem T. III. vol. 1. in 4°.	Posony	1795
294. Mausoleum Regni Apostolici Ducum et Regum in f. cum fig.	Norimbergae	1664
295. Tozens Einleitung in die Europäische Staatskunde Th. 2. in 8°.	Bützov	1785
296. Mart. Kovachich Vestigia Comitiorum in 8° maj. 1. T.	Budae	1790
297. Les Soupirs de la France Esclave 1 T. in 8°.	Londini	sine anno
298. Allgemeines Gesetzbuch für die Preussischen Staaten zweyte Auflage 4 Th. in 8° maj.	Berlin	1792
299. Cajetan Filangieri System der Gesetzgebung T. 9. in 8°.	Frankfurt	1794
300. Collectio Repraesentationum et Protocollorum de dato 28a Januarii 1790 2 Tom. in 8°.	Pestini	1790
301. Histoire des Revolutions de Hongrie in 8° T. 6.	Hagae	1739
302. Testament Politique et Morale du		

	Locus editionis	Annus.
Prince Rákóczy T. 2. (permutavi cum D. L. Festetics).	Hagae	1751
303. Testament Politique de l'Empereur Joseph II. T. 2.	Viennae	1791
304. Sieyes Europa in Bezug auf den Frieden.	London	1794
305. Verschwörung der Jacobiner in Oesterreichischen Staaten.	London	1795
306. Freimaurerei mit Jesuitenorden vereinigt kann die Revolution nicht dämpfen (NB. hi tres redacti sunt in idem vol.).	Viennae	1794
307. Horatius a Gilberto Wakefield editus in 8 ^o vol. 2.	Londini	1794
308. Barclaji Icon Animorum.	Francofurti	1675
309. Poetae Latini Minores.	Altenburg	1750
310. Formulae Solemnes Styli Ante Werböczium in expeditionibus observati in 4 ^o .	Pesthini	1799
311. Supplementum in Vestigia Comitiorum.	Budae	1798
312. Scriptores Rei Hungaricae Minores hactenus inediti T. II.	Budae	1798
315. Nánási Testamentoma Magyarul in 8 ^o .	Pesth	1798
314. Magyar Minerva. Tom. I.	Béts	1798
315. Magyar Minerva. Tom. II.	Béts	1798
316. Enchiridion Lexici Juris Hungarici per Alexandrum Kubinyi.	Posonii	1798
317. Die Ruinen von Volney.	Leipzig	1795
318. Vörös Mihály jó Gazdaasszonya.	Pesth	1796
319. Gáti István természet Historiája.	Po'son	1798
320. Bod Péter Biblia Historiája.	Szeben	1748
321. Du Mouriez De la République ou Suite du Coup d'oeil politique sur l'Avenir de la France.	Hambourg.	1796
322. Georgii Pray Historia Regum Hungariae Part. 3. T. 3. in 8 ^o .	Budae	1801
325. Caroli Wagner Collectanea Familiarum, quae jam interciderent Decad. IV. T. 4. vol. 1.	Posony	1802
324. Gregorii Berzeviczi De Commercio et Industria Hungariae.	Leucoviae	1797

	Locus editionis	Annus.
325. Extractus Synopticus B. Urbarii per Joannem Bapt. Csauzánszky.	Posonii	1802
326. Cl. Claudiani Opera quae exstant omnia.	Biponti	1784
327. Petronii Arbitri Satyricon.	Biponti	1790
328. Catullus, Tibullus, Propertius cum Fragmentis Cornelii Galli.	Biponti	1800
329. Phaedri Fabulae Aesopiae, cum pluribus aliis ut Aviani.	Biponti	1796
330. Die Freyheit des Getraydehandels von Normann.	Hamburg	1802
331. Wallenstein ein Dramatisches Gedicht von Schiller.	Tubingae	1800
332. Ignatius de Luca Oesterreichische Staatenkunde T. 2.	Viennae	1786
333. Ejusdem Oesterreichische Special Statistik.	Viennae	1792

Icones Summorum Virorum.

1. Christiani VII. Regis Daniae.
2. Marechalli Romanzow.
3. Bassae Scutariensis.
4. Georgii II. Brancovich Serviae Despotae.
5. Oliwery Cromwelly.
6. Pethionis Galli.
7. Generalis Josephi Gvadányi.
8. Adami Horváth Math. et Poetae.

Series Mapparum Hungaricarum.

1. Mappa Postalís edita per Korabinszkium.
2. Alia similis sed et major et accuratior edita per Franciscum Karats.
3. Bács Vármegye.
4. Baranya Vármegye.
5. Bereg Vármegye.
6. Csanád Vármegye.
7. Csongrád Vármegye.
8. Fejér Vármegye.
9. Heves és Külső Szólnok Vármegye.
10. Mármaros Vármegye.
11. Mármaros Vármegye.
12. Mosony Vármegye.

13. Mosony Vármegye.
14. Pesth Pilis és Sólth Vármegye.
15. Pest Pilis és Sólth Vármegye.
16. Krassó Vármegye.
17. Sopron Vármegye.
18. Sopron Vármegye.
19. Somogy Vármegye.
20. Somogy Vármegye.
21. Szathmár Vármegye.
22. Szala Vármegye.
23. Szabócs Vármegye.
24. Szerem Vármegye.
25. Torontál Vármegye.
26. Thurócz Vármegye.
27. Ugotsa Vármegye.
28. Vas Vármegye.
29. Vas Vármegye.
30. Verőcze Vármegye.
31. A' Jegyek Magyarázattya.
32. Tolna Vármegye.
33. Liptó Vármegye.

Mappae ab his diversae.

1. Mappa exhibens Situm Regionum, quarum Mentio fit in Sacra Scriptura.
2. Regiones Danubianae Pannoniae, Dacia, Moesia, cum Vicino Illyrico. Pesthini 1800.
3. Olasz Ország, a Görög et Kerekes, de Anno 1799.
4. Helvetia 13 Kántonjaival ab iisdem de Anno 1798.
5. Swáb Ország ab iisdem de Anno 1800.
6. Europa, Asia, Afrika és Ausztralia ab iisdem de Anno 1799.
7. Egyiptom a Görög et Kerekes Anno 1799.
8. Syria Wolney után ab iisdem de Anno 1799.
9. Egyiptom Leírásához tartozó Rajzolatok ab iisdem 1799.

I R O D A L O M.

Általános vonatkozású irodalom.

- Baranyai Zoltán:* A francia nyelv és műveltség Magyarországon. XVIII. század, Budapest, 1920. (Magyar tanulmányok 1. sz.)
- Éble Gábor:* Egy magyar nyomda a XVIII. században. Adalék nemzeti közművelődésünk történetéhez. Budapest, 1891.
- Eckhardt Sándor:* A francia forradalom eszméi Magyarországon. Budapest, (1924).
- Erdős Miksa:* Régi magyar könyvgyűjtők. (Magyar Gyűjtők Lapja 1897. 1. sz. febr. 15.)
- Deák Farkas:* Egy hazafias nagyszebeni könyvtáros a XVIII. században. (Magyar Könyvszemle. 1881. 177—178. ll.)
- Fessler, J. A.:* Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen. Zehnter Teil. Leipzig, 1825.
- Fitz József:* A könyvtár gyűjtőköre. (Magyar Könyvszemle. 1937. 273—297. ll.)
- Gárdonyi Albert:* Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a XVIII. században, különös tekintettel Budára és Pestre. Budapest, 1917.
- Gárdonyi Albert:* Magyar író és könyvkiadó a XVIII. században. (Magyar Könyvszemle. 1937. 239—240. ll.)
- Gragger, Robert v.:* Deutsche Handschriften in ungarischen Bibliotheken. Berlin und Leipzig, 1921. (Ungarische Bibliothek I. Reihe 2.)
- Gulyás Pál:* A könyv sorsa Magyarországon. (Magyar Könyvszemle 1923. 27—94. és 176—199. ll.; 1924. 13—71. ll.)
- Gulyás Pál:* A könyvek és könyvtárak hajdan és most. Budapest, 1924.
- György Aladár:* Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. Budapest, 1886. (Hivatalos Statisztikai Közlemények.)
- Hóman Bálint:* Adalék a magyar nyomdászat XVIII. századi történetéhez. (Magyar Könyvszemle 1920—21. 154—155. ll.)
- Hóman Bálint:* Múzeumok, könyvtárak, levéltárak. (Magyar Zoltán: A magyar tudománypolitika alapvetése. Budapest, 1927. III. fejezet.)

- Kertbeny Károly*: Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok 1454—1600. Budapest, 1880. Bevezetés CXVIII. l.
- Kornis Gyula*: A magyar művelődés eszményei 1777—1848. Budapest, 1927.
- Könyvkiállítási emlék. Kiadja az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum. Budapest, 1882.
- Lukinich Imre*: A magyar bibliografiálás első kísérletei. (Magyar Könyvszemle. 1925. 6—18. ll.)
- Magyar Minerva V. (1912—15) Budapest, 1915.
- Magyar Minerva VI. (1930—51) Budapest, 1952.
- Némethy Lajos*: Nyomdászok, könyvkereskedők és könyvkötők Budán és Pesten a XVII. és XVIII. században. (Magyar könyvszemle. 1901. 53—62. ll.)
- Szabó Károly*: Régi magyar könyvtár. I—II. Budapest, 1879—1885.
- Szabó Károly—Hellebrant Árpád*: Régi magyar könyvtár. III. 1—2. rész. Budapest, 1896—98.
- Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. I—XIV. kötet. Budapest, 1891—1914.
- Szinnyei József*: Az első magyar bibliographus. Budapest, 1901.
- Thienemann Tivadar*: Irodalomtörténeti alapfogalmak. Pécs, 1930.
- Trócsányi Zoltán*: A könyvedikálás „csapodárság“. Apróságok a magyar könyv multjából. (Könyvtári szemle. 1935. I. évf. 18—20. sz. 150. l.)
- Trócsányi Zoltán*: Lenézett könyvek. (Könyvtári szemle. 1935. I. évf. 14. sz. 108—110. ll.)
- Varju Elemér*: Az Iparművészeti Múzeum ex-libris kiállítása. (Magyar Könyvszemle. 1903. 234—246. ll.)
- X.: Legrégibb magyarországi könyvárusi jegyzék 1710-ből. (Magyar Könyvszemle. 1888. 59—84. ll.)
- Wallaszky, Paul*: Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initiis regni ad nostra usque tempora delineatus. Posonii et Lipsiae, 1785.
- Wurzbach, Constant von*: Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich. I—LX. kötet. Wien, 1856—1890.

A főpapi könyvtárakra vonatkozó irodalom.

- Tóth László*: XVIII. századi olasz és magyar theologusok harca a felvilágosodás ellen. (Katolikus Szemle 1932. 46. köt. 3. füz. 180—195. ll.)
- Travník, Eugen*: Zur Entstehung der kirchenfürstlichen Bibliotheken Ungarns im 18. Jahrhundert. (Német Philologiai Dolgozatok LX. Festschrift für Gedeon Petz. Budapest, 1935. 177—188. ll.)

Varga Ottó: A régi egyházi könyvtárak. (Magyar Könyvszemle. 1937. 12—18. II.)

Zolnai Béla: Magyar janzenisták. (Minerva 1924. III. évf. 66—92. II. 1925. IV. évf. 10—40. II. és 129—164. II.)

Besztercebányai püspökség.

Cs(ontosi) J(ános): A bars-szentkereszti püspöki könyvtár kéziratai. (Magyar Könyvszemle. 1882. 127—141. II.)

Schematismus Historicus Dioecesis Neosoliensis pro Anno Saeculari MDCCCLXXVI. Ab erecta sede episcopali C. 23—30. I.

Eger.

Breznay E.: Esterházy Károly gróf és Eger. Gróf Esterházy Károly egri püspök emlékének ünneplése születésének kétszázados évfordulója alkalmából Eger város közönségének 1925. évi dec. 13-án tartott díszközgyűlésén. Eger. 1926. 53—64. II.

Császár Ferenc: Az egri Dante-codexről. (Új Magyar Múzeum. 1854. IV. évf. 2. köt. 153. I.)

Az egri érsekmegyei könyvtár szakszerű címjegyzéke. Eger, 1893. I—II. kötet. I. Pótlékfüzet. Eger, 1894. II. Pótlékfüzet. Eger, 1900.

Gróf Eszterházy Károlynak igaz tisztelőji (Elfelejtethetlen emlékezetű Egri Püspök Galanthai Gróf Eszterházy Károlynak jeles Élete, Közhasznú építési és különösen az általa szerzett, utánna pedig nevedett, megyebéli Könyv-Gyűjteménynek leírása.) (Tudományos Gyűjtemény, 1819. V. köt. 5—32. II.)

Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. Nemzeti Könyvtár, Abafi kiadása. III. 3. Budapest, 107—112. II.

Kazinczy Ferenc: Utazások, Eger Octob. 22.-dikén 1789. Orpheus. Kassa, 1790. I. 161. I.

Kelényi B. Ottó: Esterházy Károly gróf (1725—1799) egri püspök és a magyar nyelv. (Magyar Nyelv 1932. XXVIII. évf. 41. s. kk. II.)

Michalek Manó: Az egri érsekmegyei könyvtár története. (Irodalmi Szemle. 1893.)

Montedégói Albert Ferenc: Az egri érsekmegyei könyvtár leírása. (Heves és Külső-Szolnok vármegyék leírása. Eger, 1868.)

Szmrecsányi Miklós: Gróf Barkóczy Ferenc egri püspök (1745—1761), a barokk-rokokó korszak mecénása. (Magyar Művészet. 1932. VIII. köt. 220—252. II.)

Szmrecsányi Miklós: Esterházy és a művészet. Gróf Esterházy Károly egri püspök emlékének ünneplése születésének kétszázados évfordulója alkalmából Eger város közönségének 1925. évi dec. 13-án tartott díszközgyűlésén. Eger, 1926. 1—50. II.

Szmrecsányi Miklós Eger művészetéről. Tanulmányok és jegyzetek a hazai barokk történetéhez. Sajtó alá rendezte Kapossy János és Radisics Elemér. Budapest, 1937.

Toldy Ferenc. Egri szünnapok. (Új Magyar Múzeum 1853. III. évf. 10. füzet. 515—534. ll.)

Udvardy László: Az egri érseki jogliceum története (1740—1896). Eger, 1898.

Varju Elemér: Adatok az egri érsekmegyei könyvtár ismertetéséhez. (Magyar Könyvszemle. 1902. 27—49. ll.)

Esztergom, ill. Nagyszombat, Pozsony.

Catalogus duplorum bibliothecae ecclesiae metropolitanae Strigoniensis I. (1895) és II. (1901).

Cs(ontosi) J(ános): Az esztergomi főegyházi könyvtár kéziratai. (Magyar Könyvszemle 1882. 306—335. ll.)

Index signorum „ex-libris“ dictorum bibliothecae eccl. metrop. Strigoniensis. (Esztergom, 1903.)

Lepold Antal: Adatok az esztergomi főszékesegyházi kincstár történetéhez. Esztergom, 1929.

Mindenes Gyűjtemény 1789. III. negyed 42. l. és 104. l.

Ocskowszky Ferenc: Az esztergomi főegyház könyvtára. (Religio. 1856. 3—4. sz.)

Thallóczy Lajos: Könyvtártörténeti adalékok az esztergomi primási levéltárban. (Magyar Könyvszemle. 1906. 380—382. ll.)

Győr.

Aistleitner J.: A győri püspöki nagyobb papnevelő-intézet könyvtárának 1500-ig terjedő ősnymtatványai. (Győri Szemle 1931. II—III. évf.)

Horváth Sándor: A győri püspöki papnevelőintézet könyvtárának címjegyzéke. (Magyar Könyvszemle 1893. 357. l.)

Kisfaludy Á. B.: A győri püspöki nagyobb seminarium könyvtáráról. (Magyar Könyvszemle. 1884. 27. l.)

Stengl Marianne: Győr műemlékei. (Győri Szemle 1932. III. kötet. 201. l.)

Travnik, Eugen: Über eine Raaber Handschrift des Hartliebschen Alexanderbuches. (Sonderabdruck a. Münchner Museum f. Philologie d. Mittelalters u. d. Renaissance. II. Bd. 1914. 211. s. kk. ll.)

Zalka L.: A győri püspöki papnevelőintézet könyvtárának címjegyzéke. Győr. 1893.

Gyulafehérvár.

(*Alter B.*): A gyulafehérvári Niebelung codex-töredék. (A Rózsahegyi kath. főgymn. Értesítője. 1897/98. Rózsahegy, 1898.)

Beke, Antonius: Index mancriptorum Bibliothecae Batthyianianae dioecesis Transsylvaniensis. K. Fehérvár, 1871.

- Gyalui Farkas*: A gyulafehérvári Batthyány intézet kiállítása. (Erdélyi Lapok. 1912. 32. sz.)
- Karácsonyi János*: Szent Gellért püspök müncheni kódexe. (Magyar Könyvszemle. 1894. 10. l.)
- Kazinczynak Erdélyi Levelei közzül. Károly-Fejérvár. (Tudományos Gyűjtemény 1817. III. füzet. 32—35. ll.)
- Kiállítási Kalauz. Közzéteszi a Batthyány intézet. Ötvösség, könyvkötészet, ex-libris, kéziratok. Gyulafehérvár, 1912.
- Szentiványi Rudolf*: A gyulafehérvári Codex Aureus. (Batthyáneum 1911. I. köt. 4. l.)
- Szentiványi Rudolf*: Szent Lukács evangéliuma a IX. századból. Brassó, 1913. (Klly. a Batthyáneum, 1911. II. kötetéből.)
- Varju Elemér*: A gyulafehérvári Batthyány könyvtár. (Magyar Könyvszemle 1899. 134—175, 209—243, és 329—345. ll.; 1900. 17—55, 131—169, 228—249, és 338—361. ll.; 1901. 24—52. ll.)
- Veszely Károly*: Batthyáni Ignác és az általa Károly-Fejérvárt alapított intézet. Kolozsvárt, 1861. (Gyulafehérvári Füzetek. I. 66—127. ll.)

Kalocsa.

- Bleyer Jakab*: Hazánk és a német philologia a XIX. század elején. Kiadatlan levelek alapján. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. Magyar Tudományos Akadémia. XXI. köt. 8. sz.)
- Csontos János*: A kalocsai főegyházi könyvtár kéziratai. (Magyar Könyvszemle. 1885. és 1884.)
- Felsmann József*: A kalocsai codex. (A Szent István Társulat Tudományos és irodalmi osztályának felolvasó üléseiből 11. sz. Budapest, 1896.)

Kassa.

- Molnár A.*: Az első kassai püspöknek... Szabó András ő nagyságának halottas emlékezete Kassán a székesfő-templomban november 23. napján 1819. S(áros)-Patakon. 1820.
- Récsey Viktor*: A kassai püspöki könyvtár codexeinek és incunabulumainak jegyzéke. Budapest, 1891.

Nyitra.

- Dezső Adolf*: Adatok a nyitrai egyházmegyei könyvtárról. (Magyar Könyvszemle 1885. 127—135. ll.)
- Vágner József*: A nyitrai egyházmegyei könyvtár kéziratai és régi nyomtatványai. Nyitra, 1886.

Pécs.

- Asztalos Miklós*: Megkerült az úgynevezett Nyírkállói kódex. (Századok. 1929. LXIII. 104—112. ll.)
- Balogh Károly*: Az Erzsébet Tudományegyetem könyvtára. (Magyar Művészet 1929. 8. sz. 568—575. ll.)
- (Csajághy Károly)*: Klimó György Pécsi Püspök élete. (Munkálatai a 'Pesti Növendék-papság' magyar iskolájának. V. köt. Buda, 1838. 521—543. ll.)
- Fitz József*: A Nyírkállói kódex genetikus leírása. (Közlemények a pécsi Erzsébet Tudományegyetem könyvtárából. 1931—1932. 6. és 7. szám.)
- Fitz József*: A pécsi püspöki könyvtár egy eltűnt kódexe: Menestarfer „Chronica Hungarorum“-a. (Közlemények stb. 3. sz.)
- Horváth Margit*: Klimó püspök könyvtáralapítása. (Közlemények stb. 12. sz.)
- Horváth Margit*: Mit tudunk meg Klimó püspök hagyatéki irataiból könyvtárára vonatkozólag. (Közlemények stb. 37. sz.)
- Liber Margit*: Klimó mint maecenas. (Közlemények stb. 23. sz.)
- Nyakas Sarolta*: Az első pécsi nyomda története. Pécs, 1934.
- Sarkady István*: A pécsi püspöki könyvtár. (Új Magyar Múzeum 1859. 174—178. ll.)
- Szentkirályi István*: A jakabhegyi remeteház és könyvtára. (Közlemények 29. sz.)
- Szentkirályi István*: A pécsi püspöki könyvtár első évei. (Dunántúl, 1931.)
- Szentkirályi István*: Missale Quinque-Ecclesiense. (A Pécs-Baranya-megyei Múzeum Egyesület Értesítője 1911. 90—91. l.)
- Szönyi Ottó*: A pécsi Missale. (A Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értesítője. 1911. 91—95. ll.)
- Varju Elemér*: Jegyzetek a pécsi egyházmegyei könyvtárból. (Magyar Könyvszemle. 1907. 195—206. ll.)
- Vasskó Ilona*: A pécsi püspöki könyvtár francia nyomtatványai és kéziratjai. Pécs, 1934.

Szombathely.

- Géfin Gyula*: A szombathelyi egyházmegye története. I. Szombathely, 1929.
- Géfin Gyula*: Molnár János szepesi kanonok és Szily János szombathelyi püspök két levélváltása. (Győri Szemle. Valló kiad. III. évf. 131. l.)
- Géfin Gyula*: A szombathelyi püspöki könyvtár. (Vasvármegye és Szombathely város kultúregyesülete... II. Évkönyve. II. kötet. 1926—27. Szombathely, 1927. 103—108. ll.)

- Fejérpataky László*: Középkori kéziratok a szombathelyi papnövelde könyvtárában. (Magyar Könyvszemle. 1894. 13. s. kk. ll.)
- Nagy Rezsóné Géfin Mária*: A szombathelyi Herzan-könyvtár francia könyvei és kéziratai. Győr, 1954.
- Fálinskás Géza*: A szombathelyi székesegyházi könyvtár régi kéziratának és ősnymtatványainak jegyzéke. (Vasmegyei Régészeti Egylet Évkönyve 1891/2.)

V á c.

- (*Károlyi Emmánuel püspök*): A vácsi egyházmegye történeti névtára. I. Intézmények története. Vác. 1915.

V e s z p r é m.

- Hornig Károly*: Padányi Biró Márton veszprémi püspök naplója. Veszprém, 1905.
- Lukcsics Pál—Pfeiffer János*: A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában. Veszprém, 1953. (A veszprémi egyházmegye multjából 1.)
- Pehm József*: Padányi Biró Márton élete és kora. Zalaegerszeg, 1954. (A veszprémi egyházmegye multjából 2.)
- Roka, J.*: Das Leben Ignatz Kollers von Nagy-Mánya. Pressburg und Kaschau, 1776.
- Roka, J.*: Vitae Vesprimiensium praesulum. Posonii, 1779.
- Végh Gyula*: A sümei könyvtárszoba az Iparművészeti Múzeumban. (Magyar Könyvszemle. 1923. 22—26. ll.)

A főúri könyvtárakra vonatkozó irodalom.

- Trócsányi Zoltán*: Főúri könyvtárak. (Könyvtári szemle. 1955. I. évf. 17. sz. 132—133. ll.)
- Gróf Apponyi Antal György könyvtára. (Nagy-Apponyi.)
- Collectio Monumentorum quae in memoriam bibliothecae Apponianae custodita sunt. Posonii, 1827.
- Gyurikovits, G.*: Eröffnung der Graf Anton Apponyi'schen Bibliothek in Pressburg. (Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst. Bd. XVIII. Wien, 1827.)
- Jambrekovich László*: A Nagy-Apponyi Apponyi könyvtár. (Magyar Bibliofil Szemle. 1925. 116—120. ll.)
- Jambrekovich László*: A gróf Apponyiak nagy-apponyi könyvtáráról. (Magyar Könyvszemle 1925. 56—67. ll.)
- Jambrekovich László*: Egy magyar könyvvándorlásról. (Könyvbarátok Lapja. 1927. 59—63. ll.)

Gróf Bercsényi Miklós könyvtára.

Thaly Kálmán: Gróf Bercsényi Miklós könyv- és kéziratára. (Magyar Könyvszemle. 1884. 275—289. ll.)

Gróf Bethlen Kata, özv. gr. széki Teleki Józsefné könyvtára.

Gróf Bethleni Bethlen Kata Gróf Teleki Józsefné a maga számára gyűjtögetett Magyar Bibliotékájának lajstroma. Össze írta Bod Péter. 1752. Sajtó alá adta B. K. P. Budapest, 1911.

B. K. P.: Gróf Bethlen Kata magyar könyvtárának lajstroma. (Erdélyi Múzeum. 1912. XXIX. kötet. 162—190. ll.)

Lukinich Imre—Köblös Zoltán: Gróf Bethlen Kata könyveinek katalógusa. (Erdélyi Múzeum. XXIV. köt. 1907. 29—48. ll.)

Báró Bruckenthal Sámuel könyvtára. (Nagyszeben.)

Csáki, M.: Das Baron Bruckenthal'sche Museum. Skizzen zu einem Führer... Hermannstadt, 1895.

Die literarischen und Kunstsammlungen in Siebenbürgen. Die Freyherr Bruckenthalischen Sammlungen in Hermannstadt. (Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst. Wien, 1827. Bd. XVIII.)

Katalog der Bibliothek des Baron Bruckenthal'schen Museums in Hermannstadt. Nagyszeben, 1896—1900. 1—3. füzet.

Kazinczynak Erdélyi Leveleiből: Az Erdélyi Szászok — Gubernátor Báró Bruckenthal Sámuelnek Bibliothecája, Kép-Gyűjteménye. (Tudományos Gyűjtemény, 1818. VIII. kötet. 91—112. ll.)

Gróf Csáky István és felesége gróf Erdődy Julia könyvtára. (Homonna.)

Eckhardt Sándor: Az aradi közművelődési palota francia könyvei. Arad, 1917.

Eckhardt, Alexandre: Les livres français d'une bibliothèque privée en Hongrie au XVIIIe siècle. (Revue des Etudes hongroises et finno-ougriennes. 1925. 3. és 4. sz.)

Eszterházy hercegi család könyvtára. (Kismarton.)

Csontos János: Jelentés a soproni és kismartoni könyvtári bizottság kutatásairól. (Századok, 1883.)

Gróf Eszterházy Miklós könyvtára. (Bécs.)

Bibliotheca Exc. D. B. M. Nic. Com. Esterhazy, horis consuetis pro auctione publicabitur Viennae Austriae die... Febr. 1766. In dem Hochgr. Esterhasischen Haus auf der Mölker Parthey.

Gróf Festetics-család könyvtára. (Keszthely.)

Klempa Károly: A keszthelyi Festetics könyvtár. Keszthely, (1938).

Gróf Nádasdy-család könyvtára. (Nádasd-Ladány.)

Catalogus librorum Familiam Nádasdy concernentium de Anno Domini MDCCXXII. Közli Horváth József nyomán Ballagi Aladár. (Magyar Könyvszemle. 1889. 315—316. ll.)

Horváth József: A nádasdi gróf Nádasdy család nádasd-ladányi elsőszülöttségi könyvtárának története és ismertetése. Budapest, 1889.

M(ajláth) B.: Gróf Nádasdy Ferencz könyvtára Nádasd-Ladányon. (Magyar Könyvszemle. 1883. 207—208. ll.)

Sitte Alfréd: Gróf Nádasdy Ferencz művei és könyvtára. (Magyar Könyvszemle. 1902. 146—158. ll.)

Gróf Pálffy János könyvtára. (Pozsony, Bojníc.)

Bibliotheca Pálffyana. (XIV. Aukce vychodoslovenského Musea. — XIV. Auktion des Ostlovs Museums. Praha, 1926.)

Báró Perényi-család könyvtára. (Csurgó.)

R(exa) D(ezső): A csurgói báró Perényi könyvtár. (Közlemények Dunántúl történetéhez. Szerkeszti Rexa Dezső. Székesfehérvár, 1911. 37—39. ll.)

Báró Radvánszky-család könyvtára. (Radvány.)

Deák Farkas: A radványi könyvtárról. (Századok 1875. 102. l.)

Gróf Ráday Gedeon könyvtára. (Pécel, Ludány.)

Bernáth Lajos: A Ráday könyvtárról. (Prot. Egyházi és Iskolai Lap 1912. 27. sz.)

Kiss Áron: Bod Péter levelei Ráday Gedeonhoz könyvgyűjtési ügyekben. (Magyar Könyvszemle. 1882. 257—263. ll.)

Kubinyi Ágoston: A M. N. Múzeum mint intézet és tulajdon örökítése a gróf Ráday-féle könyvtár megvétele érdekében. (Pesti Napló 1859. 17, 18, 31, 83, 85. és 86. sz.)

Pruzsinszky Pál: Ráday Pál (Protestáns Szemle. 1912. 6. sz.)

Pruzsinszky Pál—Hamar István: A budapesti református theologiai akadémia Ráday könyvtárának multja és jelene. Budapest, 1913.

Rösler: Die gräflich Rádaysche Bibliothek zu Pécel bei Pesth. (Ungr. Miscellen II. 1805. 79.)

Rupp Kornél: A Ráday könyvtár. (Magyar Könyvszemle. 1897. 173—180. II.)

II. Rákóczi Ferenc könyvtára. (Rodostó.)

Zolnai Béla: II. Rákóczi Ferenc könyvtára. (Magyar Bibliofil Szemle 1925. 17—25, 137—141. és 219—222. II.)

Gróf Reviczky Károly könyvtára.

Periergus Deltophilus (Reviczky Károly Imre): Bibliotheca graeca et latina quas usui meo paravi. Berolini, 1784.

Gróf Széchényi Ferenc könyvtára. (Nagycekn.)

Áldásy Antal: A gróf Széchényi család levéltára. (Magyar Könyvszemle. 1902. 285—318. II.)

Catalogus bibliothecae Hungaricae Francisci Com. Széchényi. Tom. I. Pars. I. Sopron, 1799.

Index alter libros bibliothecae Hungaricae Francisci Com. Széchényi duobus tomis comprehensos in scientiarum ordines distributos exhibens. Pest, 1800.

Catalogus bibliothecae Hungaricae nationalis Széchényianae. Supplementum I. Pozsony, 1803.

Index alter libros bibliothecae Hungaricae Francisci Com. Széchényi colaris supplemento I. comprehensos in scientiarum ordines distributos exhibens. Pozsony, 1803.

Catalogus bibliothecae Hungaricae Széchényianae-regnicolaris. Supplementum II. Sopron, 1803.

Index alter libros bibliothecae Hungaricae Széchényianae-regnicolaris supplemento II. comprehensos in scientiarum ordines distributos exhibens. Pest, 1807.

Catalogus manuscriptorum bibliothecae Hungaricae-Széchényianae-regnicolaris. Vol. I—III. Sopron, 1814—1815.

Csontos János: Adatok a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának történetéhez. (Magyar Könyvszemle. 1885. 1—41. II.)

Fraknói Vilmos: Gróf Széchényi Ferencz. Budapest, 1902. (Magyar Történeti Életrajzok. XVIII. évf. 3—5. füzet.)

Grünn (Gárdonyi) Albert: Gróf Széchényi Ferenc és Kónyi János. (Magyar Könyvszemle. 1902. 319—346. II.)

Kollányi Ferenc: A Széchényi Országos könyvtár megalapítása. (Magyar Könyvszemle. 1902. 209—284. II.)

Sebestyén Gyula: Gróf Széchényi Ferenc levelezése könyvtári ügyekben. (Magyar Könyvszemle. 1891. 176—198. II.)

Bártfai Szabó László: A Széchényi-könyvtár első katalogusa. (Magyar Könyvszemle 1927. 284—319. II.)

Gróf Teleki Sámuel könyvtára. (Marosvásárhely.)

Bibliothecae Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék Pars Prima. Viennae, 1796.

Bibliothecae Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék Pars Secunda. Viennae, 1800.

Bibliothecae Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék Pars Tertia. Viennae, 1811.

Bibliothecae Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék Pars Quarta. Viennae, 1819.

Ifj. Biás István: Adatok a Teleki-könyvtár alapításának történetéhez. Marosvásárhely, 1901.

Gulyás Károly: Gróf Teleki Sámuel könyvtáralapítása. (Pásztortűz. 1925. 11—12. ll.)

Gulyás Károly: Gróf Teleki Sámuel marosvásárhelyi könyvtáralapítása. (Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929. 202—207. ll.)

Gulyás Károly: A gróf Teleki-könyvtár kincsei. (Uránia 1913. 10. sz.)

Kazinczy Ferencz: Erdélyi Cancellárius Gróf Teleki Sámuel Excell. Bibliothecája Marosvásárhelytt. (Tudományos Gyűjtemény. 1817. VII. köt. 3—8. ll.)

Száva Farkas: Teleki Sámuel gróf collationalissa és testamentuma, a maros-vásárhelyi Teleki-könyvtár s több kegyes alapítványokra vonatkozólag, és egy pár szó a könyvtár jelen állásáról... (Bécs, 1811. nov. 14.) (Magyar Sajtó 1857. 105. 106.)

A Teleki-könyvtár. (Pesti Napló 1873. 221.)

A Teleki-könyvtár ügye. (Pesti Napló 1873. 266.)

Teleki Domokos gróf: A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története. Cluj-Kolozsvár, 1951. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 29. sz.)

U. az. (Erdélyi Múzeum XXXV. évf. 1950. 1. és 2. sz. 515—524. ll.)

A marosvásárhelyi Teleki-Téka. (Könyvtári Szemle. 1954. I. évf. 1. sz. 5. l.)

Gróf Viczay Mihály könyvtára.

Závodszy Levente: Viczay Mihály, a műgyűjtő és Pray György barátsága. (Katolikus Szemle. 1932. 46. köt. 5. füz. 340—356. ll.)

Egyéb magánkönyvtárakra vonatkozó irodalom.

Agnethler, Mih. Gottlieb: Index Bibliothecae res Hungariae Transilvaniae vicinarumque provinciarum illustrantis, quam Martinus Schmeizel... instruxit. Halae, 1751.

Alapy Gyula: Kultsár István (1760—1828) és könyvtára. Az alapító halálának százados évfordulójára kiadja a Jókai Egyesület. Komárom, 1929.

- Bibliotheca litteratissimi viri Theophili Ruprecht... etc. Psonii, 1784.
- Catalogus librorum et actorum medicorum Wenceslai Trnka... etc. Pestini, 1796.
- Catalogus librorum venalium... defuncti cl. viri Josephi Péczeli. Pozsony, 1795.
- Catalogus librorum Car. Andr. Belii a die XIX. mensis Januarii in collegio rubro auctionis lege divendendorum. Lipsiae, 1784.
- Catalogus praestantissimorum librorum, necnon rarissimorum manuscriptorum Bibliothecae Kollarianae. Wien, 1785.
- Catalogus scriptorum qui res Hungariae, Transilvaniae, Valachiae, Moldaviae, Croatiae, Dalmatiae, Vicinarumque regionum et Provinciarum illustrant et in bibliotheca Martini Schmeizel adservantur. Halae. 1794.
- Clarissimi Danielis Cornides in regia Universitate Hungarica quondam professoris ac Bibliothecae custodis Bibliotheca Hungarica. Pestini, 1792.
- Császár Elemér*: Kisfaludy Sándor könyvtára 1795-ben. (Magyar Könyvszemle. 1908. 314—318. ll.)
- Dézi Lajos*: Bod Péter könyvtárának sorsa. (Magyar Könyvszemle. 1895. 191—192. ll.)
- Dudás Gyula*: A bácsmegyei régi könyvtárak. (A Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat Évkönyve XIV. évf. 1898.)
- Erdélyi Pál*: A komárommegyei Kulcsár-könyvtár. (Magyar Könyvszemle. 1886. 75—90. ll.)
- Ernyey József*: Egy sárospataki jogász könyvei 1764-ben. (Magyar Könyvszemle 1926. 372—375. ll.)
- Gulyás Pál*: Egy XVIII. századi magyar író (Péczeli József) könyvtáráról. (Magyar Könyvszemle. 1901. 220—221. ll.)
- Gulyás Pál*: Kazinczy és a magyar könyvművészet. (Magyar Bibliofil Szemle. 1925. 37—40. ll.)
- Gulyás, Paul*: Franz v. Kazinczy und die ungarische Buchkunst. 1925.
- Gyurikovits György*: Keresztyéni Kollár Ádámnak, a' Bétsi Császári Könyv-tár' Felvigyázójának, 's Cs. kir. Udvari Tanátsosnak élete, tudós munkái, s Kéziratok' Gyűjteménye. (Tudományos Gyűjtemény. 1825. X. köt. 1—26. ll.)
- Havrán Dániel*: Ribay könyvtára a Magyar Nemzeti Múzeumban. (Magyar Könyvszemle. 1902. 352—361. ll.)
- Horváth Ignác*: Revisnyei Reviczky János Ferencz könyvtára 1742-ből. (Magyar Könyvszemle. 1905. 246—258. ll.)
- Kardos Tibor*: Hol van Faludi Ferenc könyvtára? (Könyvtári Szemle. 1934. I. évf. 5. sz. 34. l.)
- Kemény Lajos*: Egy XVIII. századbeli könyvraktár. (Magyar Könyvszemle. 1912. 158—161. ll.)

- Kozocsa Sándor*: Batsányi János könyvtára. (Könyvtári Szemle I. évf. 1934. 7. sz. 49—50. ll.)
- Kozocsa Sándor*: Kisfaludy Sándor könyvtára. (Könyvtári Szemle. I. évf. 1934. 12. sz. 91—92. ll.)
- Magyar Hirmondó. 1792. I. 414. l. Schwandtner János György könyvtára.
- Magyar Kurir 1827. II. 51. sz.: Kulcsár István könyvtáráról.
- Mindenes Gyűjtemény. 1790. III. negyed. 247. l.: Németi Mihály olvasó-kabinetje Sopronban.
- Pulszky Ferenc*: Magánkönyvtárak. (Pesti Napló 1874. 276.)
- Báró Radvánszky Béla*: Bod Péter könyvtárának jegyzéke. (Magyar Könyvszemle. 1884. 58—86. ll.)
- Teleki Lajos*: Aranka György könyvtáráról. (Erdélyi Múzeum 1904. 479—480. l.)
- Thallóczy Lajos*: Öreg Apafi Mihály könyvtára. (Magyar Könyvszemle 1881. 121—134. ll.)
- Timár Kálmán*: Az első „Olvasó Kabinét“ Győrött. (Győri Szemle 1930. 4—6. sz.)
- Tóti Poroszlay Fridrik*: Gyurikovits György T. B. posoni tanácsnok Könyv- és Kézirati Gyűjteményének esmértetése. (Tudományos Gyűjtemény. 1836. III. köt. 48—65. ll.)
- Verzeichnis d. Bücher, welche bey Paul Burian Buchhändler, und Eigenthümer d. öff. Leih-Lesebibliothek zu Ofen zum Lesen ausgeliehn werden. 1—2. Abt. Ofen, 1819.
- Zsoldos Benő*: Egy XVIII. századi bács megyei táblabíró könyvtára. (Magyar Könyvszemle 1910. 284—285. ll.)

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap
I. A könyvtár művelődéstörténeti jelentősége Magyarországon a XVIII. században.	1
II. Főpapi könyvtárak.	21
III. Főúri könyvtárak.	51
IV. Egyéb magánkönyvtárak.	83
V. Függelék	101
VI. Irodalom	119

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke.

- I. **Horváth Ignác:** A Magyar Nemzeti Múzeum ősnymtatványai. Budapest, 1895. (Elfogyott.)
- II. **Dr. Áldásy Antal:** A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei. I. kötet. Budapest, 1904. — II. kötet 1—2. füzet. Budapest, 1923—30.
Ára 20 pengő.
- III. kötet. Sajtó alá rendezte Dr. Czobor Alfréd, kiadta Dr. Áldásy József. Ára 12 pengő.
- III. **Dr. Gulyás Pál:** A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában lévő Aldinák. Budapest, 1908.
Ára 2 pengő.
- IV. **Dr. Gulyás Pál:** Magyar szépirodalom idegen nyelven a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. Budapest, 1917. — Függelék. 1920.
Ára 10 pengő.
- V. **Kereszty István:** Hírlapok és folyóiratok 1867-ig. Budapest, 1916.
Ára 3 pengő.
- VI. **Isoz Kálmán:** Zenei levelek a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. Budapest, 1912—1924. I. 1—3. füzet
Ára 9 pengő.
- VII. **Akantisz Viktor:** A Todoreszku-Horváth-könyvtár. Budapest, 1922.
Ára 6 pengő.
- VIII. **Dr. Bártfai Szabó László:** Gróf Széchenyi István könyvtára. Budapest, 1923.
Ára 4 pengő.
- IX. **Dr. Váczy János és Rédeyné dr. Hoffmann Mária:** Irodalmi Levelestár. I. kötet. Budapest, 1923.
Ára 5 pengő.
- X. **Végh Gyula:** Rariora et Curiosa gróf Apponyi Sándor gyűjteményéből. Budapest, 1925.
Ára 3 pengő.
- XI. **Végh Gyula:** Régi magyar könyvkötések rajzai az Országos Széchenyi Könyvtárban. Budapest, 1936.
Ára 4 pengő.

